Søllerød bogen 1987

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1987

Søllerødbogen 1987

udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for

Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1987 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Patricia offset papir.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD.
Sat og trykt hos Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Herning,
Kongelig Hofleverandør
Oplag: 1500 ekspl.

Redaktion af Selskabets publikationer:
Arkivar *Niels Peter Stilling*,
Sekretariat v/ *Anne-Lise Høck*
Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune
Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. Tlf. 02 80 01 69

ISBN 87-87113-76-7
ISSN 0085-6339

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen eller blandt selskabets øvrige publikationsvirksomhed, bedes sendt til redaktøren, arkivar Niels Peter Stilling, Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. – Tlf. 02 80 01 69

Eftertryk uden kildeangivelse er ikke tilladt.
Ved aftryk i større omfang må tilladelse indhentes gennem redaktionen.

INDHOLD

Thurah og Holtegaard
af *Hans Thueslev* 9

Holtegaards Fabriker 1886-1986
af *Peter Kalko* 55

Rundt om Mølleåen
af *Knud Weise* 97

Fra Skagen til Søllerød
af *Bodil Weise* 131

Stammebådsprojektet på Vedbækfundene 1986
af *Søren Moses* 148

Søllerød Museum. Beretning 1986
af *Nina Fabricius* 165

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune. Beretning 1986
af *Niels Peter Stilling* 170

Historisk-topografisk Selskab i året 1985
af *Erik Helmer Pedersen* 175

Selskabets regnskab 1985
af *Werner Ruff* 182

Selskabets bestyrelse pr. 1/1 1987 184

Forfattere til årbogen 1987 184

Thurah og Holtegaard

Ejendommens drift, landbrug, bryggeri og brændevinsbrænderi i midten af 1700-tallet

Af Hans Thueslev

HVEM VAR THURA(H)?

Laurids Thura blev født i 1706 som tredje og yngste søn af den senere Ribebisp med samme navn. Det mærkelige efternavn betyder på aramæisk klippe og blev først antaget af bispens morfar, en kyndig orientalist, som synonym for hans rigtige efternavn Pedersen.[1] Bispen havde under Frederik IV's besøg i Ribe held til at forestille sine sønner for kongen, der fandt dem velegnede til militær uddannelse.

Uddannelse

Følgen var for unge Laurids' vedkommende, at han i 1719 blev optaget på landkadetakademiet i København. Herfra kom han 6 år senere til Rendsborg, hvor han som en slags sekondløjtnant i ingeniørkorpset fortsatte uddannelsen og fattede interesse for den civile bygningskunst. I 1728 søgte han audiens hos kongen, som tilbød ham ansættelse ved det civile bygningsvæsen. Han ville dog hellere på uddannelsesrejse til udlandet og bevægede kongen til at bevilge en understøttelse hertil.

Efter hjemkomsten i 1731 betroede den nye konge Christian VI ham flere og flere arkitektoniske opgaver og gav ham i 1733 bestalling som hofbygmester sideordnet med Nicolai Eigtved. Thura avancerede til titulær generalmajor, men stod en tid lang i skygge af Eigtved.

Thura opfattes som senbarokkens ypperste repræsentant her i landet, og blandt hans endnu eksisterende hovedværker skal blot nævnes »Palæ-

Johan Hörners maleri af Laurids de Thurah malet ca. 1750. Original på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

et« i Roskilde, Eremitagen, Frederiks Hospital, Vor Frelser Kirkes spir, Palæet i Amaliegade 25 og Holtegaard. Han betegnes også som den danske arkitekturhistories fader, takket være hans litterære værker Hafnia Hodierna (1748, genudgivet 1967) og Den Danske Vitruvius (1746-49, genudgivet 1966-67) med kobberstik af en lang række monumentale bygninger i København og i de danske landsdele bortset fra Sjælland.

Adling

Kort før Thura i 1741 blev gift med en adelig dame af rig familie, Anna Rosenørn, blev han selv optaget i adelsstanden. I forbindelse hermed ændrede han sit efternavn til de Thurah, og kort efter købte han til egen bolig en herskabelig ejendom i Pustervig. Til købet måtte han optage betydelige lån.

Der kom 5 børn i ægteskabet, men de 4 ældste døde som små, og i 1748 døde også hustruen. 2 år efter giftede Thurah sig atter, nu med den ligeledes adelige Christiane Marie Kiærskiold, der var enke efter Johan Heinrich Rantzau og ejer af herregården Børglum Kloster. Hertil flyttede også Thurah, der havde lidt skuffelser i konkurrencen med Eigtved og haft kontroverser med embedsmænd i den kongelige bygningsadministration. Der kom ingen børn i det nye ægteskab, men hustruen havde et eller flere børn fra sit første ægteskab.[2]

Et portræt af Thurah viser, at han har været en smuk mand, sikkert også charmerende og fornem i sin fremtræden. Af det allerede oplyste og de senere følgende oplysninger kan det sluttes, at han tillige har været højt begavet, kundskabsrig, ærgerrig, muligvis pågående og trættekær, flittig, men sikkert også ødsel og ikke helt akkurat i pengesager.

HVAD VAR HOLTEGAARD?

Ejendommen Holtegaard i Holte by (nu Gl. Holte) var oprindelig blot den største af byens 5-6 gårde, der hørte under krongodset og blev drevet af fæstere. Allerede under svenskekrigen tilhørte bygningerne dog skovfoged Hans Merchel, der senere fik privilegium på at levere øl

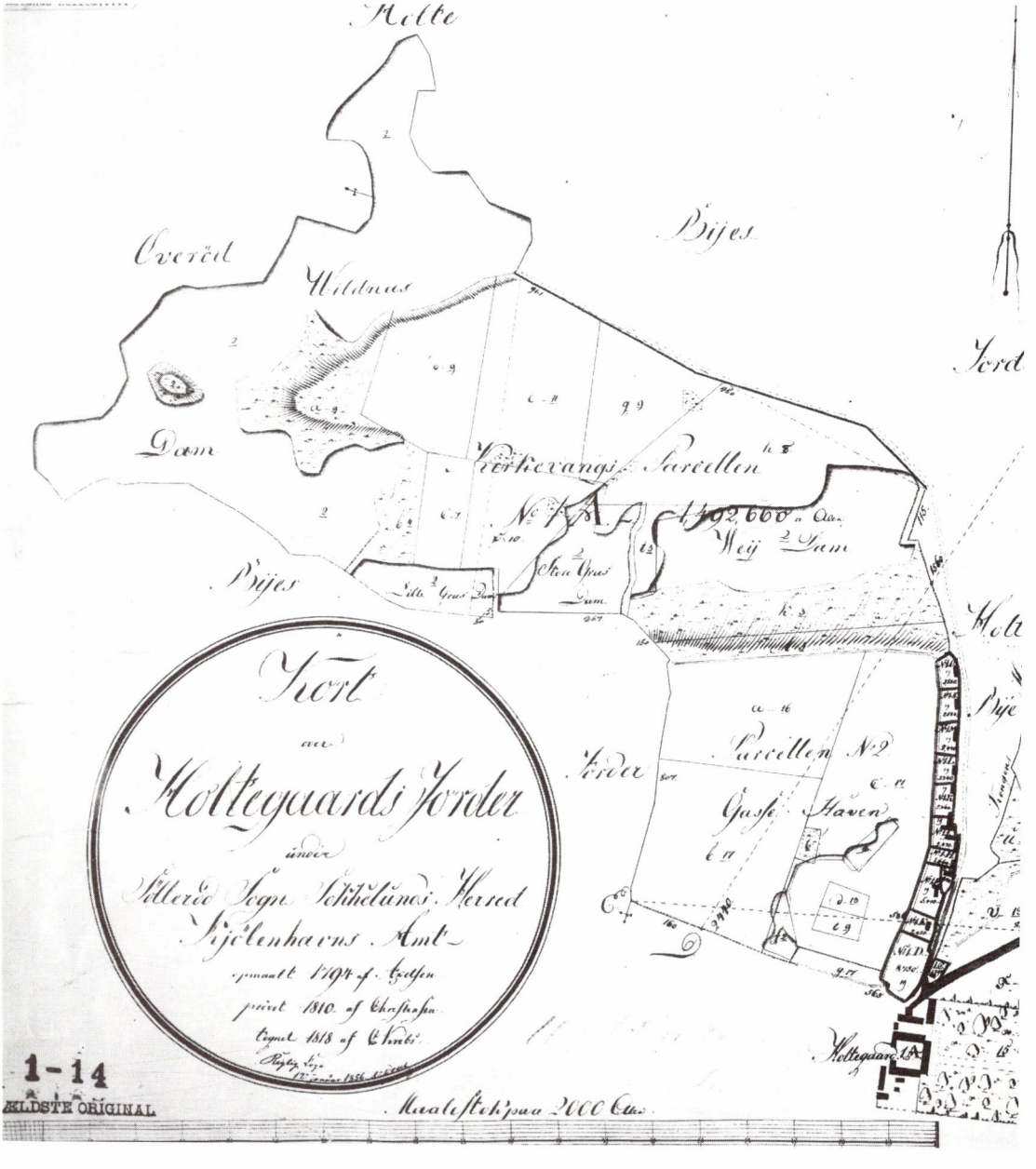
Kolte
Bijes
Overød
Wildmes
Dam
Bijes
Jord
Holt
Bije
Sort
over
Holtegaards Jorder
under
Sillerød Sogn Schhelunds Herred
Kjøbenhavns Amt
opmaalt 1794 af Christensen
priint 1810 af Christensen
Copiret 1818 af C. Smith
Holtegaard
Maalestok paa 2000 Alen
Parcellen No 2
Gasse Haven
Jorder
Weij
Dam
Stien Gras
Dam
Lille Gras Dam
Vorfiervangs Parcellen
No 1 A
1 Tønde 2 Fam
1 Tønde 2 Fam
1-14
ÆLDSTE ORIGINAL

Frøggeeål
Skalerhave Sø
Høftehave Lang
Trenstie
Mons Dam
Parcellen
Dam
Parcellen
Nye Langs Parcellen
No 1. A
Trochave Lang
Heide
Parcellen
Tregholms Eng
Hotte
Bijes
Jorder

til sognefolket i Søllerød. Efter hans død købte Th. Jensen Dobbelsten bygningerne og tog fæstebrev på jorden. Han efterfulgtes af sin svigersøn, overjæger, senere overførster Johan Berend Clodi, der blev selvejer i 1698.

Efter Clodis død i 1718 tilfaldt Holtegaard hans nevø Werner B. C. Clodi, der også var overførster, men erhvervelsen blev bestridt af farbroderens enke, der var blevet gift med en jurist, etatsråd Rasmus Rasmussen, og hun fik ejendomsretten tilkendt ved dom.[3] En senere ejer var den norskfødte tidligere hofmaler, postmester Johan Jürgen Lassen, som ihærdigt søgte at hævde gårdens påståede rettigheder på det fælles overdrev mellem byerne Holte, Trørød og Øverød. Hos en særligt nedsat kommissionsdomstol, som beklædtes af generalprokurør Bolle Villum Luxdorph og amtsforvalter Rasmus Fugl, fik han i 1750 dom for gårdens ret til vedhugst i forhold til dens hartkorn mod at svare forholdsvis skovskyld, og ved samme dom fik han tilkendt halvdelen af Krekilde mose som særskilt ejendom.

Postmesteren på Holtegaard

Men dommen blev af kammeradvokat Jens Michael Sonne som repræsentant for krongodset indanket for Højesteret, hvor prokurator Horn mødte for Lassen. Sonne påstod Holtegaard frakendt alle rettigheder i hele overdrevet, herunder Krekilde mose, men kunne subsidiært anerkende forholdsvis græsningsret og ville ikke bestride Lassens ret til selve Krekilde dam.

Tekst til kort side 12-13:

Kort over Holtegaards jorder efter opmåling 1794, altså efter overdrevets udskiftning i 1780. Sydligst ses gårdens bygninger, haven og Mariehøj, nord herfor husrækken langs Holtegades vestside og landevejen til Tryggerød (nu Trørød). Af de i artiklens tekst omtalte lokaliteter bemærkes også Gassehaven, Vejdammen og Kirkevangen. Ligeledes ses Vildnæs Dam (nu Vidnæsdam), Kohave Vang, Nye Vang, Krogholms Eng, Hestehave Vang, Kalvehave, Svenske Dam (nu Svends Dam) og Møens Dam, Lille og Store Græs Dam, desuden Holte, Øverød og Tryggerød byers jorder samt jorderne for kongens husmænd og endelig Kohavehuset. Krekilde mose synes derimod forsvundet.

Højesteretsdommens tekst er gået tabt, men det ses af rettens voteringsprotokol, at følgende 11 dommere afgav udførligt votum: Suhm, Klevenfeldt, Hielmstierne, Rosencrone, Munck, Bartolin, Falsen, Schouboe, v. Plessen, Rantzau og Reventlow. Clodis skøde fra 1698 blev fremlagt under sagen med en erklæring fra stiftamtmanden om, at man havde tilladt Lassen at have kvæg på overdrevet. Der blev også omtalt et skøde af 1699 til Clodi på dammen i Krekilde mose, og det blev oplyst, at den såkaldte lille Krekilde mose for 23 år siden, altså i 1728, blev indhegnet af Clodi med egepæle, som han gav bønderne betaling for. Desuden overlod han bønderne anden jord i stedet. Ligeledes ses det, at bønderne havde fået udvist gærdsel i mosen. To gamle bønder, Ole Andersen og Peder Jensen, vidnede, at mosen for 40 år siden var en helhed.

Strid med Holtebønderne

Ni af dommerne ville omstøde kommissionsdommen, for så vidt den havde tilkendt Lassen halvdelen af Krekilde mose, mens to ville lade ham beholde den. Ligeledes ville ni af dommerne stadfæste dommen, for så vidt den gav Lassen ret til vedhugst i overdrevet, mens to dommere ville nægte ham denne ret. Herefter er der ingen tvivl om sagens udfald. Den blev pådømt den 25. juni 1751.[4]

Lassen søgte i 1753 at komme af med ejendommen ved at tilbyde den til kongen for 12.000 rd. og henviste til, at en mere end 10 år gammel strid med bønderne derved kunne finde sin løsning, og at gården med al sin herlighed måtte være 14.000 rd. værd.[5] Kammerkollegiet fandt den tilbudte salgssum for høj, hvorfor handelen ikke blev til noget, men i 1754 faldt en kongelig resolution, hvorefter Lassen fik godkendt en overenskomst med bønderne om sine rettigheders omfang. Det drejede sig om 545 7/12 skovlæs ved af overskov, 114 5/6 bondelæs ved fra underskov af elle og 600 bondelæs tørv. Lassen fik også lov til under et at indhegne sine tre fiskedamme på overdrevet, nemlig Moers Dam, Svends Dam og Carudse Dam mod at få afkortet nogle skovlæs ved.[6] Året efter fik han på ansøgning lov til at indhegne sin fjerde dam på

Overenskomst med bønderne

overdrevet, Vejdammen, som lå tæt op til Holtegaards såkaldte Havgassevænge, og inddrage det mellemliggende jordstykke.[7] Indhegningen blev dog ikke til noget på grund af Holtebøndernes modstand.[8]

THURAHS KØB AF HOLTEGAARD

Fra Børglum til København

Thurah havde egentlig tænkt sig at ende sine dage fredeligt som herremand på Børglum Kloster. Han havde derfor også skilt sig af med Sandholmgaard i Bloustrød sogn, som dronning Sofie Magdalene havde givet ham i forpagtning til sommerbolig, da han ledede ombygningen af hendes slot Hirschholm. Men i 1754 døde Eigtved, og Thurah accepterede en opfordring fra Frederik V til i hans sted at overtage ledelsen af hele statens bygningsvæsen. Han måtte så igen flytte til København, hvor han efter nogen tids forløb til egen bolig købte en herskabelig ejendom ved siden af hovedvagten på Kongens Nytorv. I denne ejendoms stueetage til torvet var der en arkade med fire slagterboder, hvorfra han indvandt lejeindtægt.[9] Thurah fik også gennemtrumfet, at han til styrkelse af sin autoritet over for håndværksmestre og leverandører skulle have titel af generalbygmester. Inden længe havde han held til at overbevise kammerkollegiet om, at han foruden samme årlige gage på 2.200 rd., som Eigtved havde haft, burde beholde sin egen tidligere gage på 600 rd. som hofbygmester. Der skal ikke gås nærmere ind på Thurahs omfattende virke i statens tjeneste i de følgende år. Men det må nævnes, at han i forbindelse med Frederiksstadens opbygning fik tildelt en gratis grund i Amaliegade, hvorpå han til bolig for sig selv og efter egenhændig tegning lod opføre et særdeles fornemt hus, nu nr. 25, senere brugt af Fødselsstiftelsen. Der er en kort facade, men en meget lang sidefløj med to mellembygninger og tre gårde. Thurah kom dog ikke til at bo i huset. Da det stod færdigt i 1757, lejede han det ud til grev Eggert Christopher Knuth til Knuthenborg for 1200 rd. årlig.[10]

Thurah ønskede sig også en sommerbolig på landet, som det nu var sædvane for folk af stand. Hertil måtte Holtegaard være velegnet, da den lå i passende nærhed af hovedstaden, hvor han især havde sit virke.

Sommerboligen købes

Han trådte derfor i forhandling med Lassen og nåede til enighed med ham om vilkårene, navnlig købesummen, som blev 10.000 rd.[11] Heraf har Thurah af egne midler højst kunnet udrede 1.000 rd. Han lånte nemlig mod 1. og 2. prioritet i gården 6.000 rd. hos kammerråd Jens Hviid i Christiania og 3.000 rd. hos hofsnedker Didrich Schäffer i København. Der skulle svares 5% i årlig rente, og kapitalerne kunne til enhver tid opsiges med et kvartals varsel.[12]

Ny overenskomst med bønderne

Skødet er udstedt og tinglæst i 1756. Men overtagelsen skete året før, da Thurah nemlig som ejer af gården indgik en såkaldt forening med kongens 6 gårdmænd i Holte, dateret 2. juni 1755. Overdragelsen omfattede jorden af hartkorn 17 td. 7 skp. 3 fdk. 1 alb. med tilliggende skove, ligeledes gårdens bygninger og inventarium, herunder hestemølle, kedler og kar med videre, »som til brændevinsværket henhører«. Endvidere medfulgte kro og lejehuse, fiskedamme og ikke mindst det kgl. privilegium på at brygge og brænde. Der var altså ikke tale om en ren lystgård, men også om et indtægtsgivende aktiv. Bygningerne var forsikret for 5.500 rd. i den Sjællandske Brandkasse. Thurahs ejerperiode kom kun til at vare godt fire år, men i denne korte tid indtraf store begivenheder i gårdens historie. Foreningen med bønderne gik ud på et mageskifte, hvorved de afstod en strimmel jord, der lå omkring Holtegaards have, og som udgjorde, hvad der var tilbage af byens smedetoft. Jordstykket målte næsten 25.000 kvadratalen og strakte sig fra Holte vangeled i vest til Gåseholmen i øst forbi Holtegaards plankeværk. Til gengæld afstod Thurah af sin mark, kaldet »veie støkkerne« et areal »østen og sønden for siden digt ned og langs til Uglebakken«. Til erstatning for en markvej, der havde ført over det af bønderne afståede jordstykke, fik de adgang til at anlægge og nyde forsvarlig kørevej over Holtegaards mark uden om jordstykket og Uglebakken, hvor det kunne støde til den forri-

ge vej. Thurah måtte betale bønderne en dusør på 20 rd. for at få gennemført mageskiftet, og endelig skulle skelstenene mellem landsbyens og Holtegaards jorder flyttes.

De 6 medunderskrivende Holtebønder var Jens Hansen, Anders Bentsen, Jørgen Larsen, Lars Larsen, Lars Nielsen og Hans Larsen. Overenskomsten måtte, for at blive gyldig, godkendes hos Kammerkancelliet (Rentekammeret) på kronens vegne. Den blev derfor indsendt af Thurah til kgl. konfirmation med et udførligt brev dateret Holtegaard den 16. juni 1755. Heri betegnede han sig som nuværende ejer og udtalte som sin formening, at den gennemførte skelsætning mellem fæstegårdene og Holtegaard havde til hensigt at forebygge tvistigheder om fællesanliggender. Men tæt ved Holtegaard havde bønderne endnu et par agre midt imellem hans egne jorder, og heraf ville følge stor ufrihed og hinder, når han med det første agtede at tilvirke sin have og sine bygninger. Han bad derfor om godkendelse af mageskiftet, hvorved han overlod bønderne et langt større stykke ager end det, som de cederede (afstod til) ham, og meget bekvemmere for dem, siden det stødte »immediate« an på deres egne ejendomme. Først gik ansøgningen til udtalelse hos stiftamtmand Chr. Ulrich v. Nissen Benzon, der lod amtsforvalter Frederik Ludvig Lemvigh foretage undersøgelse på stedet. Men derefter fulgte først Kammerkancelliets godkendelse og siden den kgl. konfirmation af 8. september.[13]

Mageskiftet

Indhegning

Da Thurah havde fået skøde på Holtegaard, indsendte han den 2. oktober 1756 fra København en ansøgning til kongen om at tillade en allerede påbegyndt indhegning af hele gårdens område. Han henviste til, at amtsforvalter Lemvigh, overførster Lesberg og skovrider Lintener med fire vidner og vurderingsmænd allerede den 17. april 1755 – på grundlag af højesteretsdommen af 1751 – havde foretaget en åstedsforretning, hvorved gårdens tilliggende var blevet således afstemt og afpælet for sig selv, at intet mere lå til fælles med Holte bys eller andre bønder. Under disse omstændigheder havde han anset sig for berettiget

Rettigheder til Overdrevet opgives

til indhegning. Desuden var han villig til at skaffe sig markfred på egen bekostning og at frasige sig græsnings- og andre rettigheder i overdrevet. Over for mulige påstande fra bønderne, navnlig dem i Trørød og Øverød under Dronninggaards gods, om at de kunne påberåbe sig Christian V's Danske Lovs 3. bog 13. kapitel 13. artikel om bønders manglende mulighed for indhegning af jordlodder uden alle lodsejeres samtykke, gjorde han gældende, at der i denne lovbestemmelse kun kunne være tale om fæstebønder. Derimod fandt han, at Holtegaard nu måtte betragtes som særlig afgrænset »endelsjord« (ornum) efter lovens 5. bog 10. kapitel 13. artikel. Endelig henviste han til en artikel (3-13-25), der fremhævede, at enhver ejer måtte gøre sig sit eget gods så nyttigt som han kunne. Oven i købet betød indhegningen et afkald fra Thurahs side på erstatning for det tilfælde, at kongen i tiden allernådigst måtte falde på at anordne lignende adskillelse blandt sine bønder.

Også denne ansøgning gik til høring hos stiftamtmanden, som imidlertid døde, før sagen var afsluttet. Hans efterfølger i embedet, baron Jens Juel Wind, besøgte åstedet 27. december sammen med de tre byers gårdmænd og andre vedkommende og erklærede så, at hverken højesteretsdommen eller afgrænsningsforretningen havde tildelt Thurah ret til indhegning. Men da bønderne var ganske »fornøjede« med hans påbegyndte indhegning med stengærder, fandt han intet at erindre dér imod, når Thurah selv bekostede den og frafaldt andel i al auer (ævred) fra overdrevet. Kun modsatte stiftamtmanden sig et krav fra Thurah, antagelig fremsat mundtligt, om at kunne inddrage og indhegne Kirkevangen mellem Vejdammen og landevejen til Hirschholm. Alle tre byers bønder havde nemlig protesteret imod dette og forsikret, at det ville skade dem ubodeligt, fordi overdrevets allerbedste græs voksede der. Følgelig måtte Danske Lovs 3-13-13 holdes efterrettelig. Kammerkancelliet og conseillet bifaldt den ny stiftamtmands synspunkter, og Thurah fik alene kgl. resolution på at kunne indhegne selve Holtegaards område.[14]

Stengærder

Thurahs hensigt med det omtalte mageskifte var at få mulighed for en væsentlig udvidelse af Holtegaards haveareal. Han siger selv i et efterladt manuskript, at han straks i 1755 lod haven både gøre langt større, end den tilforn var, »og den ganske af nye med stor bekostning anlægge«.[15] Den må have været større end den nuværende park, idet den indbefattede Uglebakken, som Thurah kaldte havens »zirathøj«, og som han efter sin kone benævnte Mariehøj, det navn den stadig bærer. Om udsigten fortæller Thurah, at »man på én gang har både skove, marker, enge, ferske søer og det vilde hav for øjne, så at ethvert skib, som frem eller tilbage passerer, klart kan ses, uden at tale om øen Hven, Landskrona i Skåne, Eremitagen i Jægersborg Dyrehave, landsbyen Nærum med sine lystgårde, som alle fra havens alleer tydeligt falder i øjnene«. Terrænet er ikke mere så åbent, at det er muligt at nyde denne udsigt.

Havens indretning

Af skødet, hvorved ejendommen efter Thurahs død blev auktionssolgt, ses det, at der i haven var lysthuse, frugttræsalleer, buegange og springvand. Der fandtes også faststående »små billeder« (skulpturer) og figurer på espalierer.[16]

Den registreringsforretning, der blev optaget efter dødsfaldet, viser, at der i lysthuset fandtes lysekrone, to småborde og 6 stole. I selve haven blev der registreret 6 store laurbærtræer, 12 mindre i potter, 2 rosmariner, 3 cypresser, 12 capsicum, 3 små mynter, 1 laurus cerasus, 2 laurus stinus, desuden 20 diverse statuer og en solskive.[17] Ved havens anlæg har Thurah muligt benyttet den gartner Hammer, der hjalp Bolle Villum Luxdorph med haveanlæg på hans lystgård i Nærum. Som indicium herfor kan anføres, at fru Thurah og hendes datter Øllegård sammen med Luxdorph stod faddere til gartnerens lille søn Povl i februar 1757.[18] Af Johan Jacob Bruuns nedenfor omtalte haveprospekt ses, at der i forgrunden var blomsterbede med fantasifuldt slyngede kanter og statuetter på søjler, i mellemgrunden diagonale alleer med opstammede små-

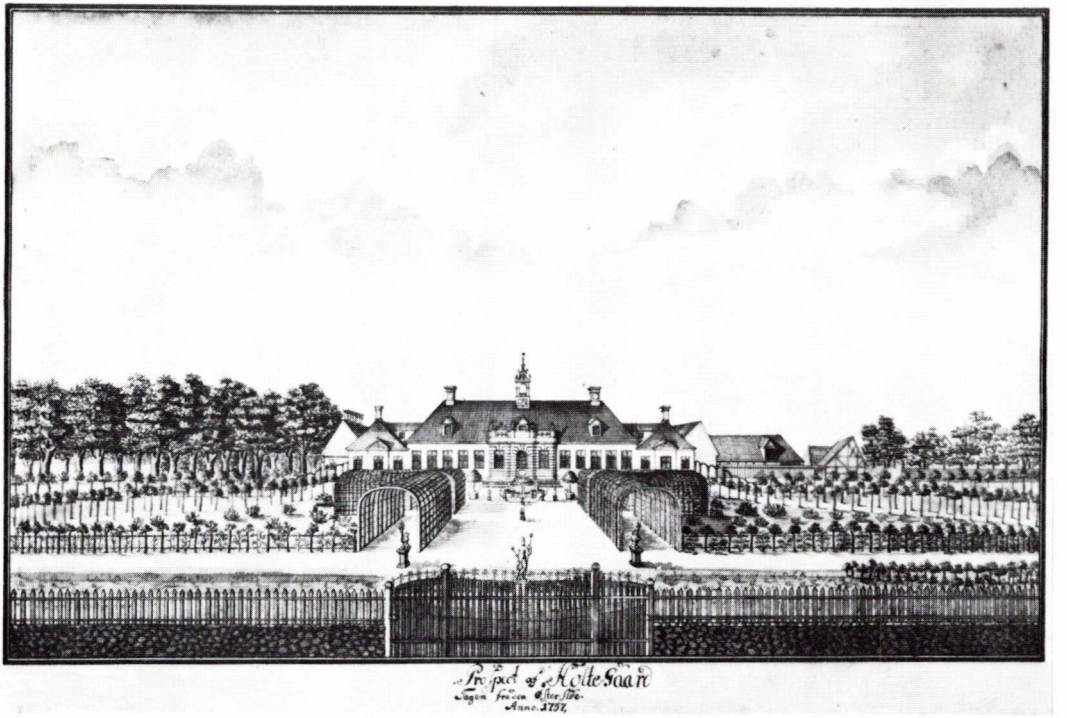

J. J. Bruuns prospekt af 1757 viser Holtegaards østfacade med det stensatte havegærde og en låge i i forgrunden, statuetter og buegange i mellemgrunden og i baggrunden bygningerne, herunder bryggeri- og brænderibygningen til venstre.

træer, en dam med seks statuer på sokkel i halvkreds, en bred lige midtergang flankeret af buer på begge sider og i baggrunden bag det hegnende dige en betydelig smallere jordstrimmel, der ved stengærder dannede forbindelse til Mariehøj.

Holtegaards gamle bindingsværksbygninger fandt Thurah helt for-

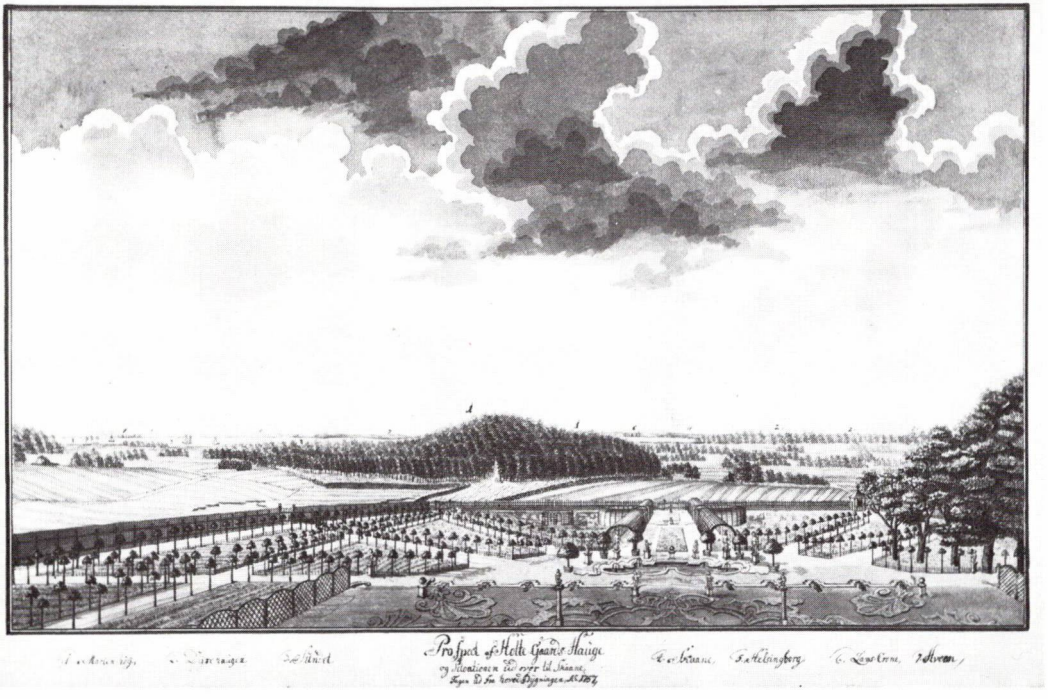

J. J. Bruuns prospekt af 1757 viser udsigten fra Holtegaard mod øst over den nyanlagte have, Mariehøj, Øresund og i baggrunden Skånes kyst.

Nedrivning af de gamle bygninger

faldne og begyndte derfor i 1756 at nedbryde dem og opføre nye bygninger, næsten alle af grundmur. Til hovedbygningen synes han dog at have anvendt ældre fundamenter. Byggeriet var fuldført først på året 1758. Mens det stod på, havde Thurah nogle værelser til rådighed på det kongelige slot Frydenlund.[19] Han lod Johan Jacob Bruun fremstille 3

endnu bevarede prospekter, hvoraf de to viser hovedbygningen set fra havesiden, og det tredje viser »stedets herlige udsigt imod haven at skue«. Også en generalgrundtegning af gården med bygninger og haver havde Thurah udfærdiget, men den findes ikke mere. Som det kan ses af prospekterne, står hovedbygningen næsten helt intakt.[20] Det gælder også tårnuret og det stadig fungerende urværk.

Boligens indretning

Skønt der altså ikke eksisterer bygningstegninger fra Thurahs tid, er det dog på grundlag af den tidligere nævnte registreringsforretning muligt at oplyse, hvilke værelser han havde indrettet i Holtegaards hovedbygning, og hvilke møbler han dér havde. Forretningen begynder med gæstekammeret til haven, hvori der findes en komplet seng, 6 betrukne

Den her viste placering af lokaliteterne i Holtegaards hovedbygning er foretaget på grundlag af registreringsforretningen i Thurahs dødsbo og med udgangspunkt i Charlotte Iversens rekonstruktionstegning fra Søllerødbogen 1980. Den anses for ret sikker med hensyn til 1 gæstekammer, 2 kaffestue, 3 store sal, 4 galleri og 5 dagligstue og mindre sikker med hensyn til øvrige lokaliteter, nemlig 6 sovekammer, 7 kabinet, 8 forstue, 9 generalens kabinet og 10 køkken.

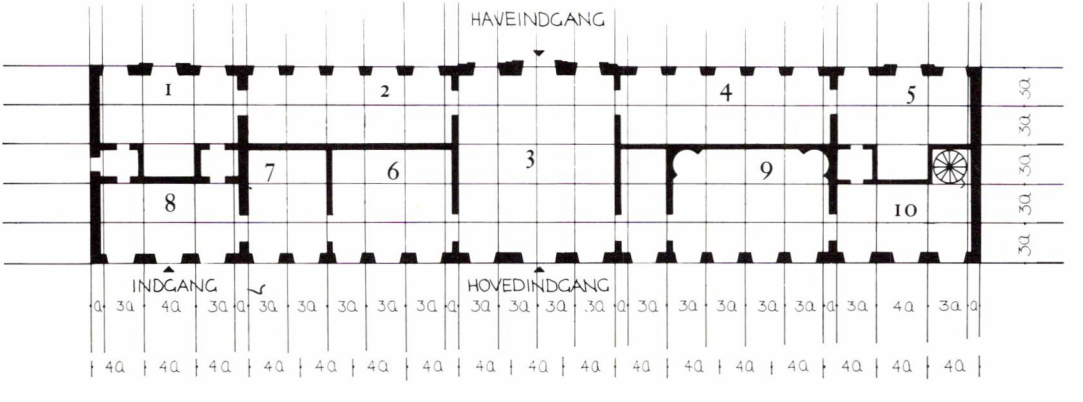

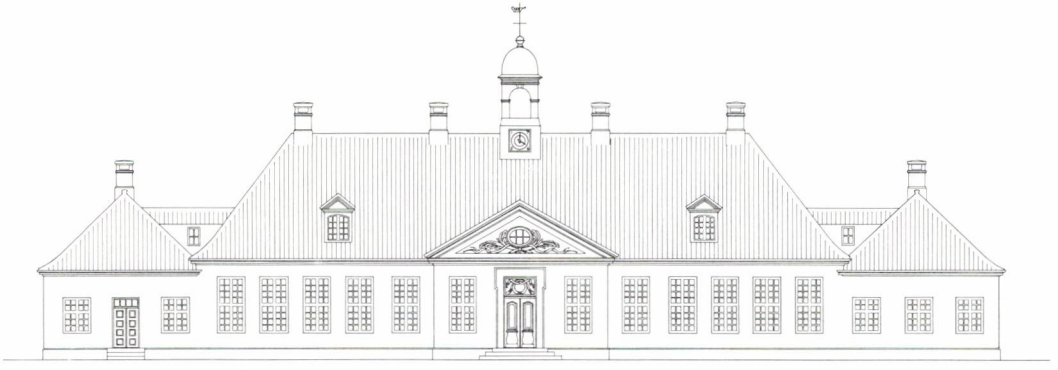

GAARDSIDE

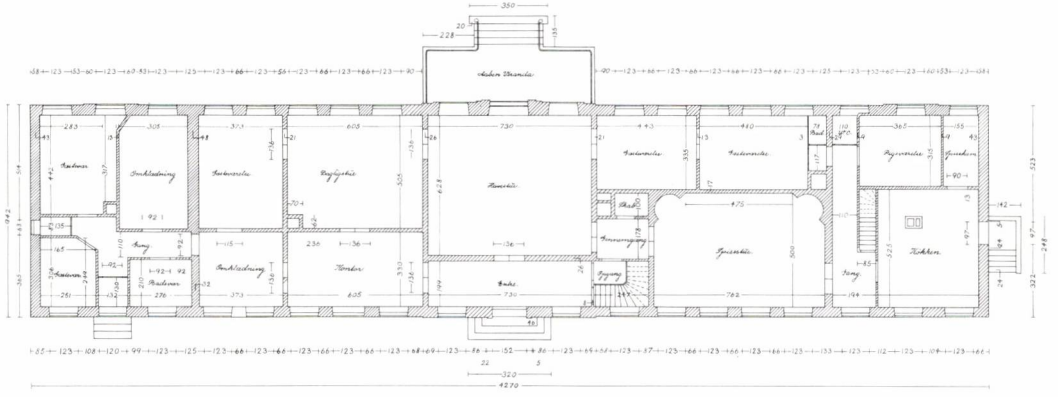

GRUNDPLAN

De her gengivne opmålinger af Holtegaard er fra 1932-33, hvor elev på arkitektskolen Evald Christensen udførte 7 smukke tegninger fra gården som opmålingsopgave. Her ses to af Evald Christensens tegninger. Øverst hovedbygningens facade, nederst grundplanen med ruminddelingen, som den var i grosserer Dahls ejertid.

stole, et grønt spejl og et bord. Derefter følger kaffestuen med 6 damaskes lænestole, en lysekrone, 2 konsolborde og 2 store spejle i brun ramme. I »store salen« er der en »canope« og 12 stole med grøn damask, 5 portrætter af det kongelige hus (formodentlig Frederik V, dronning Juliane Marie og 3 børn), 2 store spejle, 4 lampetter, 2 lysekroner, et bord og 2 konsolborde med marmorplade. Så følger galleriet, der indeholder 6 tabouretter med skildret taft, en lysekrone, ikke mindre and 68 små og store skilderier og 2 stel på væggen med 36 porcelænsdukker. I dagligstuen befinder sig 1 stort spejl og 2 mindre, 1 »canope« og 10 stole betrukket med blommet rødt plyds, desuden et bord med plade af fajance, og endelig et krogskab, hvori en del sølvtøj og andre sager blev anbragt. Sovekammeret rummede 2 spejle, 1 komplet rød damaskes seng, 2 spilleborde med voksdugsbetræk, 6 røde damaskes lænestole, 1 større dito, samt 9 små og store skilderier. I et tilstødende kabinet var der 3 røde damaskes tabouretter, 2 små spejle og 49 diverse skilderier og kobberstik. Forstuen indeholdt 3 borde, 1 lænestol, 9 stole med guldlædersbetræk og 12 diverse skilderier. Generalens kabinet blev forseglet, hvorfor ingen specifikation af tingene deri blev foretaget.

Køkkenet

Køkkenet – i husets sydlige del – var udstyret med følgende inventar. Tintøj: 9 lange fade, 4 dusin flade og 2 dusin dybe tallerkener, 1 skål, 6 gamle fade og 1 dusin gamle tallerkener. Kobbertøj: 2 store tærtepander, 1 bouillonkedel, 11 kasseroller, 3 store og 3 små potter, 3 destillerkedler, 1 stor kedel, 2 små kedler, 2 temaskiner, 2 store fade, en gryde, 5 kasserolletragte og 1 æbleskivepande. Messingtøj: 1 temaskine, 1 kaffekande, 1 ryebækken.[21] Yderligere 4 par nye tinstager og 2 par gamle, 1 stor og 1 lille malmmorter. Jerntøj: 4 riste, 2 små og 1 stor pande, 2 store og 2 små trefødder, en tinbuk, 1 vaffel- og 1 goderådjern.[22] 2 store og 1 lille gryde, 1 spand, 1 stegevender og 1 buk.

Boligen rummede således 7 værelser samt forstue og køkken. Udstyret må betegnes som herskabeligt, men ikke fuldt så herskabeligt som det, der efter en samtidig registrering fandtes i bylejligheden på Kongens

Nytorv.[23] Påfaldende er de mange skilderier, hvoraf nogle formodentlig var fra husherrens egen hånd. Man kan gætte på, at porcelænsdukkerne i galleriet var fru Thurahs hobby.

BRÆNDEVINSBRÆNDERIET

Efter Thurahs egen oplysning har han stillet store forventninger til det overskud, han kunne indvinde af Holtegaards privilegium på at brænde brændevin og brygge øl til Søllerød sogn.[24] Her kom han dog til at lide en alvorlig skuffelse. Der var siden enevældens indførelse flere gange taget skridt til at fremme ædrueligheden, og i 1757 forsøgte regeringen sig igen. Den 1. februar udstedtes nemlig en ny kgl. forordning mod misbrug ved brændevinsdrikkeri. Som motivering anførtes det, at overdådighed i brændevinsdrikkeri mere og mere havde indsneget sig en del steder i landet, hvorved meget korn forødtes, som hellere skulle oplagres til imødegåelse af misvækst og dyrtid. Desuden var der mange, især af almuen, der henfaldt til fylderi og drukkenskab og andre deraf følgende laster. Nu skulle utilladelige kroer og brændevinsbrænderier på landet helt afskaffes ved at gå strikt frem efter ældre forordninger. Fremtidig måtte kun de privilegerede kroer sælge øl, brændevin og andre stærke drikke enten til rejsende eller også til omboende, som selv hentede varerne til brug hjemme.

Ædrueligheds-forordning 1757

Bønder eller i det hele taget andre end rejsende måtte ikke sætte sig i kroerne for at drikke. I tilfælde af overtrædelse skulle værten hver gang bøde 10 rd., hvoraf halvdelen tilfaldt kongen, og den anden halvdel gik til anmelderen. Til gilder hjemme måtte almuen på landet, herunder også møllere, kromænd og håndværkere, ikke bruge andre stærke drikke end øl. Bøden for overtrædelse var her 5 rd. Der gaves tilsvarende strenge regler for misbrug i købstæderne. Og det bestemtes, at alle forseelser skulle straffes med dobbelte bøder, når de blev begået i druk-

Kroer kun for rejsende

kenskab. De, der ikke kunne betale, skulle, som det hed, undgælde på kroppen.[25]

Regeringen og Kammerkollegiet (Rentekammeret) lod det ikke blive ved dette, men bad straks amtmændene forelægge hver enkelt privilegeret kroholder krav om forhøjet konsumtionsafgift, hvis han ville beholde privilegiet. I dette øjemed fik Thurah den 29. september 1757 en skriftlig opfordring fra stiftamtmand Jens Juel Wind til at oplyse, hvad brændevinsbrænderiet ved Holtegaard kunne indbringe for et proportioneret kar. Hertil svarede Thurah i brev af 15. oktober, at han mod en årlig afgift på 300 rdl. havde bortforpagtet gårdens bryggeri og brænderi med bryggergård, pander, iskølle og alle redskaber foruden hestestald, våningshus og have til forpagterens brug. Når man nu tog i betragtning, hvad Thurah havde investeret i disse aktiver, kunne der kun blive et ringe overskud til ham selv, og heraf kunne kun den mindste del falde på brænderiet, især fordi den nye forordning havde forbudt at bruge brændevin til bryllupper og gæstebud på landet, men også fordi der nu forlangtes afgift.[26]

Afgiften

Det næste skridt fra regeringens side kom med en kgl. forordning af 23. november 1757. Heri blev det fastslået, hvorledes bestemmelserne i forordningen af 1. februar skulle håndhæves, og hvorledes det kunne undgås, at kongens kasse og købstædernes brændevinsbrændere led skade på grund af de meget lave brændevinsafgifter på landet. Kro- og værtshusholdere med brændevinsprivilegium på landet fik en frist på 2 måneder til enten af afskaffe deres brændingsmateriel eller til at lade det stemple som bevis på, at de var indgået på at svare forhøjet afgift. Bøden for overtrædelse var 20 rd. til anmelderen, hvortil kom konfiskation af materiel og varer til fordel for sognets fattige. Købstadsbeboere, herredsfogder, regimentsskrivere og amtsforvaltere fik påbud om efter skøn og mindst én gang årligt at inkvirere i værtshusene og andetsteds, ituslå forefundne ulovlige brændevinsredskaber og forfatte skriftlige indberetninger om inkvisitionerne som bilag til deres årlige regnskaber. Bøder

Inspektioner

tilfaldt de inkvirerende. Bønder og andre, som satte sig op mod inkvisitionerne skulle undgælde med fæstningsstraf efter sagens omstændigheder.[27]

Amtmanden sendte følgelig den 7. december Thurah et brev om forordningens indhold og tilføjede, at afgiften i henhold til kgl. resolution skulle udgøre 100 rd. pr. tønde efter de benyttede kedlers størrelse. Han bad også i høflige vendinger Thurah oplyse sine kedlers rumfang og erklære, om han mod betaling af afgiften ville fortsætte brænderiet ved Holtegaard. Thurah sendte så den 7. januar 1758 amtmanden et brev, der også var holdt i en formelt høflig tone, men ikke indlod sig på at besvare de stillede spørgsmål. Han kunne nemlig ikke fatte, skrev han, at kongens befaling kunne vedrøre Holtegaards privilegium, da det var led i et mageskifte mellem Christian V og Clodi, der i 1698 havde tilskødet kongen andet gods i Torslundemagle by og sogn. Privilegiet var ved tronskifte blevet stadfæstet af de følgende tre konger, som havde bekræftet, at det afgiftsfrit skulle være perpetueret (forlænget) for gårdens efterkommende ejere. Oven i købet havde Frederik IV, da han i 1700 havde udstedt en forordning, hvorefter kroer på landet, der lå inden for en vis afstand fra en købstad, ikke selv måtte brygge eller brænde, gjort en særlig undtagelse herfra for Holtegaards daværende ejer. Følgelig formodede Thurah, at gården også måtte være fri for den nye afgift. Skulle det alligevel være kongens hensigt helt at afskaffe brændevinsbrænding på landet, var det langt fra, at Thurah ville indvende det mindste derimod. Så ville han gerne afstå brændevinsbrænderiet »imod at det allernådigst måtte behage Hans kongelige Majestæt at lade mig vederfares samme nåde som andre undersåtter, som med sådanne privilegier har været benådet, enten at forunde mig på en eller anden måde allernådigst refusion for det tab, jeg gør ved privilegii ophævelse, siden jeg just for herlighedens skyld af dette privilegio har betalt Holtegaard dobbelt dyrere, end det foruden samme privilegio kunne være værd«.[28]

Holtegaards brænderi bør være afgiftsfrit

Forpagteren

Heile Pedersen, som af Thurah havde forpagtet brænderiet og bryggeriet på Holtegaard, fik endnu i marts 1758 tilladelse af Rentekammeret til inden 8 uger at sælge sognefolkene 4 tønder brændevin, som han havde fremstillet før forordningen af 23. november 1757. Thurah havde søgt at gribe ind med en erklæring om, at forpagteren uretteligt havde søgt om lov til noget, der efter Holtegaards privilegium stod ejeren frit for.[29]

Da kun 7 af amtets 20 brændevinsbrændere og kroholdere i slutningen af september 1758 havde erklæret sig villige til at betale den nye afgift, opfordrede Rentekammeret amtmanden til at lade undersøge, om alle de øvrige 13, deriblandt Holtegaard,nu havde nedlagt deres brænderier. Hvis det ikke var sket, skulle de påtage sig at svare afgiften, og ellers skulle deres brændevinskedler straks nedrives og slås i stykker.[30]

Amtmanden ødelægger brændevinspanderne

5 sendrægtige kroholdere gik nu ind på at svare den forlangte afgift. Men fra Holtegaard og 7 andre indløb der ikke noget svar. I nærværelse af forpagteren blev gårdens to brændevinspander, den ene på ca. 5 td. og den anden på ca. 3 td., derfor den 4. oktober ituslået.[31] Thurah havde ikke været på gården ved denne lejlighed, men blev hurtigt underrettet og reagerede med et brev af 12. oktober, som han stilede til kongen, og hvori han indigneret beklagede sig over amtmandens fremfærd. Han fandt det utåleligt, at den ene undersåt, amtmanden, således på selvrådig måde havde overfaldet den anden, ham selv, med vold og gevalt uden at have givet et eneste bogstav til svar eller kundgjort ham den mindste tøddel i anledning af hans brev af 7. januar (se ovf. s. 28). Ved overrumplingen var der tilføjet ham skade for mere end 200 rd. Thurah bad, naturligvis i allerdybeste underdanighed, kongen hjælpe sig til fuld erstatning og anden satisfaktion fra amtmanden. Desuden søgte han på ny om, at Holtegaards brænderiprivilegium enten måtte fritages for den nye afgift, eller også om at få tildelt dusør af kongen for tab af privilegiet.[32]

Thurah og amtmanden

Måske kan det opfattes som et udslag af Thurahs uvilje mod amtman-

den, at han, der på embeds vegne administrerede fordelingen af nøgler til Kongevejen mellem København og Hirschholm, den 16. oktober 1758 skriftligt bad amtmanden gøre rede for sin benyttelse af vejen, da denne ikke stod på listen over nøglehavere. Herpå svarede amtmanden, at han ved sin tiltrædelse af embedet fik overleveret sin forgængers nøgle, og at forgængeren havde overtaget den fra oberjæger Veit Lintener efter dennes død. Dette mellemværende blev dog afsluttet med, at amtmanden på Thurahs forlangende sendte ham en kvittering for sin besiddelse af nøglen.[33]

Eftertidens bagklogskab kan spørge sig selv, om ødelæggelsen af Holtegaards brændevinskedel kunne være undgået, hvis Thurah havde sendt sit indlæg af 7. januar 1758 til Rentekammeret, eller hvis amtmanden havde forelagt det for kammeret.

Rentekammeret skrev den 7. november til Thurah, at man ikke kunne anerkende hans synspunkter, og foreslog ham at erklære sig rede til at betale. Da han så den 14. november ville gå med til 100 rd. i afgift, nægtede Rentekammeret den 2. december at forelægge dette forslag for kongen og påtog sig ansvaret for ødelæggelsen af hans kedel. Thurah gav ikke op, men henvendte sig til kongens højrehånd, grev A. G. Moltke, i et brev af 8. december 1758. I sit svarbrev af 16. december 1758 fortæller Moltke Thurah, at han har forelagt kongen brevet af 8. december med det deri indeholdte ønske om afgiftsfrit bryggeri og brænderi. Kongen har derpå givet tilladelse til, at sagen igen må forelægges Rentekammeret.

Thurah søger forlig

Følgen var, at Thurah i et brev, hvis datering er usikker, men som formodentlig er afsendt i januar 1759, søgte Rentekammeret om at måtte fortsætte brændevinsværket som tilforn mod at erlægge en årlig rekognition på 100 rd. til den kongelige kasse. Han påberåber sig i brevet, at kongen den 10. december mundtligt, formodentlig under en audiens, allernådigst har forsikret ham om allernådigste approbation på hans allerunderdanigste ansøgning. Det set ud til, at Thurah har ventet, at

Moltke selv ville sætte Rentekammeret i gang. Da han imidlertid intet har hørt derfra, peger han nu på, hvor tungt det er for ham som en ubemidlet mand at lide et indtægtstab og miste de anselige bekostninger, han har anvendt til opførelse af en stor grundmuret bygning for bryggeriet og brænderiet. Thurah mener også, at et så særdeles privilegium, som Holtegaards er, allerunderdanigst kan forvente sig en særdeles nåde.

Thurah behandlet som en »gemen kromand«

Uden direkte at nævne amtmanden anmoder Thurah tillige i sit brev om, at »vedkommende, som på så uhørlig og blandt brave folk uanstændig måde har ruineret brændevinsværket, måtte tilholdes at lade samme på egen bekostning uden ophold igen sætte i forrige stand«. Han tilføjer, at han »uden allermindste forbrydelse på sin side er blevet trakteret som den allerringeste og gemeneste kromand, mod hvilken man måske havde i sådan tilfælde ladet se mere konsideration og moderation end i mod mig sket«.[34]

Rentekammeret skrev 7. februar igen til Thurah, at han ikke kunne fritages for afgiftsforhøjelsen. Thurah slog sig ikke til ro med dette, men svarede i et brev 20. februar, at han ønskede sin sag forelagt kongen, der i sin nåde og faderlige mildhed umuligt kunne tillade, at nogen undersåt trykkedes så hårdelig, som det var sket for ham.[35] Så endelig indsendte Rentekammeret den 24. februar 1759 en udførlig forestilling til kongen. Heri så man helt bort fra Thurahs klage over amtmanden, men refererede først hans tre argumenter for den påståede afgiftsfrihed: Privilegiets oprindelse som led i et mageskifte, dets undtagelse fra købstædernes læbælte i 1700 og Thurahs påståede tab ved at have købt Holtegaard 6-8000 rd. for dyrt og afholdt udgifter til bygningsforbedring. Dernæst erklærede Rentekammeret, at da Thurah ikke var indgået på at svare den forlangte afgift, var nedlæggelsen af Holtegaards to brændevinskedler i overensstemmelse med forordningen af 23. november 1757. Inden denne forordning blev udstedt, havde Rentekammeret gjort opmærksom på, at den kunne medføre klager fra kroejerne, og adskillige klager var da

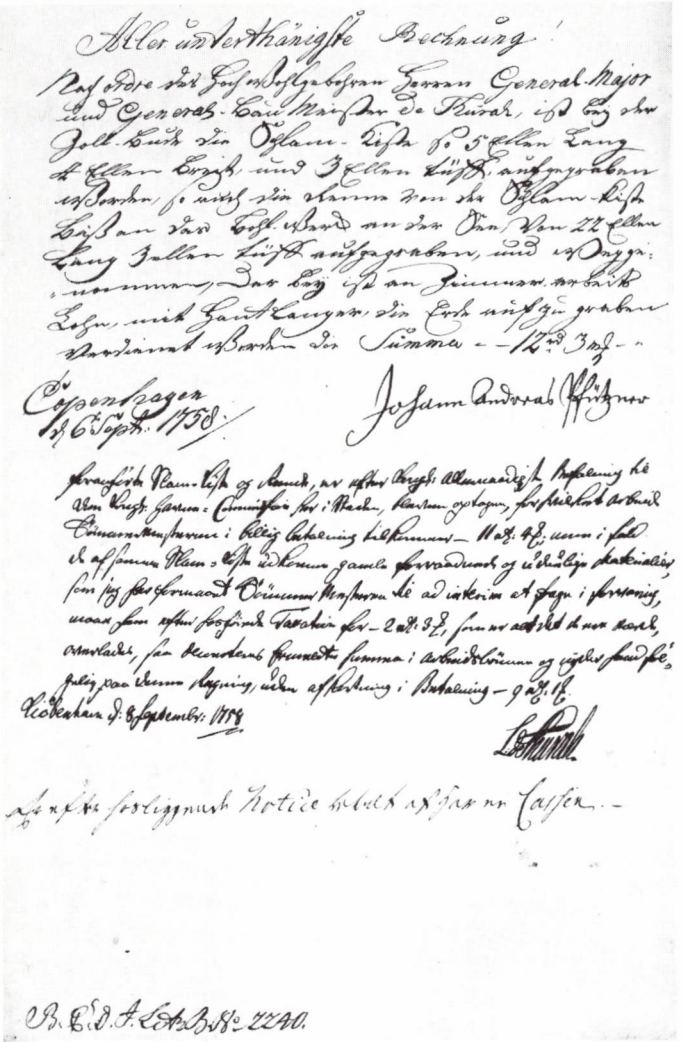

Regning af 6. september 1758 fra den tyske tømrermester Johann Andreas Pfützner på 12 rd. 3 mk. for udbedring af slamkisten ved toldboden i Københavns havn. Herpå er med Thurahs underskrift tegnet en anvisningsordre af 8. september til havnekassen, hvorved beløbet reduceres til 11 rd. 4 mk. som passende arbejdsløn og yderligere til 9 rd. 1 mk. for brugbart gammelt træ.

også indløbet. Men af hensyn til drikkeriets afskaffelse, statskassens indtægter og købstædernes ligestilling med landdistrikterne havde man ment at måtte se bort fra det betænkelige i, at nogle privilegiehavere kunne miste deres næring. Henvisningen til det gamle mageskifte blev imødegået med, at bondegården i Torslundemagle, som tilfaldt kronen, var 2-3 tønder hartkorn mindre end Holtegaard og desuden mere brøstfældig, hvorfor Clodi og hustru kun fik privilegium for egen livstid til at brygge og brænde. Først i 1729 havde etatsråd Rasmussen som daværende ejer af Holtegaard fået privilegiet udstrakt til sig og senere ejere. At Holtegaard i 1700 var blevet undtaget fra købstædernes læbælte, kunne ikke have betydning nu, da man netop ønskede at ligestille købstæderne og landet ved et rigsdækkende initiativ mod brændevinsdrikkeriet.

Thurahs klager afvises

Rentekammeret fandt, at Thurah ikke kunne have haft det påståede store tab ved køb af Holtegaards privilegium, da han i sit første indlæg havde erklæret, at brændevinsbrænderiet kun indbragte ham et ubetydeligt beløb. Det var også Rentekammerets opfattelse, at Thurah ikke kunne behandles gunstigere end andre privilegerede brændevinsbrændere, hvoraf ingen var blevet forskånet for den nye afgift. Og endelig mente man, at købstædernes brændevinsbrændere og de betalingsvillige værtshusholdere på landet samt ikke mindst den kongelige kasse kunne fornærmes, hvis Holtegaard slap med 100 rd. årlig afgift i stedet for 800 rd., som svarede til brændevinskedlernes størrelse. Den eneste lempelse, man fandt at kunne tilbyde Thurah, gik ud på at se bort fra overskridelse af den fastsatte tidsfrist, hvis han nu ønskede at lade kedlerne stemple som afgiftspligtige. I conseillet den 6. marts 1759 resolverede kongen derpå, at det »med brændevinsbrænderiet på Holtegaard forbliver ved forordningen og vores Rentekammers derefter føjende anstalt, så at ingen frihed eller moderation udi det påbudne der mere end andensteds er at tilstå«. Dog kunne forsinket kedelstempling akcepteres.[36] Frederik V havde muligvis glemt sit løfte af 10. december til Thurah på grund af

Thurahs egenhændigt underskrevne andragende af 19. marts 1759 til Rentekammerets deputerede dels om at fastsætte stempelafgiften på hans nye brændevinskedel og dels om at godkende hans krohold og hans fortsatte benyttelse af en mand i hver af Søllerød sogns byer til brændevins og øls udtapning til bønderne og til rejsende.

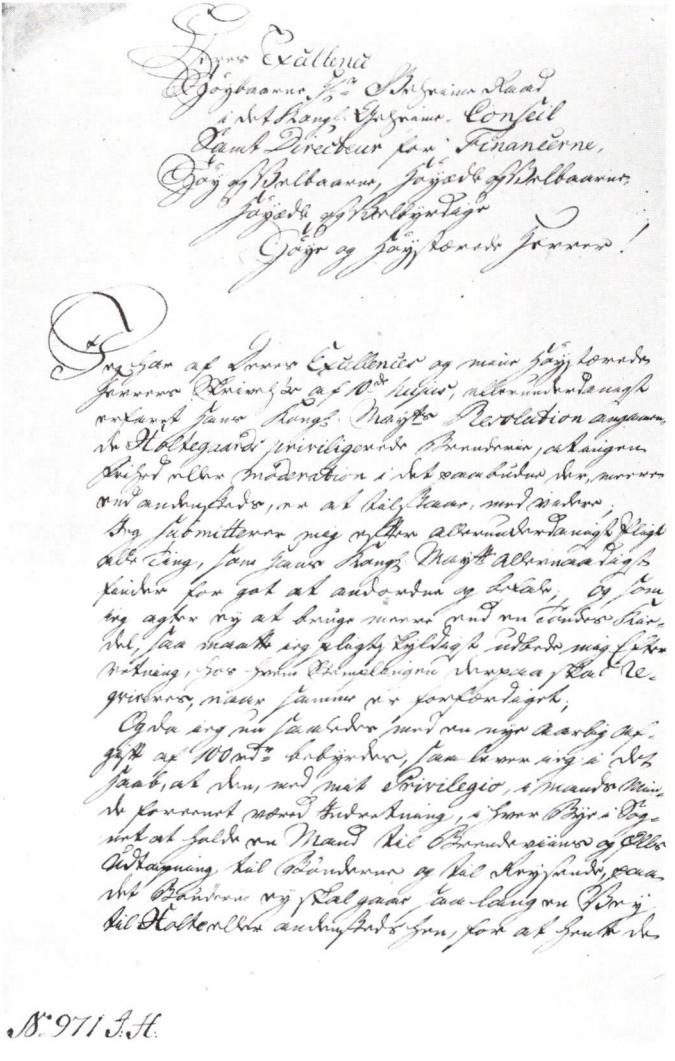

N. 971 S.H.

at andrage, og som jeg ingunde undstaar
mig for, hvad paa at tage et speciell Privile-
gium, ja endog, om det, som det behager det
til den Konge, lader aarlig at erlægge da 3de,
hvorfor en anden derlige maar forrenge
Landet penge, Da nødtørftig pligtskyl-
dighed at maa behagelight maatte forunder
speciell Privilegium paa det 4de, som jeg tal
alle dejsmænder, endog af Distinction, deres
Nytte og Brugmuelighed, med ausrelig Betæg-
ning gav ladet andrette og forbedre.
Jeg forblimer med sønderdes Verdien og
Hugemuhed

Deres Excellence
og Landets Velfærdes Ærbødige

pligtskyldigst Hugemuhedsmand

[illegible]

Kiøbenhavn
d. 19de Marts 1759.

den svækkelse, der i hans senere år fik ham til at overlade alle vigtige afgørelser til den samvittighedsfulde Moltke.

Afslaget blev den 10. marts skriftligt meddelt Thurah, som nu endelig krøb til korset og erklærede fremtidig at ville bruge en enkelt brændevinskedel på 1 tønde, hvoraf der altså skulle svares 100 rd. i årlig afgift. Men i sit brev af 19. marts til Rentekammeret herom kom han også frem med, at der altid i et på Holtegaards grund opbygget hus, som han med stor bekostning havde forbedret, havde været holdt kro »med såvel ædende som drikkende varer for rejsende, som passerer den gennem byen gående landevej«. Thurah bad om, at gårdens privilegium blev udvidet til at omfatte dette krohold mod at svare en årlig afgift på 2-3 rd. til kongens kasse. Men ikke nok hermed. Han oplyste også, hvordan det hidtil havde været brugeligt, at Holtegaard holdt en mand i hver af Søllerød sogns byer til at tappe øl og brændevin for bønder og andre, »på det, de ej skulle gå så lang en vej til Holtegaard eller andensteds for at hente det behøvende«. Han håbede, at dette fremdeles måtte være tilladt.[37]

Kroholdet på Holtegaard

Rentekameret indgav derfor den 14. april en ny forestilling til kongen. Kammeret ville gå med til, at Holtegaards privilegium blev udvidet med den hidtil manglende bevilling til krohold mod en årlig afgift på 3 rd. Derimod ville man ikke tillade udtapningen i sognets enkelte byer, da sådanne »uprivilegerede små skænkerier eller kippekroer giver bønderne desto mere lejlighed til fylderi og derfor aldeles er forbudne«. Kongen bifaldt Rentekammerets indstilling i conseillet den 20. april og underskrev samtidig den fornødne bevilling.

Thurah blev underrettet den 5. maj.[38] Det hed i bevillingen, at han i det til Holtegaard hørende hus fremdeles måtte lade holde kro og værtshus, »så at de rejsende såvel som andre med behøvende logemente samt spise- og drikkevarer til nødtørftighed og for en billig betaling der kan betjenes«. Det var et vilkår, at stedets beboere (antagelig sognets) ingenlunde måtte understå sig i at brygge øl eller brænde brændevin. Også

Bevillingen

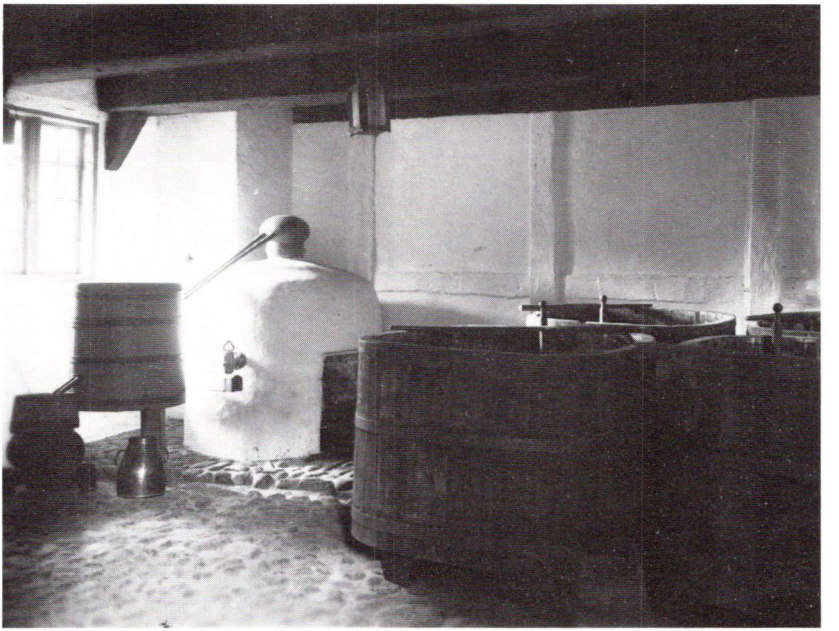

Interiør fra den for A/S De Danske Spritfabrikkers regning genopførte historiske brænderigård i købstadmuseet »Den gamle By«, Aarhus. Fra mæske- og gærkarret til højre er der pumpeforbindelse til brænderikedlen, og fra dennes »hat« fører to »piber« gennem en svaletønde det færdige produkt til en brændevinstønde. Interiøret på Holtegaards brænderi har antagelig set omtrent sådan ud.

Holtegaards privilegium skulle have påtegning om ordningen. Det blev indskærpet Thurah at holde kroen vedlige i forsvarlig stand og dermed i alle måder rette sig efter Danske Lov og de om krohold på landet allerede udstedte eller herefter udgivende forordninger. Privilegiet måtte ikke misbruges til noget fylderi eller tidsspilde for bønderne eller for andre, da det ellers skulle være forbrudt og aldeles ophævet.[39]

Da Thurah havde indløst sin nye bevilling på Rentekammeret og anskaffet sin nye brændevinskedel, blev amtmanden beordret til at lade foretage den påbudte stempling af kedelen, og det blev samtidig den 12. maj pålagt ham at lade amtets og rettens betjente sørge for overholdelsen af forbudet mod utilladeligt krohold og brændevinsbrænderi.[40] Det kan konstateres, at Holtegaards brændevinsbrænderi og ølbryggeri ved Thurahs død i september 1759 ikke mere var bortforpagtet, og det må derfor antages, at de omtalte strenge lovforskrifter, afgiften og reduktionen af kedelkapaciteten har fået ham til snarest muligt at opsige Heile Pedersens forpagtning i håb om at få større overskud på drift for egen regning. Den tidligere forpagter tilkøbte sig samme år Ballerup kro og fik bevilling til krohold og brændevinsbrænderi der.[41]

Det er vel muligt at betragte sagens forløb som et vidnesbyrd om, at enevælden på Thurahs tid ikke var den rene vilkårlighed, men at excellencerne i kollegierne og conseillet havde betydelig sans for ret og rimelighed. Det er næppe muligt at måle Thurahs virkelige tab på den statslige ædruelighedskampagne. Men det er vanskeligt at opbyde sympati for hans i nutidens øjne overdrevne leflen for kongemagten.

Ulovlig brændevinskedel

Det kan næppe undre, at der senere forefaldt overtrædelser af de strenge regler om brændevinsbrænderi og krohold også i Søllerød sogn, ja endog på Holtegaard. Thurahs efterfølger, grev Christian Ditlev Reventlow, fik nemlig allerede i 1760 en bøde på 40 rd., da der på gården afsløredes en ulovlig brændevinskedel.[42] Hans Ellekilde har i sin afhandling om Christian Colbjørnsen og Nærum givet en levende fremstilling af striden omkring Nærum-kromanden Jochum Jensens lokale smugkro og spillebule.[43] Jochum Jensens overtrædelse af privilegiet om kun at måtte holde kro for rejsende kom til at koste ham bevillingen i 1799.

Brændevinsbrænderiet blev ikke Thurahs eneste problem i hans egenskab af ejer af Holtegaard. Et andet mellemværende opstod i juli 1758: Overjægermester C. F. v. Gram gjorde hos Rentekammeret krav på oprejsning for skovfogeden i Vedbæk, Niels Hansen Grotschreiber. Den forrige skovfoged, Ole Hansen, skulle nemlig efter nedlæggelsen af et skovfogedembede i Holte have haft tildelt embedets jordstykke i Holte Kohavevang til 2 tønder og 2 skæppers udsæd. Efter overenskomst med den daværende overjægermester Veit Lintener havde han imidlertid givet afkald herpå mod at få brugen af et andet jordstykke. Dette hørte til en gård, som Lintener for egen regning havde fæstet i Nærum. Senere afstod Lintener fæstet til sognefogeden i Nærum, men denne lod skovfogeden fortsætte med brugen af jordstykket, indtil sidstnævnte i 1756 blev afsat. I mellemtiden var den tidligere skovfogedlod i Holte Kohavevang ved et arrangement med Thurahs forgænger, postmester Lassen, blevet tillagt Holtegaard, uden at Lintener, som selv medvirkede, havde gjort indsigelse.

Sagen om skovfogeden

Amtmand Juel Wind foretog en omhyggelig efterforskning og fandt det ikke muligt nu at omgøre delingsforretningen og tage arealet fra Holtegaard. Hans indstilling til Rentekammeret gik derfor ud på, at Niels Hansen Grotschreiber måtte afgive brugen af arealet i Nærum til sognefogeden, uden at få anden jord i stedet. Men han fandt det rimeligt at erstatte Grotschreibers tab ved at give ham en lønforhøjelse, som skov- og jagtkassen eller kongens kasse så måtte betale. En sådan løsning på spørgsmålet kom vist nok også i stand.[44]

Udskiftning af overdrevet

Det blev i henhold til en kgl. forordning af 29. december 1758 pålagt amtmand Juel Wind at lade udarbejde en plan for udskiftning af det såkaldte Større Skovs overdrev, hvori Holtebønderne og Holtegaard havde andel. Thurah skrev derfor den 13. januar 1759 til amtmanden for at sikre sine interesser, og amtmanden lovede, at han ligesom alle andre

lodsejere ville blive indkaldt til møde. Den 19. februar skrev Thurah igen og fremsatte ønske om at få tildelt Kirkevangen, som jo var nægtet ham to år tidligere, og amtmanden lod ønsket gå til erklæring hos amtsforvalter Lemvigh, som foretog det praktiske arbejde med udskiftningssagen. Thurah rykkede i maj for svar, og amtmanden forklarede ham, at han ventede på Lemvigh. I juni indbragte Thurah sagen for Rentekammeret, som bad amtmanden erklære sig, hvorefter sagen gik til Lemvigh. Da amtmanden i august havde modtaget betænkninger både fra Lemvigh og fra regimentsskriver Dahl, afgav han sin indstilling til Rentekammeret. Heri skrev han, at Kirkevangen nok var et af de bedste stykker i overdrevet, og at bønderne ønskede at beholde det for ikke at miste vand til deres kreaturer. Men han mente dog, at det kunne tilstås Thurah, da han efter Holtegaards hartkorn ville være berettiget til et betydeligt større areal. Hvis Thurah således fik medhold, burde det efter amtmandens opfattelse pålægges ham og efterfølgende ejere af Holtegaard ikke at holde deres fiskedamme indhegnet, for at bøndernes kvæg og bæster (heste) kunne vandre og drikke frit.[45]

Der kom intet svar, inden Thurah døde i september, og udskiftningen af hele Holte overdrev gik foreløbig i stå for først at finde sin løsning i 1780. Og skønt allerede Lassen jo havde fået lov at indhegne Vejdammen ved Kirkevangen, lykkedes det hverken ham eller Thurah at få indhegningen gennemført imod bøndernes modstand.[46] Holtegaards næste ejer grev Reventlow fik i 1761 ny tilladelse til denne indhegning, men kun på betingelse af, at mundingen holdtes åben som vandingssted for Holtebøndernes kreaturer, og at greven gav afkald på yderligere andel i overdrevet.[47]

Husafgift

Thurah anmodede i oktober 1758 Rentekammeret om at blive fritaget for betaling af en årlig afgift på 4 rd 48 sk., kaldet huspenge, som Københavns amtstue havde opkrævet for Holtegaard. Spørgsmålet blev undersøgt af amtmanden og amtsforvalteren, der ligesom senere Rentekammeret kom til det resultat, at opkrævningen var berettiget og havde

fundet sted uden indvending fra tidligere ejere lige siden 1732, da den blev overtaget af amtstuen fra Kronborg distrikts jordebog. Inden Thurah slog sig til ro med Rentekammerets afgørelse, bad han om genparter af amtmandens og amtsforvalterens erklæringer, men måtte nøjes med oplysning om den omtalte overførsel fra jordebogen, hvorved ejendommen var behandlet som andet proprietærgods.[48]

LANDBRUGET OG DE ØVRIGE AKTIVITETER

Om Holtegaards landbrug, brændevinsbrænderiet, ølbryggeriet og de øvrige indtægtskilder på ejendommen i Thurahs tid findes der enkelte oplysninger i registreringsforretningen af 1759, og endnu flere kan hentes i salgsskødet, der blev udstedt efter Thurahs død. Hvad først landbruget angår, er det klart, at Thurah ikke havde bortforpagtet det, men drev det for egen regning, antagelig ved sin fuldmægtig Rørbye, som i hvert fald havde til opgave at aflægge regnskab for driften for tiden mellem dødsfaldet og ejendommens overgang til ny ejer. I efteråret 1759 blev der i jorden nedlagt 30 tønder og 1 skæppe vinterrug, men der var også forbeholdt plads til vårsæd. Besætningen bestod af 9 heste, 2 vognhopper, 19 køer, 1 tyr, 29 får og lam og 17 svin, og inventaret udgjorde 2 plove, 1 harve, 1 lukket vogn, 1 chaise og 2 gamle arbejdsvogne. De 2 vognhopper og flere af hestene har formodentlig især haft til opgave at transportere Thurah til hans hovedarbejdsplads i København og hjem igen som forspand for den lukkede vogn eller chaisen. De nødvendige stalde og lader må have befundet sig i den firlængede Holtegaards udlænger.

Kreaturbesætning på Holtegaard

Ølbryggeriet og brændevinsbrænderiet lå i en særlig bygning, hvori der dog også var hestemølle og mølleværk. Kroen lå i en anden bygning ud mod landevejen (den nuværende parkeringsplads). Til bryggeriet og brænderiet hørte en hel del inventar: en brændevinspande, en vældig tønde, der var forsynet med hat, piber og skorsten, og som rummede

omtrent 10 td. af de våde varer, en mæskekedel på ca. 4 td., 2 mæskekar af egetræ med jernbånd, hver på 18-20 td. rum med stillads omkring, en kobberbryggerkedel på ca. 8 td. rum, et støbekar på 4-5 td. rum, et gulvkar på omtrent 30 td., et humlekar af egetræ på 24 td., et tappekar ligeledes i eg på omtrent 29 td. rum med jernbånd og stillads omkring, en ølpumpe med beslag, 3 ølhamre, 6 løse vandrender »og en udhulet dito, som ligger ind til brænderiet«. Bryggeriet og brænderiet blev drevet for Thurahs regning, men blev sikkert ligesom landbruget passet af fuldmægtigen. Den nødvendige arbejdskraft til alle de nævnte erhverv må for en væsentlig del være leveret af beboerne i gårdens 10 »egt- og lejehuse« ved Holtegades vestside ud mod Gassehaven (se kortet fra 1794), hvortil kom de tjenestekarle og piger, der boede på selve gården. Værtshuset og fiskedammene var bortforpagtet. Skovbruget og tørveskæret blev betragtet som henhørende under landbruget. Fuldmægtigen og husstandens tjenestefolk må have haft bolig på gården.

Arbejdskraften

Skatter og afgifter

Foruden de kongelige hartkornsskatter og kontributioner skulle der som allerede påvist af Holtegaard svares 100 rd. årlig afgift af brændevinspanden, 3 rd. af værthusprivilegiet, 1 rd. af skoven, 5 rd. 1 mk. 8 sk. af 4 husgrunde og som bidrag til Kongevejen og vejenes reparation 12 rd. efter akkord med bønderne, der havde påtaget sig at udføre arbejdet.[49]

HVOR OFTE BOEDE THURAH PÅ HOLTEGAARD?

For om muligt at fastslå, hvor ofte Thurah boede i sin sommerbolig på Holtegaard, er der gennemset nogle aktpakker på Rigsarkivet, nemlig 4 pakker med indkomne breve til Bygningskommissionen af 1742 i årene fra 1755 til og med 1759 og bilagene til den kongelige partikulærkasses regnskaber vedrørende opførelsen af Frederiks Hospital for årene fra 1754 til og med 1757, da Thurah efter Eigtveds død ledede dette byggeri.

Breve fra Holtegaard

Undersøgelsen viser, at han har givet følgende antal embedsbreve dateringen Holtegaard: 1755 7 breve i juli og 6 i august, 1756 2 i maj, 2 i juni, 1 i juli, 4 i august, 2 i september, 2 i oktober. Dateringen Holtegaard er slet ikke benyttet i 1757 og 1758 og i 1759 kun én gang, nemlig 24. juli. Thurah har altså lejlighedsvis udført embedsforretninger på Holtegaard i sommerhalvåret fra maj til oktober. Da de fleste af hans embedsbreve i samme tidsrum dog bærer dateringen København, er det også klart, at han ikke har kunnet tilbringe ret mange sammenhængende dage i sommerboligen. Han har nok, med de opstaldede heste og vogne på Holtegaard og den staldplads, der også fandtes i hans ejendom på Kongens Nytorv, været i stand til at veksle hyppigt mellem sine to boliger. Skønt han havde tilladelse til at benytte Kongevejen til Hirschholm, har transportformen næppe tilladt ham at forlade Holtegaard om morgenen for så at vende tilbage fra København om aftenen efter endt arbejdsdag.

Sommerophold på Holtegaard

Derimod kan det vel formodes, at hustruen og den lille datter i sommertiden har kunnet have fast ophold på Holtegaard. Den omstændighed, at der ikke i det undersøgte brevstof er forefundet dateringer fra Holtegaard i 1757 og 1758 og kun en enkelt fra 1759 kan ikke tages som udtryk for, at Thurah ikke har opholdt sig på gården i disse år, men skyldes snarere brevstoffets karakter. Endelig kan man ikke se bort fra den mulighed, at nogle af de breve, der er dateret Holtegaard, ikke er forfattet på stedet, men er bragt ud pr. bud til underskrift fra den skrivestue, som fandtes i ejendommen på Kongens Nytorv. Omvendt er det måske ikke utænkeligt, at Thurah har haft sager med til behandling på Holtegaard og senere har underskrevet den tilsvarende korrespondance i København. Det må naturligvis antages, at familien Thurah har modtaget en del gæster på Holtegaard. Noget nærmere herom kan ikke oplyses, udover at Luxdorph fra Nærum ifølge sin dagbog spiste på gården om aftenen den 3. maj 1757.[50]

Mens de omfattende og kostbare byggerier på Holtegaard og navnlig i Amaliegade stod på i årene 1756 til 1758, har Thurah været hårdt spændt for i økonomisk henseende. Omtrent samtidig med, at ejendommen i Amaliegade blev fuldført i 1757, besluttede han sig desuden til at købe den gård, hvori han senere boede på Kongens Nytorv. Gagen på 2.800 rd. årlig har kun kunnet dække en mindre del af hans byggeudgifter og købesummen på 7000 rd. for den københavnske bolig.[51] De indtægter, som hans litterære virksomhed kastede af sig, har nok heller ikke forslået langt. Dette er sikkert årsagen til, at Thurah i 1757 skilte sig af med Børglum Kloster, men samtidig mistede sine indtægter derfra. Ved salget til oberst Jens de Poulsen indvandt han 56.000 rd. kurant og 300 speciesdalere[52] Han blev herved i stand til at indfri de to prioriteter på tilsammen 9.000 rd. i Holtegaard.[53] Derimod formåede han åbenbart ikke at dække 9.613 rd. 5 mk. 6 sk., som han skyldte sin steddatter, frøken Øllegaard Friderica Rantzau, dels som hendes arvepart efter den afdøde fader i henhold til en panteobligation af 1750 og dels på grund af enkelte andre poster. Lige så lidt kunne han indfri 2.100 rd., som hans egen kære datter Mette Bentzon Thurah havde til gode hos ham, og som udgjorde arv dels efter hendes afdøde moder og dels efter en afdød morbroder. Disse to kapitaler fik nu 1. og 2. prioritet i Holtegaard, og Mettes kapital fik yderligere pant i alle Thurahs øvrige midler og effekter, hvor de end fandtes.[54] Ved omplaceringen af steddatteren Øllegaards kapital medvirkede Luxdorph, der synes at have været en slags tillidsmand for hende.[55] Størstedelen af den indvundne salgssum for Børglum Kloster må antages at være medgået til delvis dækning af byggeomkostninger.

Gæld

Egentlig begyndte Thurahs økonomiske misere allerede i 1755, da han søgte og fik kongelig tilladelse til at udtage en del murmaterialer af det opsamlede forråd til den påtænkte Frederikskirke for at bruge dem til sit

Lån af bygnings-materialer

byggeri i Amaliegade. I 1757 kom det nu for dagen, at han ikke som lovet havde tilbageleveret tilsvarende byggematerialer, og at han tilmed uden tilladelse havde ladet sig udlevere bjælker og spær af forrådet til Frederiks Hospital. Thurah så ingen anden udvej end at tilstå, at han skyldte majestæten omtrent 3.800 rd. for de omtalte byggematerialer, og samtidig at bønfalde den mægtige hofmarskal A. G. Moltke om bistand til eftergivelse af denne gæld. Moltke, der åbenbart satte megen pris på Thurah, støttede ansøgningen, men kongen ville ikke lade ham slippe. Moltke spurgte nu skriftligt Thurah, hvor hurtigt han kunne afdrage gælden, når han fik eftergivet renterne. Med brevet fulgte en specificeret oversigt over de udleverede materialer, forfattet af regnskabsføreren for de to byggepladser, og den viste, at Thurah havde anslået værdien for lavt. Herpå reagerede Thurah med at love snarlig erstatning for sit materialelån fra hospitalet og ved atter at søge om eftergivelse af beløbet for murmaterialer fra kirken. Som begrundelse henviste han til »de store omkostninger, som jeg på min bygning har anvendt, hvortil alle mine midler og følgelig næsten hele min timelige velfærd er sacrificeret«. Moltke vovede ikke at støtte igen, men henstillede dog til kongen, om den givne begrundelse »kunne bevæge Eders Majestæts medfødte clemence til nåde og en mildere resolution«.

Rentesanering

Kongen ville stadig ikke lade Thurah slippe helt, men kun eftergive renterne, og påpegede i resolutionen, at der tidligere af statsmidler var bevilget ham 4.000 rd. over 10 år til forrentning i dette tidsrum af en kapital på 10.000 rd. til bygningens opførelse. Her må være tale om værdien af grunden, som kongen havde overladt Thurah. Det blev pålagt supplikanten at afdrage materialernes værdi 4.109 rd. 30 sk. i 5 halvårlige terminer, og hvis betalingen udeblev, skulle der lægges beslag på hans gage. Thurah bad om udsættelse indtil videre i håb om at kunne indfri gælden, antagelig i forbindelse med salg af Børglum Kloster. Salget fandt sted samme år, men Thurah formåede alligevel hverken at betale eller afdrage. I foråret 1759 måtte Moltke gøre forestilling herom.

Da han anså det for uvist, om dækning kunne fremskaffes ved salg af en af Thurahs øvrige ejendomme, bad han om kongens afgørelse. Resultatet blev, at betalingen »af særdeles clemence« udsattes på ubestemt tid, nemlig indtil Thurahs »omstændigheder på en eller anden måde forbedres eller forandrer sig«.[56]

Thurahs død og boets salg af Holtegaard

Thurah afgik imidlertid ved døden natten mellem 5. og 6. september 1759 i sit hus på Kongens Nytorv, kun 53 år gammel, og to ansete læger angav i dødsattesten galdefeber som dødsårsag.[57] Den afdøde og hans hustru havde i 1757 søgt Danske Kancelli om bevilling for den længstlevende til at sidde i uskiftet bo og siden skifte med samfrænder (privat skifte). De havde også opnået den ønskede bevilling, siden de myndige arvinger var tilfredse dermed.[58] Enken har naturligt nok ikke turdet benytte bevillingen på grund af det tyngende gældsansvar, hun derved ville pådrage sig. Hofrettens folk mødte og foretog den påbudte hurtige registrering straks om morgenen den 6. september for at påbegynde offentligt skifte; men inden næste skiftesamling havde enken søgt og opnået bevilling til at lade boet behandle ved justitsråd Gabriel Linde og assessor Jonas Ramus som skiftekommissarier (eksekutorer). Linde havde sammen med Thurah og kommitteret i rentekammeret Jacob Barchmann, der nu blev enkens lavværge, udgjort medlemmerne af den statslige bygningskommission af 1742. Linde, Ramus og Barchmann synes at have gennemført en for alle parter tilfredsstillende ordning af skiftet. Kongen fik fuld dækning og skænkede det indvundne beløb til Frederiks Hospital. Boets tre ejendomme blev solgt ved auktion. Først huset på Kongens Nytorv, som købtes af kammerjunker Barthold Schack, gift med Thurahs steddatter Øllegaard, for 9.850 rd. Derefter Holtegaard, som på fjerde og sidste auktion købtes af grev Chr. Ditlev Reventlow ved fuldmægtig Johan Eilitz for 12.700 rd. Da Thurah jo havde givet

Bobehandlingen

Holtegaard købes af Reventlow

Hoved af Kiøbenhavns Kongel. Allernaadigst privilegerede Adresse Contoirs Efterretninger 7. september 1759 og notits heri om Thurahs død.

1759. Kiøbenhavns No. 25.

Kongel. Allernaadigst bevilgede

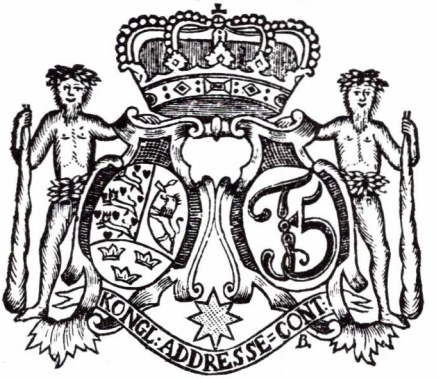

Adresse-Contoirs Efterretninger.

Fredagen den 7. September.

Den 6te hujus er Hr. General-Major og General-Bygmester de Thurah, fød 1706 den 4 Martii, ved Døden bortkaldet her i denne Kongel. Residence-Stad, i sit Alders 53 Aar.

Hoved af Københavnske Danske Post-Tidender, der den 7. september 1759 bragte en notits om Thurahs død.

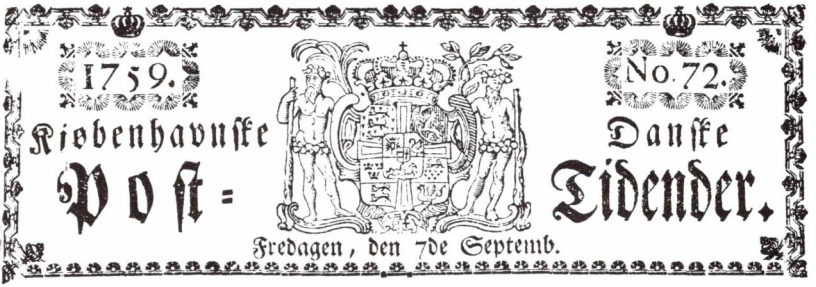
1759. No. 72.
Kiøbenhavnske Post- Danske Tidender.
Fredagen, den 7de Septemb.

10.000 rd. for ejendommen, er hans bygge- og anlægsomkostninger langtfra blevet dækket ved salget. Luxdorph oplyser i sin dagbog, at han den 26. marts 1760 satte en del statuer i sin have i Nærum, og at han havde købt dem på auktionen i Holte. De må sikkert stamme fra Holtegaards have. Ejendommen i Amaliegade blev i februar 1761 på auktion udlagt til en tømmerhandler og en tømrermester som ufyldestgjorte panthavere for 14.740 rd.[59] Boopgørelsen er ikke bevaret. Men det må antages, at der efter dækning af kreditorerne ikke er blevet nogen arvepart til overs til enken og datteren Mette. Nogen nævneværdig boslod af fælleseje har enken næppe heller kunnet overtage, og hun har vistnok ikke haft særeje. Kongen skænkede hende 200 rd. straks efter dødsfaldet og bevilgede hende derefter en pension på 300 rd. årlig. Svigersønnen har formodentlig givet hende lov til at blive boende i huset på Kongens Nytorv. Hun døde allerede i marts 1760. Datteren Mette blev i 1762 17 år gammel gift med kommandørkaptajn Poul Caspersen Kruse. Thurahs lig blev nedsat i hans morfars begravelse i Trinitatis kirke, og det prægtige epitafium, han havde bygget til sig og sin hustru på Børglum Kloster, forblev ubenyttet.[60] Med Laurids de Thurah uddøde mandslinien på hans side. De, der nu bærer navnet Thurah, er efterkommere af arkitektens broder, Diderich de Thurah.[61]

Thurahs adelige våben. Hjerteskjoldet i centrum gengiver symboler på brødrene Diderich og Laurids de Thurahs gerninger som henholdsvis chef for Holmens bygningsvæsen og som arkitekt. Røgelsekarrene er Thurahernes fædrene våben. De tre morianhoveder med pandebånd og perler i ørene er brødrenes mødrene våben, slægten de With. Negerhovederne symboliserer formodentlig denne hollandske families kolonihandel.

LITTERATUR

Esbjørn Hiort: Lauritz de Thurah og hans slægt (i Arkitekten Lauritz de Thurah 1706-1759, Selskabet for arkitekturhistorie, katalog fra udstilling i Kunstindustrimuseet, 1981).

F. Hjort: Beretning om slægten Thura og dens oprindelse gennem 400 år, 1925.

Charlotte Iversen: Gl. Holtegaard, en bygningsteknisk beskrivelse (Søllerødbogen, 1980).

Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938.

Claus M. Smidt: Thurah som embedsarkitekt (i Arkitekten Lauritz de Thurah 1706-1759, 1981).

Niels Peter Stilling: Gl. Holtegaard i 1700-tallet (Søllerødposten 1985).

Søllerød Kommunes Bygningsafdeling: Thura og Gl. Holtegaard, 1977.

Knud Voss: Bygningsadministrationen i Danmark under enevælden, 1966.

Fr. Weilbach: Architekten Lauritz Thura, 1924.

Fr. Weilbach: Nordsjællandske landsteder i det 18. århundrede (Historiske Meddelelser om København, 2. rk., bd. 2, 1925-26).

NOTER

Anvendte forkortelser: RA: Rigsarkivet. LA: Landsarkivet for Sjælland. Rtk.: Rentekammeret.

1. Danske Magasin bd. 5. En anden tydning »røgelse« af latin thus, thura stammer fra det våben, som Thurah fik lavet, da han blev adlet, og er således langt yngre.
2. Fr. Weilbach: Architekten Lauritz Thura, 1924, p. 1f, 17f, 89f, 127f.
3. Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938, p. 350.
4. RA Højesterets voteringsprotokol 1751, litra A nr. 16 p. 252.
5. RA Rtk. Kammerkancelliets ekstraktprotokol 1753-54, QQ nr. 244.
6. Kronens skøder V 1731-65, p. 410.
7. RA Rtk. Kammerkancelliets ekstraktprotokol 1753-54, RR nr. 273.
8. RA Rtk. Ordres og missiveprotokol for Sjællands stifts renteskriverkontor 1761, p. 138, 208 og 399.
9. Poul Strømstad: Holbergtidens København, skildret af malerne Rach og Eegberg p. 126.
10. Weilbach p. 131f og p. 170. Charles Christensen: Den tidligere kgl. fødsels- og plejestiftelses grunde og bygninger i Historiske Meddelelser om København 3 rk. 1944-46, p. 193.
11. LA Sjællandsfars Landstings skødebog 1748-67, A p. 219. Weilbach har 5.500 rd., som er brandforsikringssummen.
12. LA Københavns rytterdistrikts birks skøde- og panteprotokol D 1 1752-61, fol. 157 og 162.
13. RA Rtk. Indlæg og koncepter til Kammerkancelliets ekspeditionsprotokol nr. 22 1755-56 p. 479. Kronens skøder V 1731-65, p. 421.
14. RA Rtk. Indlæg og koncepter til Kammerkancelliets ekspeditionsprotokol nr. 22 1755-56, p. 671. Kronens skøder V p. 439.
15. Thurahs additamenta 153 I fol. i Kgl. Biblioteks håndskriftssamling. Weilbach p. 157.
16. LA Københavns rytterdistrikts birks skøde- og panteprotokol D 1, 1760, nr. 16. Nystrøm og Weilbach oplyser, at Thurah også havde et menageri i haven, uden at det kan ses, hvorfra de har denne mærkelige oplysning.
17. LA Københavns amts regimentsskrivers skifteprotokol 1753-71, p. 315.
18. Luxdorphs dagbøger i uddrag ved Eiler Nystrøm 1915-30, 26. februar.
19. Fr. Weilbach: Nordsjællandske landsteder i det 18. århundrede, Historiske Meddelelser om København 2 rk. II bind p. 340.
20. Weilbach p. 158.

21. Efter nuværende retskrivning antagelig rygebækken. Det er uvist, om det drejer sig om tobak eller røgede spisevarer.
22. Ifølge Ordbog over det danske sprog beregnet til bagning over ilden af små flade kager, der kaldes goderåd. Else Marie Boyhus: Goderåd, Skalk 1973, nr. 1.
23. LA Hofrettens skifteprotokol.
24. RA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Originale kgl. resolutioner og reskripter med bilag. 1759. Thurahs breve af 7. januar og 12. oktober 1758.
25. Schous forordninger.
26. Som 24.
27. Som 25.
28. Som 24.
29. LA Københavns amts kopibog over kgl. resolutioner og rentekammer- og kancellibreve 1756-60, nr. 225 o. 148 og nr. 233 o. 155. Kopibog over udgåede breve 1756-57, nr. 70 14. februar 1758 til amtsforvalter Lemvig, nr. 103 til Rentekammeret.
30. LA Københavns amts kopibog over kgl. resolutioner, rentekammer- og kancellibreve 1758, p. 209 26. september 1758, p. 223 4. november 1758.
31. RA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Originale kgl. resolutioner og reskripter med bilag 1758, nr. 4435. LA Københavns amts kopibog over kgl. reskripter, rentekammer- og kancellibreve 1758 p. 223.
32. RA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Originale kgl. resolutioner og reskripter med bilag 1758, nr. 4435.
33. LA Københavns amts kopibog over udgåede breve 1758, nr. 427 og 448.
34. LA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Ordres og missiveprotokol 1758, p. 145 og 180.
35. RA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Originale kgl. resolutioner og reskripter med bilag nr. 4435.
36. RA Rtk. Relations- og resolutionsprotokol 1759, nr. 56.
37. RA Rtk. Indlæg og koncepter til kammerkancelliets ekspeditionsprotokol nr. 23 (nr. 205).
38. RA Rtk. Relations- og resolutionsprotokol 1759, nr. 95.
39. RA Rtk. Kammerkancelliets ekspeditionsprotokol 1757-60 nr. 23 (2213.23). LA København rytterdistrikts birks skøde- og panteprotokol D 1752-61, fol. 320.
40. RA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Ordres og missiveprotokol 1759, p. 376, 560 og 596.
41. RA Rtk. Kammerkancelliets ekspeditionsprotokol 1757-61, nr. 23 p. 433 (2213.23).
42. Erik Helmer Pedersen: Bomænd og byfolk i 1700tallets Søllerød, Søllerødbogen 1984, note 45.

43. Søllerødbogen 1951.
44. LA Københavns amts kopibog over udgåede breve 1758, nr. 505.
45. LA Københavns amts kopibog over udgåede breve 1759, nr. 532, 581 og 836.
46. Erik Helmer Pedersen: Bomænd og byfolk i 1700 tallets Søllerød, Søllerødbogen 1984, p. 48, 61 og 89.
47. RA Rtk. Ordres og missiveprotokol for Sjællands stifts renteskriverkontor 1760-62, p. 138 og 208.
48. RA Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor journaler over indkomne sager G 1758, nr. 547. Ordres og missiveprotokol 1759, p. 262 og 329.
49. LA Københavns amts rytterdistrikts birks skøde- og panteprotokol 4. august 1760, nr. 16.
50. Luxdorphs dagbøger i uddrag ved Eiler Nystrøm 1915-30: 3. maj 1757.
51. Weilbach p. 163.
52. Weilbach p. 168.
53. LA Københavns rytterdistrikts birks skøde- og panteprotokol D 1 fol. 157 og 162.
54. LA Københavns rytterdistrikts birks skøde- og panteprotokol D 1 fol. 239 og 240.
55. Luxdorphs dagbøger i uddrag ved Eiler Nystrøm 1915-30, 2. februar, 20. februar og 17. maj 1757.
56. Weilbach p. 166f.
57. Weilbach p. 169.
58. RA Danske kancelli protokol 1757, p. 477 nr. 1044.
59. Weilbach p. 170.
60. Weilbach p. 169 og 171.
61. F. Hjort: Beretning om slægten Thura, 1925, p. 54-78.

Arkitekt Vilhelm Holcks tegninger af Holtegaard udført 1906 i forbindelse med restaureringen af gården for ejeren, direktør og etatsråd H. N. Andersen. Holcks restaurering gik ud på at føre bygningen tilbage til dens oprindelige skikkelse, specielt hvad det ydre angår. Eksempelvis var flere døre og vinduer i tidens løb blevet tilmuret, så den af Thurah tilsigtede symmetri var gået tabt.

Holtegaards Fabriker 1886-1986

Et bryggeris historie gennem 100 år

Af Peter Kalko

Holtegaard eller Gl. Holtegaard, som den i dag kaldes, har igennem flere hundrede år haft privilegium på at brygge øl til lokalbefolkningen. Så langt tilbage som i 1689 har Holtegaard forsynet befolkningen i Søllerød og omliggende sogne med øl og brændevin.

Denne gamle tradition blev genoptaget, da brygger Erhard Ursin Kogsbølle i 1882 købte Holtegaard og få år senere – i 1886 – oprettede Holtegaards Bryggeri. Ganske vist blev det ikke på selve Holtegaard, at øllet nu igen blev brygget, men nær ved og i så nær tilknytning til Holtegaard, at gårdens navn indgik i den nye virksomheds navn, Holtegaards Bryggeri (siden Holtegaards Fabriker).

Kogsbølle på Carlsberg

Brygger Kogsbølle var ikke ukendt med ølbrygning. I femogtyve år fra 1856 havde han været med til at give Carlsberg førerstillingen på ølbrygningsområdet. Han var en nær ven med J. C. Jacobsen og fra 1871 kompagnon med denne. Derfor var det vel også helt naturligt, at selv om han havde trukket sig tilbage fra Carlsberg i 1881 og året efter var flyttet ud på landet, ikke helt kunne glemme sit hjertebarn bryggerkunsten og derfor begyndte igen. Denne gang med at etablere sit eget bryggeri. Det blev til oprettelsen af Holtegaards Bryggeri bag Kohaveskoven lige foran Trørød by. Bryggeriet blev bygget på en del af Krogholms eng, som tilhørte Holtegaard. Det kan undre nutiden, at Kogsbølle lod bryggeriet opføre så langt fra Holtegaard og nede i den sumpede eng. Gartner Hans Peter Andersen fortæller i sine erindringer om et gammelt rygte, der

Holtegaards bryggeri etableres

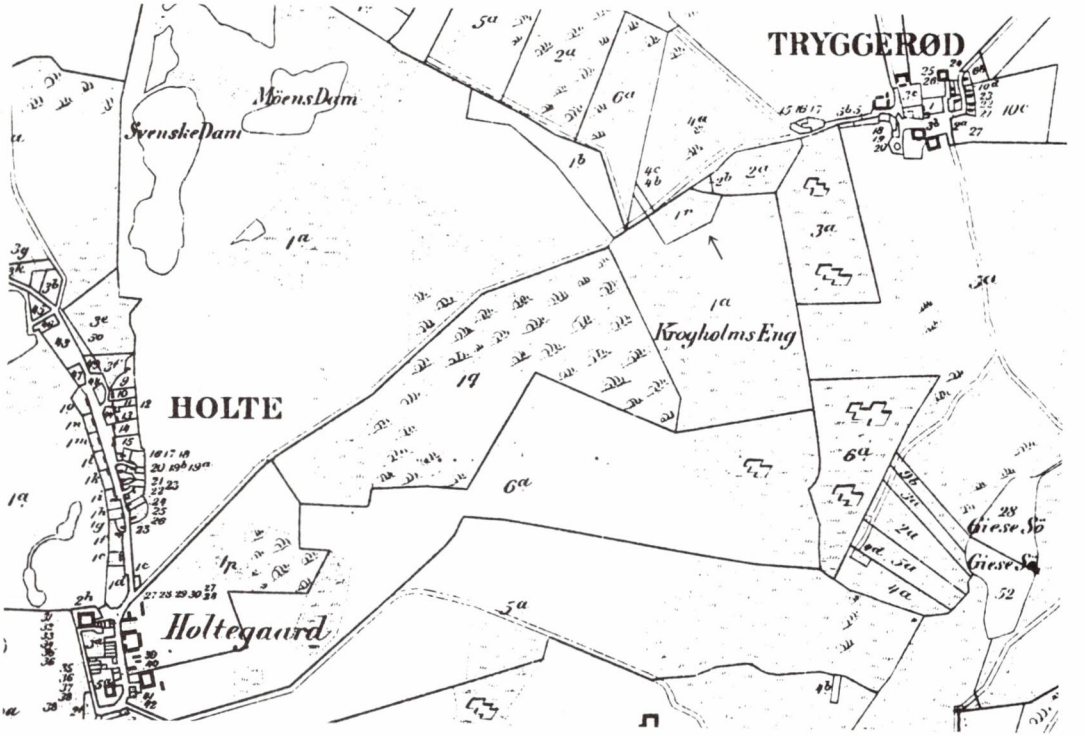

Holtegaards Bryggeri blev anlagt 1886 på matrikel nr. 1 r på Krogholms Eng mellem Holtegaard og Trørød.

næppe er mere sandt end rygter almindeligvis er, at placeringen har følgende begrundelse: Kohavebakken mellem Holtegaard og Trørød var dengang tre meget stejle bakker. Da alt hvad bryggeriet skulle bruge til den daglige drift (korn, kul m.v.), kom til Vedbæk med skib, skulle det

Erhard Ursin Kogsbølle (1833-1906), direktør på Gl. Carlsberg og senere ejer af Holtegaard og grundlægger af Holtegaards Bryggeri i 1886. Foto ca. 1880.

fragtes videre med hestevogn. For at skåne hestene for den besværlige tur op over alle tre bakker, blev bryggeriet lagt så tæt på Trørød, så der kun var én bakke, de stakkels heste skulle over!

Det var brygger Kogsbølles idé ikke blot at brygge og sælge hvidtøl til husholdningsbrug, men også fortsætte sine eksperimenter fra tiden på Carlsberg. Her sad han for øvrigt stadig i bestyrelsen som tilforordnet for Carlsbergs Laboratorium. Han interesserede sig særligt for videreud-

Holtegaard Bryggeri.

Priserne paa Hvidtøl er nu

for Nr. 1	Kr.	10,80	pr. Td.
Nr. 2	„	8,80	
Nr. 3	„	7,20	
Nr. 4	„	4,40	

Bryggeriets første annonce indrykket i Kjøbenhavns Amts Avis den 17. august 1886.

viklingen af den spiringsmetode for byggen, som han i sin tid havde indført på Carlsberg.

Husholdningsøl

Men det var husholdningsøllet – det overgærede hvidtøl – der var hovedproduktet. Og det var der god brug for på den tid, da mælken ikke kunne langtidsopbevares, og vandet ikke altid var drikkeligt. Bryggeriet fremstillede hvidtøl i ikke mindre end fire kvaliteter, hvor den bedste kostede forbrugeren kr. 10,80 pr. tønde (en tønde øl indeholdt 131,4 liter) og den ringeste kr. 4,40 pr. tønde. Til sammenligning kan nævnes, at en flaske god bordeauxvin dengang kostede ca. en krone. Altså næsten femten gange så meget!

BRYGGERIETS FØRSTE ANNONCE

Den første annonce for det nye bryggeris hvidtølsprodukter er indrykket i Kjøbenhavns Amts Avis den 16. august 1886 og gentages i alt fire gange i løbet af august måned. De fire annoncer må have været nok til at introducere hvidtøllet og det nye bryggeri i området Holte, Trørød, Nærum, Vedbæk, Stampen, Rådvad og Brede. Der annonceres nemlig ikke mere i det næste halvandet år. I hvert fald ikke for hvidtøl. Men der var også andre indtægtsmuligheder. Tørv à 60 øre tønden averteredes til salg og anbefaledes som »de bekendte gode tørv fra Krogholms mose«.

Annonce fra august 1888 i Kjøbenhavns Amts Avis.

Holtegaards Bryggeri
sender Vogn til Lyngby hver Onsdag. Priserne paa Hvidtøl, af samme Styrke som det kjøbenhavnske, er følgende:

Nr. 1	10	Kr.	80	Øre pr. Tønde
Nr. 2	8	„	80	„ „
Nr. 3	7	„	20	„ „
Nr. 4	4	„	40	„ „

Vognen medfører forskj. Ølsorter aftappede paa Fl. Bestillinger af Øl paa Træer modtages hos d'Hrr. Sophus Lund & Ko., som forhandle Erh. Kogsbølles patenterede Maltlikør.

De kunne købes på Holtegaards bryggeri ved henvendelse til brygmester Thomsen.

Kundekredsen udvides

I 1887 søges kundekredsen udvidet. Bryggeriet annoncerer efter en ny ølkusk, der skal være godt kendt i Lyngby og omegn samt Strandvejen. At der forlangtes gode anbefalinger og »betryggende sikkerhed« var dengang naturligt ved ansættelsen af en betroet ølkusk, der også skulle modtage betaling for varerne. Men gode ølkuske hang åbenbart ikke på træerne. Annoncen måtte indrykkes ikke mindre end fire gange i Kjøbenhavns Amts Avis, før det lykkedes.

Selv om brygger Kogsbølles hjertebarn var bryggeridriften, havde han også andre jern i ilden. Foruden at eje selve Holtegaard, hvor han boede, havde han på den anden side af Øverødvej over for Holtegaard opført en helt ny avlsgård – Den røde avlsgård til Holtegaard – med stuehus og tilbygninger. Derfor var det også helt naturligt, at der blev knyttet en forvalter til den daglige drift af bryggeriet.

Maltlikør

fra

Erh. Kogsbølles Fabrik

erholdes for Holte og Omegn hos

Frederik C. Payberg.

Holte.

I 1888 var man klar til det store fremstød. Annoncerne blev større og gentagelsen hyppigere og hyppigere. Målet var husstandene i Lyngby. Konkurrenterne var københavnerbryggerierne. Man holdt samme priser som ved bryggeriets start i 1886 og tilbød »Hvidtøl af samme styrke som det kjøbenhavnske«. Vognen kom hver onsdag og medførte nu også øl tappet på flasker.

MALTLIKØR

Kogsbølle eksperimenterede videre. I 1888 lancerede han sin »patenterede maltlikør«. Den blev fremstillet af malt (spiret byg), der efter at være valset blev udmæsket med kogende vand. Den »søde urt«, der blev resultatet, kaldtes maltlikør. Altså næppe en likør som det vi i dag kender, men sikkert sund og nærende og med garanti uden alkohol! At den blev drukket, er der bevis for i et brev fra Emil Chr. Hansen,

forstander på Carlsbergs laboratorium, til Erhard Kogsbølle. Han skriver: »Tak for tilsendelsen af likørerne, som vi alle fandt at være fortrinlige. Min bronchitis er forbi, så det er som efterkur jeg drikker Deres maltlikør. Den har en beroligende virkning«.

Kogsbølle forlader Holtegaard

Året efter, i 1889, sker der en tragisk hændelse. Brygger Kogsbølles 52 år gamle hustru Kirstine Magnella, født Djørup, drukner under badning i Vedbæk. Man finder aldrig hendes lig. Det tager så stærkt på ham, at han tænker på at flytte fra både gård og bryggeri, men ved folketællingen i februar 1890 bor han endnu på Holtegaard sammen med sin plejesøn Vilhelm Vallø, husbestyrerinden Agnes Vilhelmine Møller,

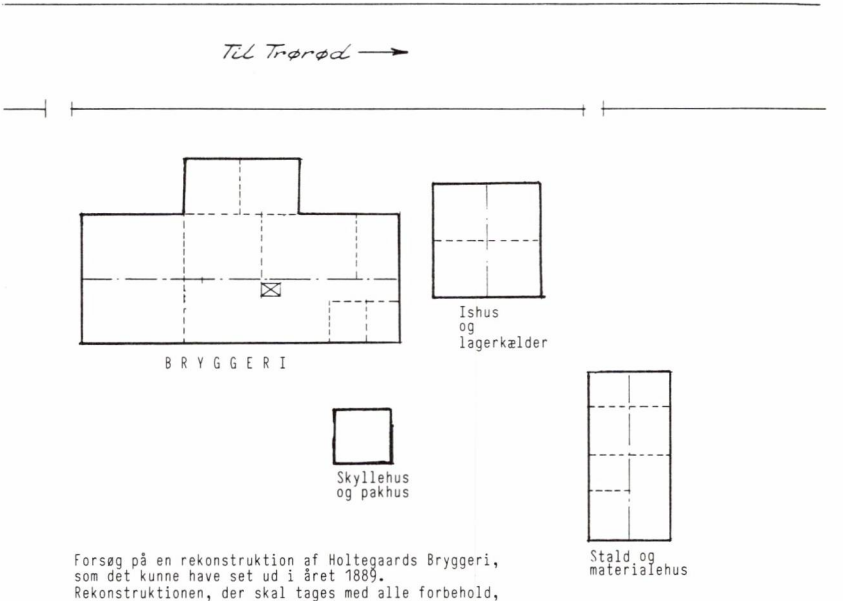

Forsøg på en rekonstruktion af Holtegaards Bryggeri, som det kunne have set ud i året 1889. Rekonstruktionen, der skal tages med alle forbehold, er foretaget efter optegnelser i brandforsikringsprotokol fra 1889.

Dansk Porter
12 Kr. pr. Tde. Handlende Rabat.
Holtegaard Bryggeri.

Annonce i Kjøbenhavns Amts Avis fra 1896.

kokkepigen Ansine, stuepigen Eva og kusken Anders. I et par omliggende huse og på selve bryggeriet bor en brygmester, en forvalter samt to bryggeriarbejdere og en staldkarl. I løbet af året udlejede Kogsbølle imidlertid Holtegaard og flyttede til København. Men han havde ikke boet længe i hovedstaden, førend han savnede sit bryggeri. Han lod derfor opføre en beboelsesvilla i forbindelse med Holtegaards Bryggeri og flyttede ind her i 1893. I den nye villa var der indrettet et mindre laboratorium, så han kunne fortsætte sine kære eksperimenter på ølbryggningens område.

De forenede Bryggerier

Under brygger Kogsbølles ophold i København skete der to bemærkelsesværdige ting på ølfronten. Ikke mindre end elleve små og gamle bryggerier sluttede sig sammen og dannede Aktieselskabet De forenede Bryggerier. Det var i 1891, samme år som ølskatten blev indført i Danmark. Begge dele kunne have fået alvorlige konsekvenser for det lille bryggeri i Trørød, men for ølskattens vedkommende var det så heldigt, at alle Holtegaard Bryggeris produkter lå under skattegrænsen på 2¼% alkohol, (vægtprocent). Bryggeriet havde tilligemed fået et godt tag i afsætningen af sine produkter til lokalbefolkningen og stod rimeligt stærkt på markedet nord for København.

VAREUDVALGET FORØGES

Et par år efter udvider man udbuddet af skattefrie ølsorter med skibsøl. Endda i to kvaliteter. Skibsøl, der var en mørk ølsort med en stærk bitter smag af humle, var meget billigere end den beskattede bayerske øl og på den tid en meget yndet drik sammen med brændevin. Særlig blandt bønder og arbejdsfolk. Markedet var åbenbart stort for de skattefrie ølsorter. I 1896 lancerer bryggeriet igen et nyt produkt, en såkaldt dansk porter. Noget dyrere end bryggeriets andre ølsorter, men langt billigere end de beskattede. Der ofres nu tospaltede annoncer, og averteringen står på i hele juli måned. For de tørstende sjæle var sommerbudskabet ret enkelt: »Dansk porter, 12 kr. pr. tønde, handlende rabat«.

Dansk porter

Men selv om alt så ud til at gå godt, var der også problemer. Det var fristende for en ølkusk at stikke lidt penge til side til sig selv, når der var blevet afregnet med kunderne. Lønnen for en ølkusk var kr. 40,- om måneden plus 6% i provision af salget. Hertil kom ganske vist fri bolig med have. Det gik galt for bryggeriets ølkusk Anders Hansen. Han blev afskediget for at have taget højere priser end de af bryggeriet fastsatte og stukket differensen i egen lomme. Men ikke nok med det. Han havde også i flere tilfælde leveret en simplere ølsort end den, der var forlangt og betalt for! Hele affæren blev udførligt gengivet i Kjøbenhavns Amts Avis i en af bryggeriet indrykket og betalt meddelelse.

AKTIESELSKABET HOLTEGAARDS FABRIKER SØGES DANNET

Det var nu nok ikke denne hændelse, der var anledning til, at brygger Kogsbølle i 1896 forsøgte at omdanne Holtegaards Fabriker. Det har snarere været økonomiske problemer omkring driften af Holtegaard og avlsgården samt investeringen i opførelsen og driften af bryggeriet. Måske også noget med, at brygger Kogsbølle var bedre til at *malte* byg end til at *dyrke* den.

Det havde altsammen kostet penge. Mange penge. Holtegaard havde ikke været billig at købe. Den var købt i den for landmændene gode tid til en meget høj pris, og det i forbindelse med de andre store investeringer havde tæret kraftigt på Kogsbølles formue, så derfor var det nærliggende at gøre bryggeriet til et aktieselskab og på den måde få tilført ny kapital. Sammen med dyrlæge L. K. Jensen i Trørød og overretsprokurator H. Fischer Møller i København udbydes i efteråret 1896 aktier for 30.000,- kr. til tegning. Den samlede aktiekapital skulle være på i alt kr. 90.000. I indbydelsen til aktietegningen nævnes, at virksomheden vil drive ølbryggeri og fabrikation af maltpræparater. Ølbryggeriet skal udvides med den begrundelse, at bebyggelsen omkring bryggeriet er tiltagende og kan ventes forøget yderligere, når kystbanen åbnes. Aktieselskabet skal pr. 1. januar 1897 overtage ejendommen med bygninger på matr.nr. 1r af Holte by samt maskiner, dampkedel, heste, vogne, øltræer m.v. Men ændringen til aktieselskab blev ikke til noget. Dyrlæge L. K. Jensen trækker sig ud, og tilbage er kun Erhard Kogsbølle og overretsprokurator Hans Fischer Møller. Virksomheden drives videre som interessentskab og hedder nu Holtegaards Fabriker, Erh. Kogsbølle & Co.; men den kapitaltilførsel, som bryggeriet trænger til, måtte så skaffes på anden måde. Kort tid efter sælges den røde avlsgård med det meste af Holtegaards tidligere jordtilliggende. Desværre sælges avlsgården i en periode med meget lave priser på landbrugsejendomme, men det var nødvendigt hurtigt at skaffe kapital til bryggeriets fortsatte drift. Avlsgården med 325 tønder land sælges til vekselerer Niels Jespersen Thomsen med inventar og besætning for i alt kr. 155.000. Men hermed er problemerne ikke slut! Onde rygter er sat i omløb. Man påstår, at der bruges mosevand til ølbrygningen! Kogsbølle tilbageviser i en annonce i juli måned 1897 rygtet og oplyser publikum om, at »dette rygte er lige så usandt som ondskabsfuldt«. Som bevis anføres resultatet af en vandanalyse foretaget af professor Stein, i hvis laboratorium vandet er analyseret. Ligeledes fremhæves en erklæring fra brøndgraver Henriksen i Ved-

Forhandlinger med dyrlæge Jensen i Trørød

Avlsgården sælges

Meddelelse angående ølpriserne pr. 13. november 1897 i Kjøbenhavns Amts Avis.

Ølpriserne fra Holtegaards Fabriker ere:

Hvidtøl Prima	1/4	Tde.	Kr.	2,70	1/8	Tde.	1,35	Øre,	1/16	Tde.	70 Øre.
Do. Nr. 1	„	—	„	2,20	„	—	1,10	„			
Do. Nr. 2	„	—	„	1,80	„	—	90	„			
Do. Nr. 4	„	—	„	1,10	„	—	55	„			
Skibsøl Nr. 1	„	—	„	2,50	„	—	1,25	„			
Do. Nr. 2	„	—	„	1,50	„	—	75	„			
Bitterøl	„	—	„	4,00	„	—	2,00	„	1/16	Td.	110 Øre.
Dobbeltøl	„	—	„	6,00	„	—	3,00	„	„	„	160 „
Dansk Porter	„	—	„	3,00	„	—	1,50	„			

Til Handlende gives Rabat, undtagen for Hvidtøl Nr. 4 og Skibsøl Nr. 2.

---

bæk: »Efter anmodning skal jeg herved bevidne, at jordlagene for de to brønde, jeg har udført for Holtegaards Bryggeri, består af ler og grus, og ikke spor af mosejord«.

Trods modgangen bryggedes der alligevel på livet løs. Bryggeriets udvalg af ølsorter er fra starten i 1886 og til nu, elleve år efter, steget fra fire kvaliteter i hvidtøl til fem forskellige slags øl i mange kvaliteter. I en række annoncer, hvor bryggeriet nu hedder Holtegaards Fabriker, nævnes:

Hvidtøl Prima	¼	tønde	kr.	2,70
do. nr. 1	"	"	"	2,20
do. nr. 2	"	"	"	1,80
do. nr.4	"	"	"	1.10
Skibsøl nr. 1	"	"	"	2,50
do. nr. 2	"	"	"	1,50
Bitterøl	"	"	"	4,00
Dobbeltøl	"	"	"	6,00
Dansk porter	"	"	"	3,00

I en kvart tønde øl var der lidt over 30 liter.

Imens alt dette har stået på, har Kogsbølles plejesøn Vilhelm Vallø taget studentereksamen fra Herlufsholm og er gået i gang med en brygmesteruddannelse. Det blev ikke nogen helt almindelig uddannelse. Den tyveårige Vilh. Valløs frihedstrang var stor, så stor, at han kun var hjemme hos sin plejefar på Holtegaard i mindre end et år. Så måtte han ud i verden.

Vilhelm Vallø

Den meget alsidige og praktisk betonede uddannelse finder sted fra 1890 til 1897 på forskellige bryggerier og maltfabriker i Frankrig, Schweiz, Bayern, Østrig og Ungarn afbrudt i perioder med ophold på bryggerskolen i Weihenstephan i Sydtyskland. Uddannelsen afsluttes i 1898 på Alfred Jørgensens Gæringsfysiologiske Laboratorium i København.

Ved århundredskiftet bliver Holtegaard solgt. Køberen er den velhavende etatsråd H. N. Andersen. Det giver penge i kassen, så mange, at Kogsbølle året efter køber sin kompagnon overretsprokurator H. F. Møller ud. Ved folketællingen i 1901 bor der på bryggeriet foruden Kogsbølle selv, hans husbestyrerinde Sophie Severine Christine Erichsen, tjenestepigen Rasmine, staldkarlen Jens Peter og bryggeriarbejder Jørgen Christian Petersen. I en anden del af bryggeriet bor formand Jens Thorvald Petersen med sin kone Christine og en datter. I omkringliggende huse bor fyrbøder Niels Hansen med familie, ølkusk August Petersen med familie og bryggeriarbejder Karl Emil Nielsen med kone og ikke mindre end syv børn.

H. N. Andersen køber Holtegaard

I 1901 bliver Vilh. Vallø gift med Anna Elisabeth Løngren fra Odense. De bosætter sig i Svendborg, hvor Vilh. Vallø er blevet ansat som brygmester på Svendborg Bryghus. I et brev til sin nye svigerdatter skriver Erhard Kogsbølle: »Nu har jeg udbetalt prokurator M[øller] hans hele indskud, og er altså for tiden »enehersker«; foreløbig beholder jeg Co. i firmanavnet, for tilfældets skyld, som svensken siger ...«.

Brygger Vilhelm Vallø (1870-1952) fotograferet i Svendborg, cirka 35 år gammel.

Fotografiet er taget få år før Vilhelm Vallø overtog Holtegaards Fabriker i Trørød.

Bryggeriet moderniseres

Der blev også penge til at investere i de nu over 15 år gamle bygninger. Lagerkælderen og isbeholderen trængte alvorligt til at blive udbedret. Lagerbygningen var af træ og delvis nedgravet i jorden, og det i forbindelse med opbevaring af isen havde ikke nogen gavnlig virkning på træets holdbarhed. Kogsbølle overvejede, om han skulle fortsætte med at lappe, men besluttede sig for at bygge lagerkælderen og isbeholderen om af »jern og mur«, som han skriver til sin plejesøn, og fortsætter: »jeg må tilbringe en del af dagen ude, jeg har nemlig 6 mand i færd med at

rejse jernstolpen til isbeholderen. Jeg må selv føre kommandoen, for at der ikke skal ske nogen ulykke eller dumhed!« Kort tid efter er isbeholderen færdig, og man venter nu kun på, at vandhullerne i mosen fryser til, så man kan køre ud og save isblokke fri og transportere dem hjem til opbevaring i isbeholderen. Her skulle isen så afgive kølighed i den mørke lagerkælder til langt hen på sommeren.

Bryggeriet går godt, og udover salget til private husholdninger leveres der også øl til lokale forhandlere og kroer samt til hospitalerne i København. Hospitalsleverancerne, der blev udliciteret, var dog en mindre god forretning. Kogsbølle opgiver dem – »eftersom det er en sløj forretning hvad fortjenesten angår, og fornøjelsen er ikke stor.«

Vilh. Vallø på Svendborg Bryghus

Plejesønnen Vilh. Vallø får i sit job som brygmester på Svendborg Bryghus glæde af sin plejefars mange eksperimenter. De udveksler erfaringer, og mange gode råd sendes fra Trørød til Svendborg. Et af deres fælles problemer er brugen af sirup. I Svendborg betalte de 7 øre pundet, hvorimod Kogsbølle på Holtegaards Fabriker kun betalte 4¼ øre, ganske vist for en noget ringere kvalitet. I et brev til sin plejesøn afslører han, hvorledes han kom af sted med at bruge den billigere kvalitet:

»Siruppen er temmelig jernholdig; det giver gæren en meget skiden, sortagtig farve. Derfor tilsætter jeg phosphorsurt natron, hvilket selvfølgelig er en *hemmelighed*, som du ikke må omtale til andre. For at du kan indse, at tilsætningen er aldeles uskadelig, skal jeg bemærke, at phosphorsurt natron tidligere har været brugt i medicin i docis indtil 2 lod, og patienten levede dog derefter.« Men Erhard Kogsbølles eget helbred skrantede. Han havde de senere år lidt af mavekatar, urinvejsforstyrrelser og podagra. I begyndelsen af april måned 1906 lod han sig indlægge på professor Schous klinik i København, og knap fjorten dage efter, den

Kogsbølle dør 1906

20. april, døde han i en alder af 72 år.

Dobbeltannonce indrykket på forsiden af Kjøbenhavns Amts Avis juleaftensdag 1906.

Forlang hos Deres Købmand
Holtegaards Fabrikers
Hvidtøl
Skibsøl,
samt Bryggeriets Specialiteter
Eksport-Dobbeltøl,
Ægte Karamel-Maltøl,
Maltekstraktøl.
Anbefalet af Læger. — Kan faas overalt.

Depot for Svendborg Bock

Depot for Svendborg Bock

Drik i Julen
Svendborg Bock
fra Fad paa
Hotel Rustenborg.
Depot: Holtegaards Bryggerier ved Vedbæk.

VILHELM VALLØ ARVER BRYGGERIET

Der skulle gå et års tid, før arvingen til Holtegaards Fabriker, brygmester Vilhelm Vallø, sammen med sin hustru og to børn, Børge og Elisabeth, flyttede til bryggeriet i Trørød. Men øl skulle der brygges og sælges, selv om den nye ejer var så langt væk som i Svendborg. I september 1906 annonceres med bryggeriets specialiteter: export-dobbeltøl, malt-ekstrakt-øl og karamel malt-øl. Og nu havde man også fået telefon på bryggeriet. Vedbæk nr. 87. Hen mod julen samme år indrykkes en

hel stribe annoncer på forsiden af Kjøbenhavns Amts Avis. Heri angives alle bryggeriets ølsorter med tilføjelsen »Anbefalet af læger, kan fåes overalt!«.

Men en nyhed er, at Holtegaards Fabriker nu har fået forhandling af Svendborg Bryghus' Bock-øl. Det var egentlig ikke så mærkeligt. Vilhelm Vallø havde nemlig indført brygningen af det kraftige, stærke og mørke Bock-øl på Svendborg Bryghus omkring århundredskiftet. Han havde lært sig kunsten under sine studieophold på de sydtyske bryggerier. I Trørød fik han depot for Svendborg Bryghus og tog på den måde sit Bock-øl med sig, da han startede som bryggeriejer på Holtegaards Fabriker. Bock-øllet, som brygges den dag i dag i Svendborg, var et godt supplement til de mange alkoholsvage øltyper, som blev produceret på Holtegaards Fabriker.

VIRKSOMHEDEN MODERNISERES

Der var nok at se til for den nye bryggeriejer. Selv om Vilhelm Vallø havde arvet Holtegaards Fabriker, var alt ikke lutter idyl. Konkurrencen fra de store bryggerier i København var skærpet. »De store« havde nu depoter i de fleste byer og kunne levere deres øl overalt – både bayersk øl og hvidtøl.

Bygningerne på Holtegaards Fabriker var over tyve år gamle og trængte til vedligeholdelse og fornyelse. Maskinparken var heller ikke af nyeste model. I 1907 bestod hele virksomheden af ikke mindre end 10-15 bygninger. Bryggeri med svalehus, kedelhus, ishus med lagerkælder, aftapningslokale, skyllehus, begeskur, pakhus, stald, vognskur, materialehus, beboelse, hønsehus, retirade m.v. Alt sammen anført til en samlet forsikringssum af kr. 124.900. Hele arealet, hvor bryggeriet var placeret, omfattede i alt 9 tønder land, hvoraf bygningerne optog ca. ½ tønde land. Efter datidens forhold – og Trørøds i særdeleshed – en anselig virksomhed! En af de første forbedringer var en ny dampskorsten og

Nye istandsættelser

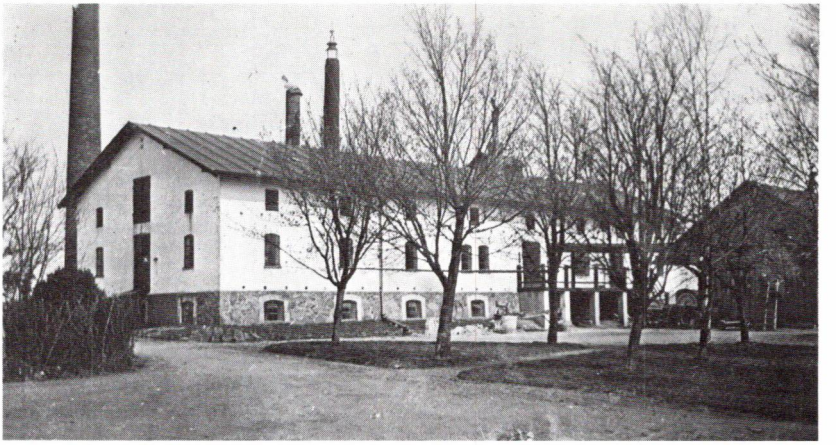

Holtegaards Fabriker set fra »gårdsiden«. Den store hvide bygning er malteriet. Til højre ses skyllehuset. Fotografiet er optaget i 1917 og benyttet som postkort.

ombygning af det gamle ishus til et mere moderne kølehus. Det var dyrt. To lån på henholdsvis kr. 22.000 og kr. 30.000 måtte optages.

Men også regeringen blandede sig. Der var foreslået en forhøjelse af ølskatterne med ikke mindre end 2 øre pr. flaske. Helt så galt gik det nu ikke. Øllet steg kun med 1 øre, og priserne blev fra lørdag den 30. december 1911 fastsat til 9 øre for en skibsøl, 12 øre for en almindelig pilsnerøl og 17 øre for en »skattefri« dansk porter. Trods stigende afgifter skulle befolkningen stadig have deres øl. Og om hvordan det gik for sig omkring 1912, fortæller kirkegårdsgartner Helmuth Larsen i sine barndomserindringer fra Brede:

Ølskat

»Oppe på bakken i Brede lå købmanden Chr. Hansens forretning. Her holdt vi drenge meget til –der var nok at hjælpe med. Hver ugedag kørte hestevognen med varer til Ørholm, Søllerød, Nærum og Hjortekjær. Det var et rask liv, der rørte sig i købmandsgården, og vi drenge

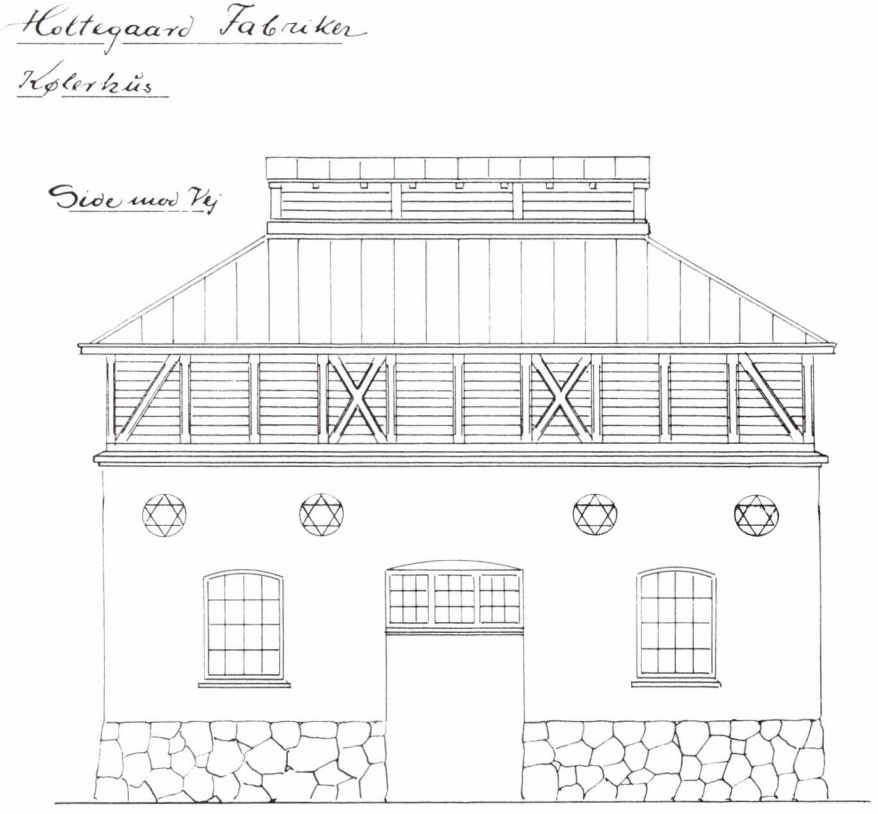

Tegning til nyt kølehus dateret 19. november 1910. Tegningen er udført af arkitekt Olaf Petri og fremsendt med ansøgning om byggetilladelse til Søllerød kommune.

Bryggeriets juleannonce fra 1915 indrykket på forsiden af Søllerød Sogns Tidende.

hjalp til med meget forskelligt. Blandt andet med at tappe hvidtøl på flasker. Øllet kom i store ankre fra Holtegaards Bryggeri. Skylningen af flaskerne var vel knap så hygiejnisk som i dag. Vi klistrede etiketter på: »Holtegaards Hvidtøl Prima«. Hvis der ved tapningen af øllet kom lidt for meget i en flaske, satte vi den bare til munden og tog en slurk til det passede! Når julen nærmede sig, var etiketterne med en julemand, og det forhøjede jo forventningerne om den kommende jul.«

Det trak op til ufred i den store verden. I 1914 udbrød første verdenskrig, og det lille bryggeri i Trørød blev trængt mere og mere i konkurrencen med de store bryggerier i København. Skatter og priser var stigende. Der blev indført en midlertidig ølafgift.

SODAVANDSFABRIKATIONEN

Brygger Vilhelm Vallø sætter nu en produktion af sodavand i gang. Ikke helt i det gamle bryggeris ånd, men der var flere penge i sodavand end i hvidtøl. I 1915 optages et lån på kr. 15.000,- til etablering af produktionsapparat for fremstilling af sodavand.

Nye tider

De nye tider giver sig udslag i bedre forhold for arbejderne på brygge-

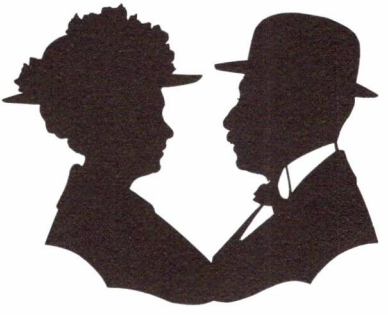

Ægteparret Anna Elisabeth og Vilhelm Vallø i et silhouetklip fra Tivoli, ca. 1915.

riet. I slutningen af året 1914 bygges »en træbygning til folkestue«. Det var tømrermester Jens Christensen i Trørød, der stod for opførelsen. I ansøgningen til bygningskommissionen angiver han bl.a. »den 5 tommer store åbning imellem beklædningen og ydervæggene isoleres med tørvestrøelse«. Man boede jo nær ved tørvemosen!

Men trods sodavand og folkestue var det alligevel øllet, bryggeriet blev husket for. I hvert fald øltønderne. I sine barndomserindringer »Drengeår på Stampen og i Rådvad«, fortæller Svend Aage Larsen følgende:

»Øltønde-krigen«

»Ude i Mølleåen havde vi flåder med base på »Øen«. Disse tømmerflåder benyttes til veritable søslag mellem drengene fra Stampen og Raadvad. Flåderne var særdeles sødygtige. I bunden lå der nemlig tomme øltønder, som var forbundet med hinanden og overdækket med brædder. På den tid kom vognen fra Holtegaards Bryggeri rundt med øl i ankre, hængende i kroge langs med og bag i vognen. Om aftenen, når bryggerkusken Wahlin kom hjem fra sin rute, sad han på bukken og halvsov. Nogle sagde, at han var fuld. Dette i forbindelse med de tomme

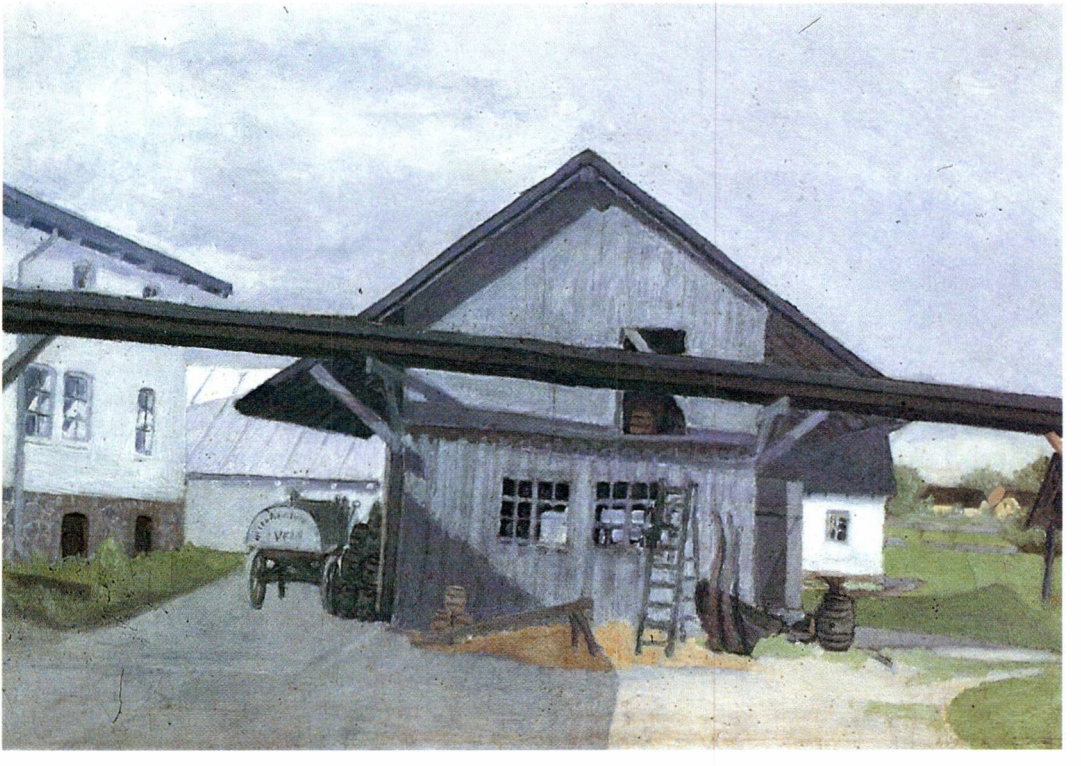

Maleriet af Holtegaards Fabriker er fra 1918 og malet af Harald Heering.

Den store *hvide bygning* til venstre er selve *bryggeriet med malteri*. Bag ølvognen skimtes *isbuset*. *Træbygningen* midt for, med det karakteristiske tagudhæng, er *skyllehuset*. Her blev de tomme øltønder skyllet rene. Bag skyllehuset til højre ses en lille del af *staldbygningen*, hvor 12 bryggerheste og 2 russer-heste var opstaldede. Ude til højre ses lidt af *begehuset*. Her blev øltønderne udforet med en harpiksholdig beg. Det gjorde tønderne tætte og gav dem indvendig en glat og hård overflade, så de var lette at skylle rene. Som et bredt sort bånd går *»ølkanalen«* gennem billedet fra venstre mod højre. Her løb øllet fra bryggeriet over til *tapperiet*. Maleriet har tilhørt brygger Vilh. Vallø og er skænket til Byhistorisk Arkiv af hans søn Børge Vallø.

tønders buldren benyttede vi drenge os af til at løsne tønderne, rulle dem i grøften for senere at benytte dem til tømmerflåder.«

BRYGGERIETS FØRSTE LASTBIL

Der bliver igen fred i verden. Første verdenskrig slutter i november måned 1918. Holtegaards Fabriker beskæftiger nu ca. 20 mand, og elektriciteten fortrænger brugen af damp. Nye tider er på vej. I 1919 indkøber Vilh. Vallø bryggeriets første benzindrevne lastbil. En engelsk »Commercar« med faste ringe. Den får for en sikkerheds skyld påmalet »Nr. 2«! Freden skal fejres. Sommeren samme år tager fabrikens arbejdere på udflugt i den nye Commercar lastbil. Udflugten får følgende omtale i Søllerød Tidende.

Personaleudflugt

»Bryggeriarbejderne på Holtegaards Fabriker foretog søndag den 27. juli en i alle måder vellykket udflugt. Turen, som foregik pr. automobil, gik ad Strandvejen til Helsingør med frokost på Snekkersten kro. Fra Helsingør vendtes kursen mod Marianelund kro, hvor middagsbordet ventede, og endelig kørtes der til Skovlyst ved Hillerød, hvor deltagerne fik sig en svingom. Hjemturen gik over Birkerød, Holte og Søllerød. Vi, som deltog, bringer hermed hr. Vallø vor hjerteligste tak for den glæde, han gjorde os ved gratis at overlade os bryggeriets nye lastbil og øl og cigarer. Ligeledes en tak til vor brave kammerat Alfred Sørensen, som førte bilen sikkert på den uforglemmelige tur. Sign. A. Nielsen«.

Omtalte »kammerat Alfred Sørensen« var i mange år ansat på Holtegaards Fabriker og boede til leje i et stråtækt hus, hvis grund stødte op til fabrikens areal på Trørødsiden. Senere købte Alfred Sørensen ejendommen af Vilh. Vallø.

Ølkusk A. Wahlin klar til at køre øl ud – om morgenen! Fot. ca. 1915.

BRYGGERIET BRÆNDER

Fra 1920 begynder nogle svære og vanskelige år. Produktionen af hvidtøl må reduceres på grund af afsætningsvanskeligheder. I et rejsebrev til sin hustru Anna Elisabeth skriver Vilh. Vallø i august 1921: »ellers går

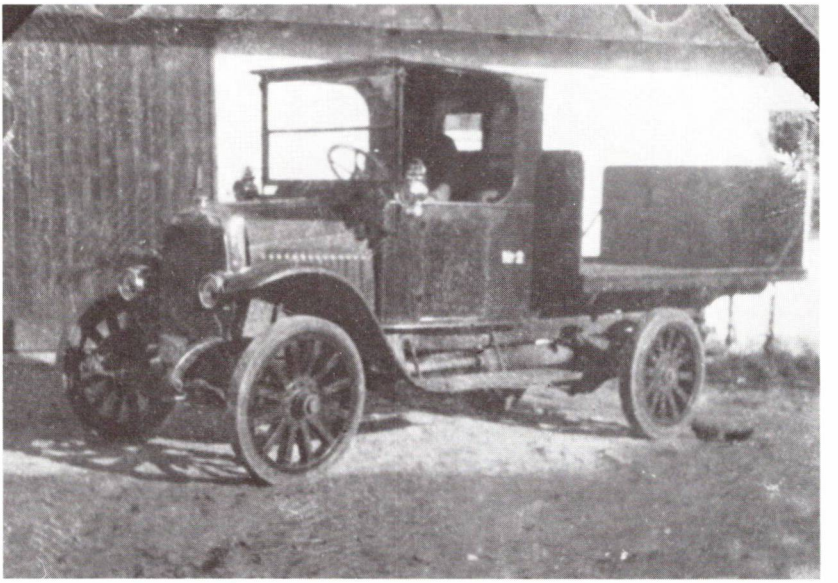

Hjemmefremkaldt amatørfoto af bryggeriets første lastbil. En engelsk Commercar. Fotograferet i 1920 foran garagerne. Læg mærke til carbidlygterne og de faste ringe på hjulene. Bilen var engelsk, så derfor sad rattet i højre side.

Krise

bryggeriet vel normalt, skønt ingen ved vel, om der sker dumheder eller ikke med hensyn til øllet; nå, der er jo ikke ret mange kunder tilbage andre end Søllerød kro, Rudersdal kro og Hotel Lyngby. Forhåbentlig er de endnu ikke faldet fra«.

For at bøde lidt på det dalende salg af øl blev der installeret to hydrauliske presser, en blandemaskine og et tørreskab – alt til fremstilling af foderkager og hønsefoder. Produktet var en blanding af mask (den masse, der blev tilbage fra ølproduktionen, når kraften var trukket ud af malten med kogende vand) og foderstoffer.

Holtegaards Fabriker set fra Kohavevej. Fotografiet viser fabriken, som den så ud før branden i 1922. Billedet er fra bogen Danske Byer og deres Mænd, udgivet i 1919.

En uheldig spekulation i tyske mark, der på kort tid faldt til næsten intet i værdi, gjorde sit til, at økonomien nu er så anstrengt, at Vilh. Vallø må optage ikke mindre end tre lån i A/S Holte Bank på tilsammen kr. 75.000.

Branden 1922

Så indtræffer katastrofen. Ved et-tiden om eftermiddagen den 6. juli 1922 opstår der ild i bryggeribygningen ved selvantændelse af den varme malt. Både Søllerød og Hørsholm brandvæsen kommer til hjælp. Heldigvis bærer vinden fra, så ilden begrænses til selve bryggeriet ud mod Kohavevej. Men bygningen står ikke til at redde. Skaden androg

Fra branden i 1922. Fotografiet er taget fra vejsiden.

ca. kr. 130.000. Det viste sig dog at være held i uheld. Nu kunne der nemlig begyndes på en frisk. Den urentable hvidtølsproduktion kunne afvikles, og der kunne etableres en produktion i større stil af specialmalt.

Genopbygning

Allerede en måned efter branden begynder genopførelsen af den nye fabrik, hvortil arkitekt Olaf Petri udførte tegningerne. Selve bygningsarbejdet blev overdraget til firmaet Brødrene B. & C. Petersen. Den nye bygning anlagdes på fundamentet af den nedbrændte fabrik og fik næsten samme udformning i det ydre. Allerede tre måneder efter branden var der rejsegilde! Produktionen blev nu lagt an på fremstilling af specialmalt: karamel- og farvemalt, der afsattes til andre bryggerier til brug

for fremstilling af mørke ølsorter som porter, mørk påske- og julebryg m.v.

HOLTEGAARDS PORTER LANCERES

Brygger Vilh. Vallø havde siden sin brygmestertid på Svendborg Bryghus altid haft lyst til at brygge rigtigt øl. Ikke kun det alkoholsvage husholdningsøl. Nu tog han chancen og satte en porter-produktion i gang.

Det blev ikke en helt almindelig porter, han bryggede. Malten brænd-

Motorsprøjten fra Søllerød Brandvæsen på brandstedet dagen efter branden på Holtegaards Fabriker i 1922.

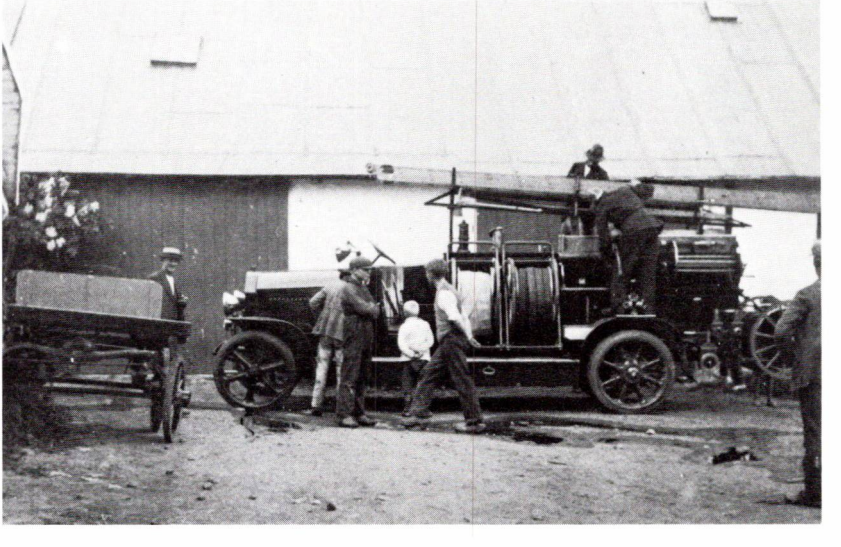

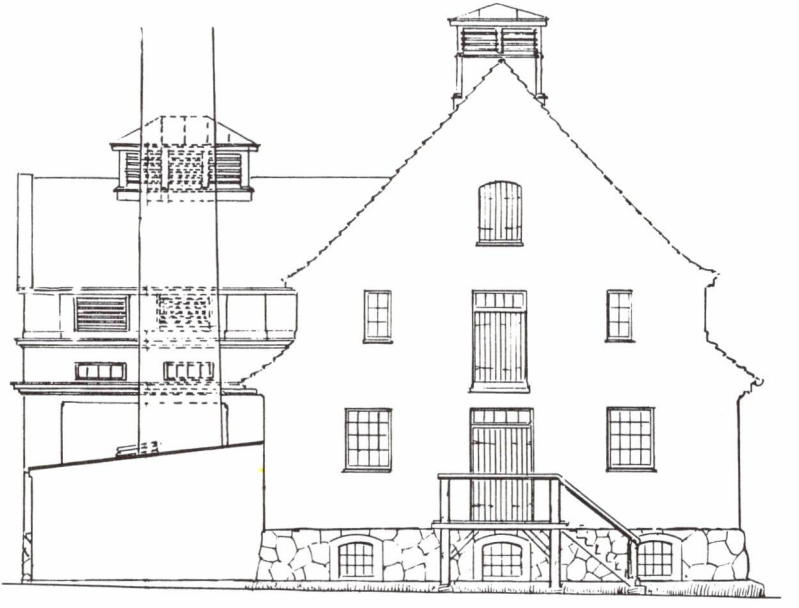

En måned efter branden i 1922 havde arkitekt Olaf Petri tegningerne til genopbygningen klar. Her ses gavlen af malteriet mod vest med Kohavevej til venstre. Skorstenen til venstre for gavlen hører til dampmaskinen. Bagved skorstenen ses bygningen hvori selve bryggeriet var placeret.

te han selv, og porteren, der var en overgæret øltype, havde en meget mørkebrun, næsten sort farve. Smagen var fyldig og kraftig af »brændt malt«. Humlen gav den en bitter eftersmag. Alkoholstyrken lå omkring 8-9% vægtprocent. Så det må siges at have været en stærk sag! I dag holder en porter en anelse over 6%. Også den såkaldte indbrygningsprocent lå et godt stykke over det normale. I dag holder en porter ca. 20% Ballinggrader. Holtegaards porter var på 25%.

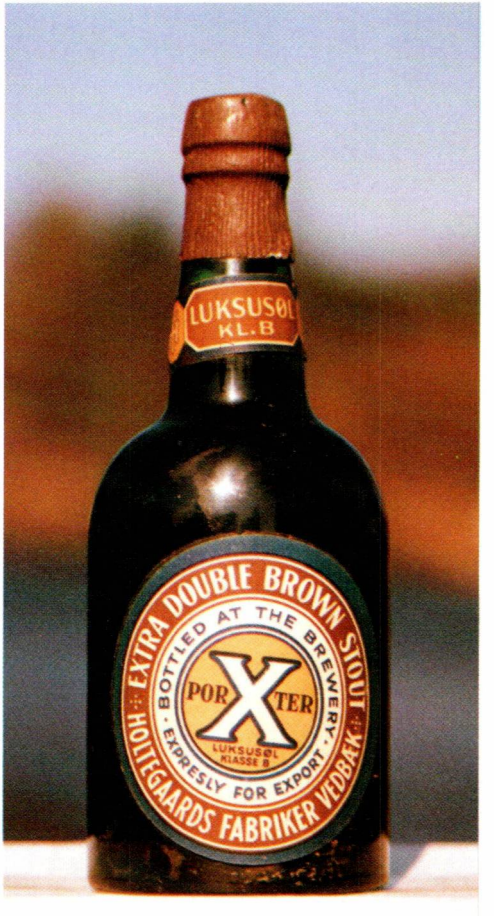

Den berømte Holtegaard porter, X-Porteren. Flasken på fotografiet – med indhold – befinder sig på Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune på Gl. Holtegaard.

Ovenfor konkurrentens øl, Carlsberg lagerøl, tappet på flaske hos ølhandler Chr. Olsen (1860-1928) på Stationsvej i Vedbæk. Olsen startede sin virksomhed i Vedbæk 1897 og fik øllet leveret på tønder først med skib og efter kystbanens åbning senere i 1897 med jernbane. Først efter 1918 blev al øl leveret på flaske. Flasken – uden indhold – befinder sig på »Nærum museum«.

X-Porteren

Holtegaards porter var fremstillet med den engelske porter som forbillede. Den såkaldte stout-type også kendt som »Imperial Russian Stout«, men tilpasset dansk smag og brygget med faglig ekspertise af brygger Vallø. Al hans erfaring fra studieopholdene i Tyskland og brygmestertiden i Svendborg blev lagt i det nye produkt X-Porteren fra Holtegaards Fabriker. Porteren blev tappet på den karakteristiske buttede flaske efter engelsk mønster. Lukningen blev foretaget med en korkprop. Den runde, grafisk meget smukt udformede etiket, var tegnet af grosserer Harald Heering, en nær ven af huset. Harald Heering og hans hustru kaldet Dodo slog sig i øvrigt ned i Trørød, hvor de havde et hus på Trørødvænget.

Salget af porteren foregik hovedsageligt direkte til private. Bryggeriet leverede en kasse eller to à 12 flasker ved køkkendøren. Men også enkelte købmænd og vinhandlere forhandlede Holtegaards porter. Det blev en ubetinget succes. Selv i dag er der folk (nok mest herrer), der omtaler den legendariske porter med ærefrygt! Vilhelm Valløs søn, Børge Vallø, fortæller, hvordan han som ung i skolens ældste klasser blev meget populær ved at levere portere til en såkaldt »porterklub«. Den af kammeraterne, der kunne drikke to af de stærke portere i næsten ét drag – og kort efter kunne formå at holde en beåndet tale, kunne optages i porterklubben.

Selv om porteren blev godt modtaget, forblev produktionen beskeden. Holtegaards Fabriker var jo nu begyndt at levere specialmalt i stor stil til andre bryggerier, og man skulle jo nødigt tirre sine kunder ved at konkurrere for stærkt med dem.

HVIDTØLSPRODUKTIONEN OPGIVES

Omkring midten af tyverne ophørte produktionen af hvidtøl og skibsøl. Der blev gjort et forsøg med en ny øltype – en såkaldt »Export-Dobbeltøl«. I annoncen anført med betegnelsen »som maltøl«. Det var nærmest

Introduktionsannonce fra Søllerød Tidende indrykket samme sted i bladet hver uge et helt år i træk (1923-1924).

Prøv
Holtegaards Fabrikers nye Export-Dobbeltøl.
Som Maltøl.

en kraftig, alkoholsvag hvidtøl. Men også denne produktion indstilledes, ligesom fremstillingen af mineralvand ophørte. I slutningen af 1925 var kun 5 arbejdere beskæftiget på fabriken.

Humleagentur

Den gamle gæld til banken spøgte stadig. Der måtte gøres noget. Derfor føjede brygger Vallø et tysk humleagentur til sin virksomhed i tyverne. Han rejser selv rundt til landets bryggerier for at sælge humlen. Det går lidt trægt, men den 6. november 1925 skriver hans hustru Anna Vallø i sin dagbog:

»Vilhelm har stadig meget travlt – tørrer mask – har i dag fået den første ordre på 1100 pund humle, ganske spændende. Han er træt det skind«. Men gælden bliver afviklet. Endda inden deres sølvbryllup i 1927. I Søllerød Tidende stod i anledning af sølvbrylluppet bl.a. følgende at læse: »Det kendte og agtede ægtepar modtog i dagens anledning mange sympatitilkendegivelser og var genstand for megen opmærksomhed«.

På den tid havde en ung elev på Tuborg ved navn Knud Thorup flittigt besøgt Holtegaards Fabriker og var blevet overbevist om porterens fortræffelighed. I 1930'rne rejste Knud Thorup til Albani bryggerierne i Odense, hvor han blev brygmester på Slotsbryggeriet. Her fremstillede man bl.a. hvidtøl. Men det varede ikke længe, før Knud Thorup fik overbevist ledelsen om det rigtige i at fremstille en førsteklasses porter. Det blev til Albani-porteren, fremstillet af malt fra Holtegaards Fabriker! Og i øvrigt i kvalitet og styrke stærkt inspireret af porteren fra Trørød. Vil man i dag have et indtryk af, hvordan Holte-

Albaniporteren

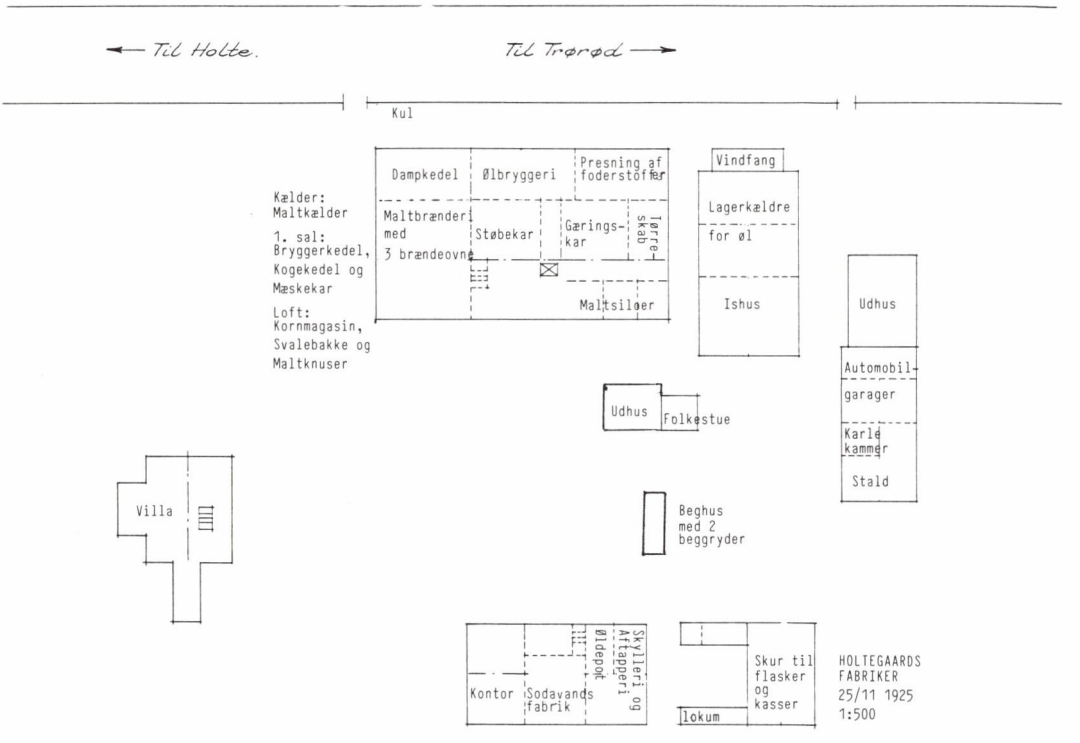

gaards porter smagte, er den stadig producerede Albani-porter den, der kommer nærmest.

1930'rne

Men tilbage til hverdagen i Trørød. Her begynder landbrugskrisen at sætte sine spor. Af et brev fraVilhelm Vallø, dateret midt i 1930'rne, til sin hustru, fortælles følgende om dagligdagen på malteriet: – »Større ting er ikke sket, siden du rejste. Svendborg Bryghus, Stjernen og Fort Bryggeriet får malt i morgen. – Vi er færdige med den nye silo til

karamelmalt. Atter en væsentlig forbedring. Vi skal brænde malt til Carlsberg, som så samtidig får sin karamelmalt, så der er stadig lidt at bestille. Købmand Toft i Hørsholm var her i dag, han havde skaffet 100 tønder byg; det har ellers ikke været muligt at få noget frem, da landmændene går og håber på at kunne skrue prisen betydeligt op. Vi har også travt med at sække maltspirer til Carlsberg – det gælder jo om at skaffe penge hurtigt! På mandag skal porteren fades, så brygger vi porter igen tirsdag, onsdag og torsdag.«

Maltproduktion

Midt i trediverne fik brygger Vallø, der nu var 63 år gammel, hjælp i sin virksomhed af datteren Grete. Hun var på det tidspunkt omkring femogtyve år. Hun tog aktivt del i malteriet, og det var tungt arbejde, men hun var en gæv pige med et humør og gå-på-mod, der må have tøet enhver stout brygmesters hjerte op.

På et tidspunkt, da hendes forældre begge var på en rejse i England, stod hun alene med ansvaret for virksomheden. Hun beskriver selv i et brev, hvordan hverdagen gik: »Sidste uge var hård, jeg har været meget mat. Og så i går søndag ringede Tidmand fra Carlsberg og sagde, at de skulle bruge 80 sække farvemalt mandag! Så jeg måtte minsandten brænde malt søndag eftermiddag! Nå, der var ikke andet at sige til det end: på med vanten! Og de har altså fået, hvad de skulle bruge. Nykøbing Falster Bryghus får 500 kg i morgen. Der er også kommet lidt penge i kassen. Købmand Toft fik 700 kroner og var glad for det ...«

I 1937 indrettes en ny lejlighed i to etager i den gamle tapperibygning. Her flytter svigersønnen Tage Perch-Nielsen ind sammen med sin kone Grete (født Vallø). Han er nu ansat som forvalter på Holtegaards Fabriker.

Det trak igen op til ufred. Men inden krigen for alvor brød løs, nåede Vilh. Vallø i slutningen af 1939 at foretage visse bygningsmæssige ændringer i malteriet, således at der kunne installeres en såkaldt »Müger-kølle«, en tørreovn, der skulle få betydning for virksomheden de kommende fem år.

Den bedste Julegave for Herrer

er et Dusin

X-Porter

fra

Holtegaards Fabrikker

Forlang den hos Deres Handlende!

Annonce indrykket i julen 1939 i Søllerød kommuneblad.

ANDEN VERDENSKRIG BEGYNDER. PRODUKTIONEN OMLÆGGES

Krigen og øllet

Krigen kom, og med den forbud mod fremstilling af stærkt øl for at spare på byggen. Det var et hårdt slag for brygger Vilh. Vallø at skulle stoppe sin porterproduktion. Men ikke nok med det. Der var nu også kun begrænset brug for specialmalten, som var fabrikens hovedprodukt. Men her kom den nyligt installerede Mügerkølle til god hjælp. Den viste sig at være fortrinlig til tørring af æble- og rosenblade, så nu blev der produceret »te« på Holtegaards Fabriker! (Næppe helt i gamle Kogsbølles ånd ...!). Køllen var også fortrinlig til tørring af korn og frø, og det lå selvfølgelig ligefor at fremstille maltkaffe. Men den gamle brygger opgav ikke helt sine portere. Så sent som i julen 1940 averteres der i Søllerød Tidende med X-portere – »Den bedste julegave til en herre!«

»Privat-bryg«

Endnu i 1941 blev der brygget et enkelt eller to »privat-bryg«, som blev fordelt mellem venner og bekendte. I sommeren 1941 kom der et takkebrev fra Vejle, hvori der bl.a. stod, at det var et herligt syn at se en

Bryggeriet set fra Kohavevej. I forgrunden lagerkælder og kølehus. Bygningen længere tilbage, men nærmest vejen, er bryggeriet med »svalegang« under taget. Den store tværliggende bygning er malteriet. Fotograferet i 1944.

hel kasse portere, og at det jo nu også var sjældent at se en vare med *engelsk* tekst på etiketten!

Trods alle erstatningsprodukterne, der nu – på grund af restriktionerne under krigen – blev fremstillet på Holtegaards Fabriker i stedet for den berømte porter og den gode malt, var det økonomiske udbytte – undskyld udtrykket – en tynd kop te. Derfor hjalp det svært godt på

økonomien, da limfabriken I/S Crimofin i begyndelsen af 1944 lejede de gamle bryggerilokaler og begyndte fremstillingen af lim. Desværre var råmaterialet slagteriaffald. Det lugtede fælt og forurenede blandt andet bækken, der løb fra Gissø gennem Trørød til Vedbæk.

EFTER KRIGEN

Fra øl- til malt-produktion

Anden verdenskrig sluttede, men alt blev ikke som før. Brygningen af Holtegaards X-porter blev ikke genoptaget. Nu var der kun plads til masseproduktion – og her kunne det lille bryggeri ikke være med. Som fabrik for specialmalt og som leverandør til de store bryggerier klarede Holtegaards Fabriker sig dog ganske godt igennem de første vanskelige efterkrigsår. Medarbejderstaben blev efterhånden reduceret til tre mand: Forvalter Tage Perch-Nielsen, altmuligmanden Madsen og bryggeren selv, trods det at han nærmede sig de firs år.

Der var en særlig stemning på det gamle bryggeri. Jeg husker mangen en sommerferie sammen med mine jævnaldrende fætre, Klaus og Jørgen Perch-Nielsen og Nils Vallø. Vi gik på ekspedition i de mange gamle bygninger. Lofter og kældre skulle undersøges. Duften af den brændte malt hang over området, og i maltkælderens kolde, fugtige mørke var der en særlig sødsyrlig duft af spiret byg. Det var tider!

Jeg husker også den herlige fornemmelse, det var, at komme en håndfuld karamelmalt i munden og langsomt gnaske det i sig. Det var noget, der ikke kunne købes for penge, og mine fætre og jeg kunne bruge en sådan håndfuld karamelmalt som betalingsmiddel. Mange var de småtjenester, vi købte os hos kammeraterne ved at gå rundt med lommerne fulde af den herlige substans og stange en håndfuld ud til de heldige.

I 1950 fyldte brygger Vilhelm Vallø firs år. Det kunne naturligvis ikke undgås, at hans lange liv med øl og malt blev grundigt omtalt. Her skal bare nævnes et enkelt vers fra en festsang i dagens anledning:

Brygger Vilh. Vallø fotograferet på sin 80 års fødselsdag den 7. juli 1950.

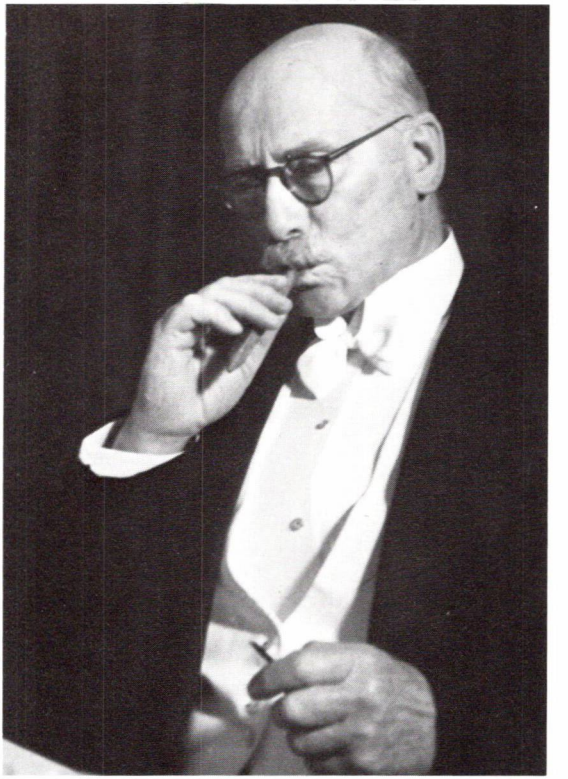

Berømt er jo malten fra Holtegaard – Hurra!
Som kaffe vi nød den i flere år – Uha!
Engang gik der ry af hans øl – ja det gjord' der
da Holtegaards porter blev sorter' og sorter'.

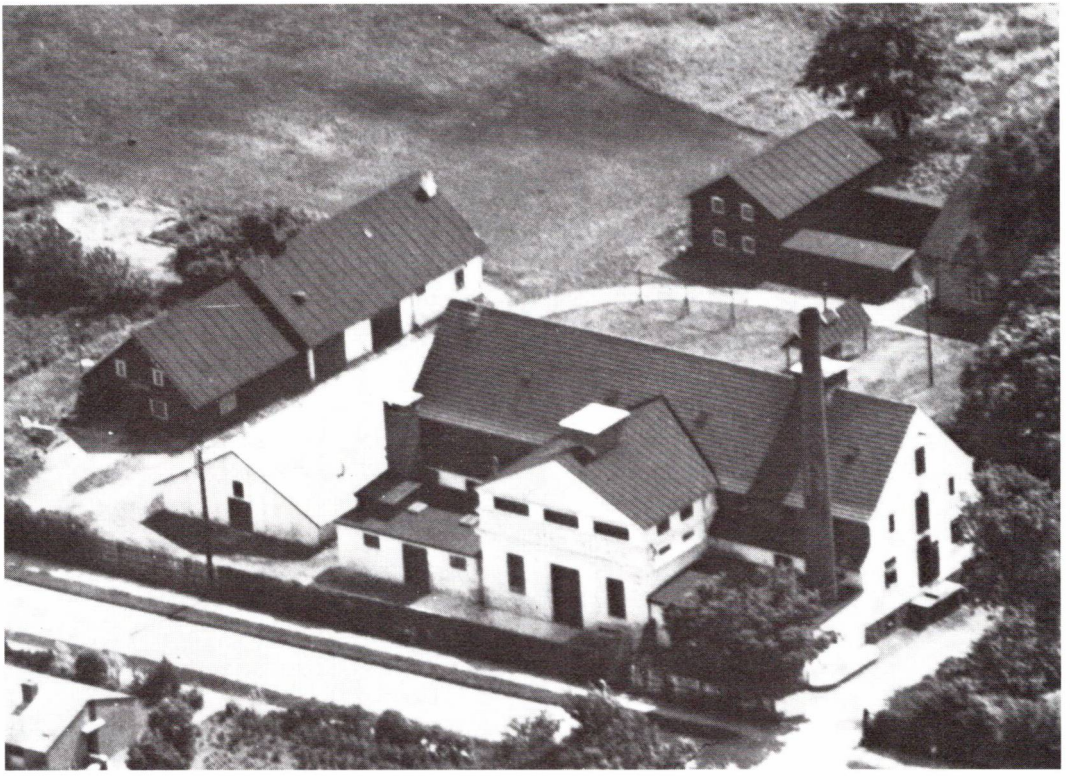

Luftfotografi af Holtegaards Fabriker fra 1950. Ud mod Kohavevej ses selve bryggeri- og malteribygningen. Den hvide bygning til venstre er køle- og lagerhuset for øl. Helt ude til venstre er garage- og staldbygningen placeret.

Bagest i billedet til højre anes tapperiet og mellem tapperiet og malteriet skimtes begehuset.

To år senere døde brygger Vilhelm Vallø i sit hjem i Trørød i en alder af 82 år. I Søllerød Tidendes nekrolog stod bl.a. følgende: »Brygger Vallø levede efter princippet: at den mand, der lever stille, lever lykkeligt, og derfor er det få offentlige hverv, han har været i besiddelse af. Hans interesser viser sig tydeligt, når man peger på bestyrelseshverv i Holte Gymnasium, Søllerød Sanatorium og Trørød og Omegns Grundejerforening. Han efterlader sig et smukt eftermæle som en hæderlig og retsindig mand, elskværdig over for alle. Altsammen egenskaber, der skabte ham mange venner«. Nekrologens første del fortæller lidt om, hvilke forventninger man endnu i 1952 havde til lokalsamfundets industrimænd, men det var tydeligvis virket som brygmester og familielivet – hvor »den gamle« var den samlende faktor – mere end lokalpolitikken, der havde Vilhelm Valløs interesse.

NYE EJERE

De sidste år som malteri

Holtegaards Fabriker blev ført videre af arvingerne Børge Vallø og Elisabeth Kalko (født Vallø) som aktieselskab, hvis formål var fremstilling og handel med specialmalt samt tørring af korn. I 1959 blev en ny maltbrænder installeret. Den var leveret af Emmerich Maschinenfabrik i Tyskland. Men desværre måtte produktionen efter nogle år indstilles. De mørke ølsorter blev mindre og mindre efterspurgt. Selv jule- og påskebrygget blev lyst! Dermed faldt grundlaget for specialmaltproduktionen væk.

Køleskabsfabrik 1962

Nedrivningen 1974

I 1962 blev hele virksomheden solgt til køleskabsfabriken »Danmax«. Men også køleskabsfabriken blev snart ramt af afsætningsvanskeligheder, og i 1970 sælges ejendommen til Københavns Amtskommune, der har planer om opførelse af et plejehjem på stedet. Bygningerne forfalder, og et par år efter rives de fleste ned. Planerne om at bygge nyt på tomten opgives, og den sidste bygning, den hvide bryggeribygning ud mod Kohavevej, nedrives i 1974.

Arealet, hvor Holtegaards Bryggeri har ligget, fotograferet i foråret 1986. Hundrede år efter den første sten blev lagt ...

Fredning 1982

På foranledning af Danmarks Naturfredningsforening fredes hele det tidligere bebyggede, men nu ryddede areal, samt i mosen 1982.

Hundrede år er gået, siden brygger Erhard Ursin Kogsbølle anlagde sit bryggeri på Krogholms Eng bag Kohaveskoven lige ved bylavsskellet

mellem Gl. Holte og Trørød. Landskabet ser nu igen ud som dengang. Kun nogle gamle plantede trægrupper vidner om, at her har mennesker virket i flere generationer.

KILDEFORTEGNELSE

Artiklen om Holtegaards Fabrikers historie er baseret på oplysninger og undersøgelser i følgende arkiver og institutioner:

Byhistorisk Arkiv for Søllerød kommune:
Aviser:
Holte Avis
Kjøbenhavns Amts Avis (udklipssamling)
Søllerød Tidende m.fl.
Utrykt materiale:
Folketællinger for Søllerød Sogn og Tingbøger for Københavns Amts Nordre Birk, Kommunalarkiver, Journal over indkomne sager 1882-1887 og Søllerød Sogneråds regnskaber 1882-1887.
Litteratur:
H. P. Andersen: Vandringer fra Gøngehuse og Trørød til Gl. Holte og Vedbæk (Foredrag på Søllerød Kro 1959). Søllerødbogen 1962-63.
Danske Byer og deres Mænd, bd. 36, 1919.
Helmuth Larsen: Barndomserindringer fra Brede cirka 1912 til 1922. Lyngbybogen 1963-1965.
Svend Aage Larsen: Drengeår på Stampen og i Raadvad. Lyngby-bogen 1972-1973.
Gunnar Sandfeld: Søllerød som det var engang, bd. 3 og 4, 1975 og 1976.

Søllerød kommunes Bygningsinspektorat:
Tegninger, sagsbeskrivelse m.v. angående om- og tilbygninger på Holtegaards Fabriker.

Erhvervsarkivet, Århus:
Danmarks ældste Forretninger
Dansk Tarifforening, inspektionsberetning 1925
Forsikringsprotokoller 1889 og 1910
Uddrag af handelsregistre 1909 og 1962
Uddrag af aktieselskabsregistre 1955-1968

Københavns Universitetsbibliotek:
Kjøbenhavns Amts Avis 1885-1906

Carlsbergs Forskningscenter og *Carlsbergs Arkiv*
De forenede Bryggeriers Informationstjeneste
Det kongelige Bibliotek: Brevsamlingen

Øvrig litteratur:
Slægtsbogen: Lægen Frans Djørups Slægt
Tidsskriftet Brygmesteren

Desuden er der ydet assistance med personlige oplysninger (interviews), private breve og fotografier m.v. af Børge Vallø, Annette Clark-Christensen (født Kalko) og Jens Thorup.

Til hjælp for udgivelsen af artiklen om Holtegaards Fabriker har Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød kommune modtaget økonomisk støtte fra Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen og Nordisk Tegnemaskine Industris Fond.

Rundt om Mølleåen

Barndomserindringer fra Stampen og Skodsborg

Af Knud Weise

STAMPEN I JÆGERSBORG DYREHAVE

Stampen er en af de 9 møller, der blev anlagt langs Mølleåen for at udnytte åens vandkraft på dens vej fra Furesøen til Strandmøllen ved Øresund. De 9 møller er Frederiksdal, Lyngby, Fuglevad, Brede, Ørholm, Nymølle, Stampen, Rådvad og Strandmøllen.

Stampens historie strækker sig over mindst 500 år. Allerede i 1200-tallet lå en kornmølle på stedet. I 1620 var der stampe- eller valkemølle. Man stampede det vævede tøj under træstammer, der bevægedes op og ned i et æltetrug, hvori det sæbevandsopblødte stof var anbragt. Derved gjorde man klædet fast og tæt.

P. N. Carlsen på Stampen

Fabrikant Peter Nikolaj Carlsen, som var gift med en datter af fabrikant Modeweg på Brede, købte Stampen i 1835 og oprettede snart en kornmølle med to kværne og et bageri, som fik udsalg i bagergården i Nærum. Efter en brand i 1840, som lagde alle bygningerne på dammens nordside i aske, påbegyndte han et større byggeri. På tomten rejstes en ny flot hovedbygning. Nord for hovedbygningen – ved den stejle skrænt op mod Wesselsmindes marker – byggede han den store 4-etages magasinbygning med de metertykke mure af stampet ler, og på sydsiden af åen – langs mølledammen – byggede han den »hvide længe« til væveri og beboelse, og endelig det særprægede »Figaro« eller »Schweizerhuset«, som det også kaldtes – syd for den hvide længe.

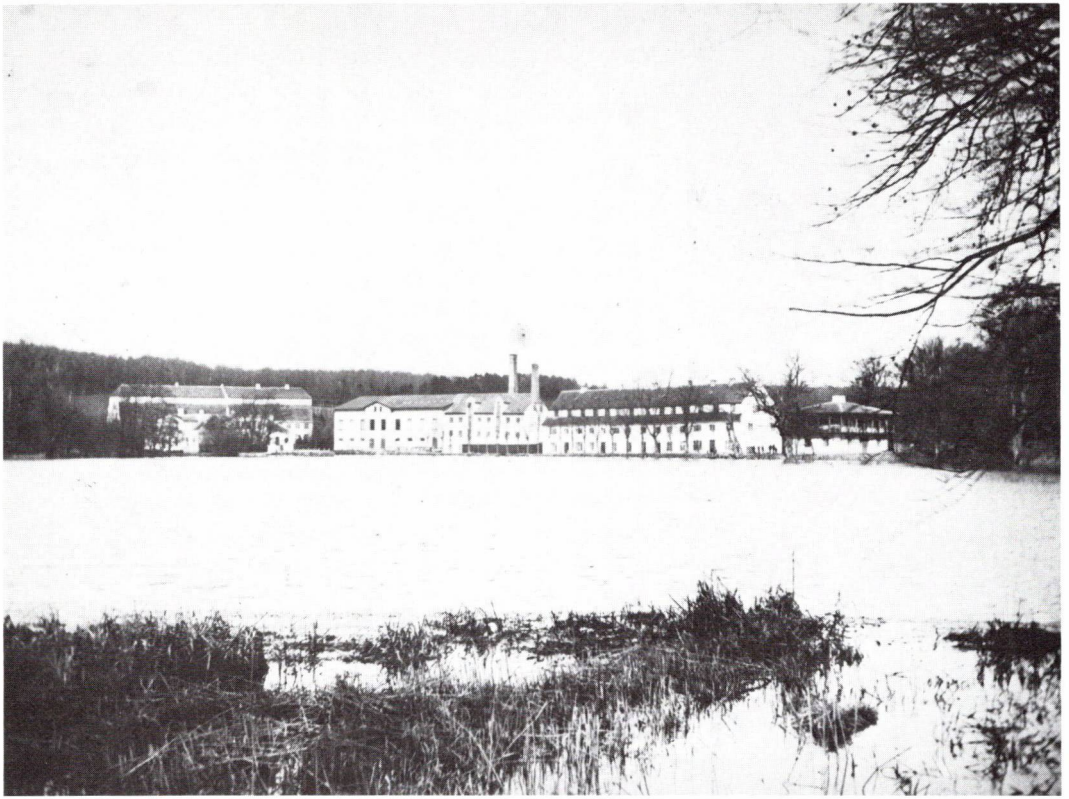

Stampen ca. 1890. Fra venstre Ladegården, foran den skimtes hovedbygningen, dernæst fabrikken fra 1875 bygget sammen med møllebygningen foran de to fabriksskorstene. »Den hvide længe« og til sidst Figaro ved vejen til Hjortekær.

I 1851 opførtes en ny fabriksbygning, maskinparken blev fornyet og moderniseret, og der blev anlagt et farveri. I 1860 blev den første dampmaskine installeret for at drive møllen, og det er måske i den anledning, min morfar blev ansat. Senere i midten af 1870'erne lod fabrikant C. F. Carlsen en mere moderne fabriksbygning opføre i forbindelse med møllebygningen.[1]

Den store fabrik

Det Stampen, jeg kendte, havde velsagtens op mod et par hundrede beboere. De fleste havde deres beskæftigelse på klædefabrikken og boede dels i den 4-etages bygning, der lå bag hovedbygningen op mod skrænten til Wesselmindes marker, dels i den hvide længe ud for Møllledammen, og i to mindre huse, som vi kaldte »Pandekagehuset« og »Figaro«.

Nu i 1984 er sporene af dette lille industrisamfund næsten slettet, og området er en del af Jægersborg Dyrehave.

Møllermesteren

Min morfar, møllermester Peter Chr. Petersen, stammede fra Virum, hvor hans far Peter Olsen var gårdejer og sognefoged. Peter Olsen døde i koleraåret 1853, og hans kone, min oldemor, måtte alene klare at sætte den store børneflok i vej. Min morfar, som efter gammel skik kom til at hedde Petersen, var født i 1839 og blev udlært i møllerfaget. I begyndelsen af 1860'erne kom han som møller til Stampen, ansat af fabrikant Carlsen. I 1865 giftede han sig med Caroline Jappe, hvis familie var kommet fra Bregentved. De fik deres bolig i den hvide længe, og Caroline fødte tre piger. Den yngste var min mor. Mormor døde kun 30 år gammel i 1878, men morfars mor, sognefogedens enke fra Virum, overtog pladsen i hjemmet og gav de tre piger en tryg og beskyttet opvækst. De gik sammen med de øvrige børn på Stampen i skole i Nærum. Den gamle skole lå der, hvor købmand Falkenberg i mange år havde sin købmandsgård, og hvor der nu er kro.

Mølleriet på Stampen ophørte i 90'erne, og møllebygningen blev revet ned for at give plads til en ny fabriksbygning, men morfar fortsatte indtil sin død som bestyrer eller forvalter på Stampen. Hele fabrikskomplek-

Ca. 1880. Mølleren på Stampen med sine børn: Emilie, Mathilde og Agnes samt Jacob, der døde som 13-årig.

Appretøren

set, som fabrikant Carlsen havde opført i 1875, blev i 1896 solgt til Aktieselskabet Stampen, der ønskede at opbygge en moderne tekstilfabrik på stedet, og der blev brug for en appretør. Til stillingen valgte man min far, der havde søgt jobbet efter en annonce i et tysk industritidsskrift. Han var født i Görlitz i Schlesien og havde fået sin uddannelse i

Ca. 1888. Tre generationer. Bagest morfar og min mor, foran mors søster Mathilde og morfars mor.

Min far (1869-1937) fotograferet i Görlitz omkring 1890. Han kom til Danmark i 1897. Var mester på Skodsborg Klædefabrik fra 1900 til 1912. Fabriksbestyrer på Stampen og fra 1914 indtil sin død på Brede klædefabrik.

tekstilfaget i sin hjemby. Som udlært fik han stillinger i Rusland, og mens han arbejdede der havde han lejlighed til at besøge både St. Petersborg – det nuværende Leningrad – og Moskva. Om sine oplevelser i Rusland har han efterladt dagbøger, som indgående beretter om de uvante levevilkår i det store land på zarens tid, og ikke mindst hans erfaringer fra mødet med den russiske industri.[2]

Efter at have aftjent sin værnepligt og efter nogle ansættelser i Tyskland kom han i februar 1897 til Stampen. Han har fortalt, at det var morfar, der modtog ham og skaffede ham bolig på Stampen. På den tid var Kystbanen ikke åbnet endnu, så han måtte vandre fra Klampenborg gennem Dyrehaven til Stampen. På vejen øvede han sig på de danske tal. Han kom for resten hurtigt til at beherske dansk både skriftlig og mundtlig, selv om han aldrig blev af med sin tyske accent. Han havde en ganske særlig evne til at finde sig til rette i nye forhold, og ved grundighed og dygtighed i sit fag og sin sociale indstilling lykkedes det ham hurtigt at blive accepteret i de nye omgivelser.

I 1899 blev han gift med møllerens yngste datter, min mor.

Allerede i 1900 måtte det nye aktieselskab på Stampen opgive at fortsætte driften. Far fik ansættelse hos fabrikant Johnsen på Skodsborg Klædefabrik, og familien flyttede dertil.

SKODSBORG 1900-1912

Omkring århundredskiftet var Skodsborg en mondæn lille by. Der var mange sommerbeboere, og det var et yndet udflugtsmål for københavnere. De kom derud, enten med kystbanen, der var åbnet i 1897, eller ad søvejen med damperen, der lagde til ved den lange landgangsbro ud for Skodsborg Søbad.

Midt i byen – over for Johnsens klædefabrik – lå det flotte hotel Øresund, og lige neden for den stejle Skodsborg bakke lå Frederik d. 7's palæ, som vi betragtede med ærefrygt. Ved siden af palæet dominerede

Foto optaget år 1900 i haven bag »den hvide længe« på Stampen. Pause i forhandlingerne om min fars nye arbejde på Skodsborg klædefabrik? Det er min far yderst til højre, i baggrunden skimtes min morfar, der blev boende på Stampen. De fire herrer fra venstre hed Preller, Cohn, John og Steinmann, alle tilknyttet fabrikken i Skodsborg.

det nyopførte hvide Sanatorium (1898). Skodsborg var et udmærket udgangspunkt for ture i omegnen, og ved skovløberhuset på den anden side af jernbaneviadukten var der hver sommersøndag trængsel af kaffedrikkende skovgæster.

Men der var også et andet Skodsborg. Det var de fastboende: fabriksarbejderne, fiskerne, statsbanefolkene og de handlende.

Fra industriby til boligby

Endnu for få år siden var der kun foregået begrænsede forandringer omkring den gamle klædefabrik i Skodsborg. Ganske vist var de flotte

Udsigt over banedæmningen ud mod klædefabrikken, postkort ca. 1905.

hoteller taget i brug til andre formål, og Palæet var blevet en del af Sanatoriet, og bakkerne på landsiden af Strandvejen var blevet bebygget. I centrum lå den gamle fabrik, som nu har måttet give plads for det moderne ejendomskompleks, Skodsborg Strandhave, som udefra ser lidt fæstningsagtigt ud. Hele området mellem Skodsborgvej og Sanatoriet måtte ryddes for at give plads til dette byggeri, bl.a. den gamle forskole og et par bygninger, der lå ud til Strandvejen, og fabrikslængen, der lå gemt og indeklemt mellem fabrikken og Sanatoriet. Vi havde vores hjem i den ende af fabrikslængen, der vender ud til engen, hvor der nu er kolonihaver, og hvor en sti fører til Klampenborg.

Vores 3-værelses lejlighed, som for øvrigt var tjenestebolig, lå i læ af

1906. Skodsborg klædefabriks personale. Min fader sidder som nr. 4 fra højre i lys jakke og med kasket.

den høje jernbanedæmning. Som lille var en af mine største fornøjelser at se på de mange tog, der i dagens løb passerede.

Mine forældre faldt hurtigt til i det lille samfund. Der gik ikke mange år, før de opdagede, at de på grund af fars stilling som mester på fabrikken var lidt gunstigere stillet end de fleste af stedets fabriksarbejdere og fiskere, og da der i 1905 var en langvarig strejke i tekstilindustrien – den varede fra 1. juli til 5. december – var der derfor nød i mange småkårs-

Strejken 1905

Skodsborg Brugsforenings første butik på Strandvejen. Far var foreningens første formand. Postkort ca. 1905.

hjem. De arbejdere, der stod i fagforening, fik 11 kr. om ugen i understøttelse, andre fik 9 kr. Lønnen var 15 kr. om ugen. De fik tilbud om 1 kr. mere om ugen – og det blev resultatet efter 5 måneders strejke.[3]

Brugsforeningen

For at bøde på de vanskelige forhold besluttede en kreds af fastansatte, deriblandt mange statsbanefolk, at oprette en Brugsforening for at skaffe beboerne de nødvendigste dagligvarer til den billigst mulige pris. Der blev lejet butikslokale, og foreningen begyndte samme år sin virksomhed med far som første formand. To år senere var han aktiv ved oprettelsen af Nærum Andelsbageri, hvor han blev regnskabsfører. De to foretagender optog meget af den knap tilmålte fritid, men de personer, han kom til at arbejde sammen med, blev hans og familiens venner for livstid.

I løbet af de første seks år i Skodsborg fødtes vi fire børn. Jeg var den

yngste, født 1906. Det var hjemmefødsler alle fire. Lægeassistance lå det tungt med, idet lægen, dr. Kalko, måtte tilkaldes fra Tårbæk, men en elskelig fru Hansen fra nabolaget var hos mor i de kritiske dage – og også senere, når der var brug for aflastning.

Børnene

Husmoderens plads var i hjemmet, og der var rigeligt af gøremål med fire børn og en beskeden indtægt. Der var en stor kontakt og hjælpsomhed blandt beboerne. Man kom virkelig hinanden ved, og gode naboer stod parat, når der var brug for hjælp. Humøret manglede ikke. Blandt mine første minder er erindringen om vor gode nabo, fyrbøder Philip Christensens kone, som vi boede dør om dør med, især når hun slog sin hjertelige og smittende latter op, når der blev snakket fra køkkendør til køkkendør.

Barndommen

Som 2-årig fik jeg lungebetændelse, men med god pasning i hjemmet blev sygdommen snart overvundet. Mens jeg lå i seng, havde vi maler i huset. Han satte kulør på tilværelsen – ikke blot med sin pensel, men også med sin sang og ved at give mig kit at lege med. Historien om maleren har jeg sikkert fået fortalt senere, men jeg mener bestemt, at jeg kan huske den første dag, jeg fik lov til at gå ud efter sygdommen, for ude i haven legede min søster med naboens Ingeborg, begge i brogede sommerkjoler. De legede i den lille stump have, der lå ud mod Sanatoriet, hvor vi altid havde mange roser, som sanatoriegæsterne beundrede, når de kom forbi på deres småture. Praktisk brug for Sanatoriet fik vi en dag, da jeg havde slukket min tørst med en slurk af en petroleumsflaske. Derimod behøvede vi ikke Sanatoriets hjælp en dag, da jeg var kommet i karambolage med en »søndagscyklist« på Strandvejen. Biler var der jo kun få af på den tid. Blot få år før havde en politiker foreslået, at der foran hvert automobil skulle gå en mand med en klokke til advarsel for andre vejfarende Det blev dog ikke gennemført, men den berømte og senere berygtede justitsminister Alberti fik gennemført, at hastigheden på landeveje ikke måtte være over 15 km i timen, og nattekørsel var forbudt.

Alene i Skodsborg 1909

I sommeren 1909 rejste mine forældre med mine to ældste søskende til Tyskland for at besøge fars mor. Min lillesøster og jeg blev overladt til fru Hansens kærlige pleje hjemme i Skodsborg. Far måtte hurtigt tilbage til arbejdet i Skodsborg, mens mor blev nogle uger hos sin svigermoder i Tyskland. Fra Skodsborg skrev far bl.a. følgende til mor i Tyskland, i et brev dateret 30. juli 1909:

»Børnene var de første dage lidt forkølede, men vi købte honning til dem. De påstod, at mor var i København og snart ville komme tilbage. Med mine duer har jeg ikke haft ret meget held. Den ene fløj fra mig, og så mente jeg, at det var bedst at lukke op, så den måske kom igen. Men resultatet blev, at alle fire fløj til Rungsted. Nu har jeg fået dem tilbage og må passe bedre på. Brevduerne er ikke lette at holde hjemme. De sytten kyllinger er i behold, og hønsene lægger ret godt med æg. Fru Hansen laver gennemgående god mad, uden at det er alt for dyrt. Jeg betalte hende forrige lørdag 10 kr. for 10 dage, og vil nu fremdeles betale hver lørdag. Vi har for det meste haft jordbær som anden ret. Farvemester Lenz skaffer dem for 25 øre pundet; det er en velsmagende og billig ret. Fru Hansen er god mod børnene, men hun forvænner dem også. De får hver morgen te på sengen, og derefter drikker de kaffe med mig. Vi har allerede købt det andet pund honning, så du kan altså se, vi passer børnene godt. I denne uge har jeg haft travlt med bageriregnskabet, og i Brugsforeningen har vi skrabet penge sammen, som vi skyldte Fællesforeningen. Det lykkedes uden lån, bare ved at hente det udestående hjem. I søndags besøgte din søsters mand mig. Derefter tog jeg med 9.40 fra Nærum til Lyngby, hvor der var møde med fagforeningerne. Ved 3-tiden kom jeg hjem. Derefter blev børnene klædt på, og vi kørte med 4.52 til Vedbæk til skovfest i Trørød Hegn. Fru Hansen var med for at tage sig af børnene, og kl. 8 var vi hjemme igen. Jeg sender 30 kr. Er det ikke nok til hjemturen, må du skrive straks«.[4]

Fritiden

Far, der i sin opvækst i en by aldrig havde kendt til have eller husdyr, holdt altså nu både høns, duer og kaniner. På en udstilling fik han endog

Mor med flot hat og far med stråhat sammen med mine søskende Erna og Hans på bagsædet – på sightseeing i Berlin i 1909.

ærespræmie med diplom og et sølvbæger for en hvid landkanin. I haven byggede han kaninbure, hønsegård og duehus og et lysthus på pæle, så den knappe fritid blev udnyttet i fuldt mål. Arbejdstiden var fra 7 morgen til 7 aften med frokost fra 8-8.30 og middag fra 1-2.

Skolegang

Efter et par år i Skodsborg Forskole hos frøken Barth var mine to ældste søskende begyndt i St. Petri Realskole i København og måtte hver dag med toget, der fra Skodsborg via Hellerup og Nørrebro station kørte til den gamle Nordbanegård ved Gyldenløvesgade, hvorfra de stak gennem Aborreparken (ved Ørstedsparken) til deres skole.

Det har sikkert været svært at få den lille løn til at slå til, når børnene skulle have kørekort til banen og betale skolepenge foruden alle de øvrige

Broen over banelinjen lige nord for Skodsborg Station, fotograferet i 1897 da et af de første tog mod København passerede Skodsborg. Vi stod tit på broen, når de dampende tog passerede.

udgifter, og typisk for situationen er en mærkeseddel – beregnet til klæderullerne – som far sendte hjem til mor i arbejdstiden. Han har ikke kunnet vente, til det blev fyraften:

> Kære mor, jeg har fået tillæg – 3 kr. om ugen, 35 kr. fra næste uge. Gratulerer. Ikke snakke.

Mens de store var i skole, førte vi børn en god og fri tilværelse med leg sammen med jævnaldrende legekammerater. Ganske vist havde vi ikke

Viadukten i Skodsborg under opførelse i maj 1896. Året efter blev kystbanen åbnet.

meget, og slet ikke dyrt legetøj. Engang havde jeg fået en blank sølvtokrone af en bekendt, og for den blev der købt et lille jernbanetog, som frydede mig i lange tider.

Når vejret var godt, var vi ude, og det var spændende at se på dyrene. Af og til var vi helt henne ved viadukten, og hvor var det morsomt at

høre det rungende ekko, når vi råbte hallo og andre pæne ting, eller når et tog buldrede forbi højt over vore hoveder. Vi legede også tit på engen ved bækken, der kom ud under banedæmningen, løb tværs over engen, og på mystisk vis fandt ud til Øresund. En af vore faste lege var at holde skole i det fri.

Fritiden

Det er muligt, at denne legen skole har været den første spire til min senere virkomhed, men dengang på græstuerne var det kun mundtlige fag, det drejede sig om.

Henad eftermiddagen kunne vi møde konerne, når de kom hjem fra skoven med et ordentligt læs kvas på ryggen. Dengang var det almindelig, at kvinderne skaffede sig brændsel til komfur og kakkelovn ved at samle kvas i skoven. Nu kræves der jo sankekort, og selv om mange familier har brændeovn, får det meste kvas lov til at ligge og flyde i skovbunden til ingen nytte.

Hverken far eller mor var sangbegavede, så der blev ikke sunget meget i hjemmet, men der herskede altid en tryg atmosfære, og mor var altid hjemme, når børnene kom fra skole og fortalte om deres oplevelser i dagens løb. Et musikinstrument havde vi, og det var en herlig spilledåse med dansende engle på lågets underside. Den blev trukket op, en metalplade lagt på, og så spillede den de dejligste melodier. Det var et kært klenodie, og den skulle vi passe godt på.

I sommeren 1911 var de to store på besøg hos Lenzes, der nu var flyttet til Fredericia. Det var min fars tidligere kollega på klædevarefabrikken. Det foregik som dækspassagerer på damperen »Koldinghus«, og min mor fortalte i breve til dem, at både bageren og gartneren havde spurgt efter min ældre bror, Hans, som plejede at være deres medhjælper på vognene, der regelmæssigt besøgte beboerne. Hun fortalte også, at hendes søster og svoger med drengene Poul og Svend Åge var emigreret til Amerika og havde sendt en hilsen fra Christiania (nu Oslo). Far havde en morgen fundet den store kanin død i buret, og han havde bygget et cykelskur. Det var Erna, der som den første i familien, havde

fået cykel. Jeg kan huske, at den havde gule træfælge. Mor havde en dag plukket 24 pund hindbær i skoven og lavet saft af dem.

Klædefabrikken lukker 1912

1. februar 1912 indstillede I. P. Johnsen på Skodsborg Klædefabrik driften. Han lovede at anbefale far til fabrikant Daverkosen på Brede, hvis firma I. C. Modeweg havde overtaget fabrikken på Stampen. Efter A/S Stampens fallit havde firmaet I. C. Modeweg & Søn på Brede først lejet de gamle bygninger på Stampen. I 1912 blev det hele imidlertid indlemmet som filialfabrik og lager for tekstilvirksomheden på Brede, og det var i den forbindelse, at man nu søgte en bestyrer. Far fik stillingen, og i kontrakten aftaltes det, at han skulle have en årsløn på 2.000 kr. og en passende 5-værelses lejlighed på Stampen.

28. april 1912 forlod familien så Skodsborg, efter 12 år, og nu på seks personer, og flyttede ind i hovedbygningen på Stampen. Dermed begyndte et nyt og spændende afsnit af tilværelsen.

TILBAGE TIL STAMPEN 1912-1918

Den store omvæltning

Det var ikke et almindeligt boligskifte, men snarere en omvæltning at komme fra den almindelige 3-værelses i Skodsborg – ikke som lovet til en 5-værelses bolig, men til Stampens hovedbygning med i alt 16 rum. Bygningens grundareal var på 317 kvm. i to etager og med kælder under. Bygningen var opført i 1843. I en beskrivelse, jeg har set, omtales den som herskabeligt udstyret med panelerede værelser og bygget som et vinkelhus med kvist mod syd og vest. Flere af stuerne måtte snarere betegnes som sale, og der var mange rum at vælge imellem, da vore møbler skulle anbringes.

Boligen

I disse omgivelser, hvor tidligere ejere af Stampen havde ført stort hus med et omattende tjenerskab, havde vi naturligvis ikke brug for alle 16 rum. Vi brugte spisestuen på 36 kvm., med en porcelænskakkelovn i den ene ende – med indfyring fra køkkenet – og med en almindelig kakkelovn i den anden ende. Der blev udelukkende fyret med brænde, og de var

Familien samlet i spisestuen på Stampen, ca. 1912. Far, mig, Hans, Lise, mor og Erna.

begge i brug, når der skulle holdes en rimelig temperatur om vinteren. I hjørnestuen ud mod haven fik det smukke Chr. 8. møblement sin plads. Morfar havde arvet det efter sine forældre, og i denne fine stue – vi kaldte den dagligstuen – opholdt vi os kun ved særlige, festlige lejligheder.

Fra spisestuen kom man ind i havestuen med hvid kakkelovn. Stuen var på 50 kvm. og det største rum i bygningen. I havestuens vægfelter var der direkte på tapetet malet gengivelser af Thorvaldsens »De fire årstider«. De var meget medtagne, men blev skåret ud og repareret med kyndig hånd og indrammet.[5]

Køkkenet

Køkkenet var meget stort – med komfur til brændefyring. Vand måtte hentes ved pumpen uden for køkkendøren, og moderne udstyr fandtes ikke, da der hverken var gas eller elektricitet i huset. Til gengæld var der et spisekammer på størrelse med et almindeligt køkken.

I den rummelige forstue stod der et pansret pengeskab på størrelse med et velvoksent klædeskab. Det stammede sikkert fra en tidligere optimistisk storhedstid, og vi fandt aldrig ud af, hvilke hemmeligheder det muligvis indeholdt. Fra forstuen førte en trappe op til 1. sal, hvor vi havde vore soveværelser. Der var værelser både mod syd og vest, og vi valgte de sydvendte, der lå ud mod dammen og vejen. Det var kun lejlighedsvis, vi havde brug for andre end de nævnte værelser, men mulighederne var mange, når der kom gæster. Den unge pige, som mor i enkelte perioder havde som hjælp, boede – trods husets størrelse – ikke hos os.

Vi måtte klare os med petroleumslamper, og det var en omstændelig sag, når de mange lamper skulle gøres i stand, og alligevel hændte det, at en af dem osede, når vi ikke havde været opmærksomme nok. Den store hængelampe over spisebordet i spisestuen, som ved hjælp af kæder og en tung kugle foroven kunne hejses op og ned, faldt en aften ned, mens vi alle sad ved bordet. Et ar på mit ene håndled kan endnu den dag i dag minde mig om uheldet. De sidste år på Stampen forsøgte vi os med karbidlamper. De gav os ganske vist betydeligt bedre lys, men hvor var det ækelt at gøre dem i stand, og hvor de lugtede.

Badeværelser eller indendørs toiletter fandtes naturligvis ikke, fordi der ikke var indlagt vand, men vi var jo vant til at klare os foruden, og det var såmænd meget hyggeligt med det gammeldags »das« i haven.

Haven

Til hovedbygningen hørte en have på flere tønder land. Morfar havde passet og plejet den i sine sidste år på Stampen, men efter hans død i 1909 havde den været forsømt, og vi fik nok at gøre med at holde den i stand. Vi fik indrettet to lysthuse: det ene tæt ved havestuedøren og det andet på havens højeste punkt. To gamle, tunge møllesten blev brugt som borde, og der blev plantet et lindetræ i hullet i midten. Mellem hovedbygningen og dammen var der en åben plads ud mod vejen, som vi børn havde til opgave at holde skuffet og revet.

Fritiden

I fritiden manglede vi børn ikke legemuligheder. Der var mange legekammerater og et stort område at tumle sig på. Mølledammen lokkede også, men vi var lidt bange for den, fordi vandet var så mudret og uklart. Ved slusernes gitterværk så vi tit døde fisk, der kom drivende med strømmen. De kunne ikke leve i det allerede dengang af fabrikkerne forurenede vand. De eneste levende væsner i vandet var igler, som vi nok skulle lade være i fred. Hvert forår kom et svanepar på besøg. De havde deres rede i sivskoven, der hvor åen løber ud i dammen, og hvor de kunne have deres unger i fred, indtil de kunne præsentere dem på det åbne vand. Vi blev hurtigt fortrolige med den susende, metalliske klang, når et svanepar fløj lavt hen over vore hoveder for at finde et sted, hvor de kunne slå sig ned. Vildandetræk var et dagligdags syn. Et andet minde er de mange flagermus, der i tusmørket flaksede omkring uden at støde mod noget trods deres dårlige syn. De viste sig ikke ved dagens lys, men i tusmørket kom de frem fra fabrikkens murrevner og huller og fra træernes tætte kroner på jagt efter insekter.

Vinter ved Mølleåen

Selv om det frøs hårdt om vinteren, var isen usikker, der hvor strømmen gik. Det var kun i den sydlige ende – ud for den hvide længe og »Figaro«, at man kunne færdes sikkert på isen. Her fór stampedrengene af sted stående på deres hjemmelavede slæder ved hjælp af en lang pigstok, eller de klyngede sig til slæden, som var fastgjort til enden af en lang stang, som kunne føres rundt om en pæl, der var hamret ned gennem isen, en såkaldt iskarrusel. Et par drenge skubbede stangen

Hovedbygningen på Stampen set fra haven. I havestuedøren står farmor, der var på besøg fra Tyskland, med mine tre søskende og mig. Foto 1914.

rundet, og så gjaldt det om at holde godt fast for den, som sad på kælken. Fra bakken bag Figaro var det muligt at få en god slædetur, som endte ude på isen.

Stampen ligger ved vejen, der fører fra Rådvad til Hjortekær, Svenskevejen. Nu er vejen asfalteret, og der kører busser flere gange om dagen, men dengang var det en stille, gammeldags grusvej med meget lidt trafik. Et par gange om ugen kom hestevognen fra Brede med de store uldballer, som skulle bruges i fabrikken. To ryttere fandt jævnligt

vej til Stampen. Den ene var prins Valdemar, en broder til Frederik den 8., som nød den smukke natur[6] – og så fabrikant Daverkosen fra Brede, når han kom for at tilse sin filialfabrik. Ellers så man kun Stampens beboere, postbudet, aviskonen og de handlendes vogne.

»Pandekagehuset«

Når man kom fra Rådvad ad Svenskevejen og havde passeret Stampevej ved Godthåbsbakken, opkaldt efter det omkring 1890 nedlagte fabrikssamfund Godthåb, lå der, hvor en vej fører til Wesselsminde, et lavt kvadratisk hus. Trods sin ringe størrelse – 63 kvm. – indeholdt det to lejligheder. Vi kaldte det »Pandekagehuset«, fordi det var så fladt. Da vi kom til Stampen i 1912 – jeg var dengang knap 6 år –, boede gamle fabrikstømrer Christensen i den ene lejlighed. Jeg kan huske, at jeg engang havde fundet en rund træskive, som jeg syntes der kunne blive en god trillebør af, og en trillebør havde jeg vældig brug for. Derfor spurgte jeg den gamle tømrer, om han ikke kunne lave en trillebør af hjulet. Han var straks villig, og kort tid efter præsenterede han den flotteste trillebør for mig – der var bare det ved det, at han ikke havde brugt mit hjul, men havde lavet et andet. Trods den lille skuffelse var jeg lykkelig for mit køretøj.

»Ladegården«

Fra Pandekagehuset kunne man skimte østgavlen af hovedbygningen med den røde postkasse. Til venstre lå den grå fabriksbygning, og bagved hovedbygningen knejsede den store 4-etages bygning, som vi kaldte »Ladegården«. Den stammede fra 1842 og var bygget af stampet ler og havde mure, der var 1 meter tykke. Den østre halvdel havde været brugt til lagerbygning, men stod nu tom. Den var ved en brandmur adskilt fra den anden halvdel, som var indrettet til lejligheder. I stueetagen ud mod hovedbygningen var der vognporte med indgang til hovedbygningens vaskehus, hvor der var god plads til både gruekedel og rulle. Vaskehuset stødte op til en lille stald, hvor vi som regel havde en gris til opfedning, af og til også en ged. Grisen blev så slagtet ved juletid, og det betød altid et par travle dage, når grisen skulle skæres ud og saltes ned, og der skulle laves pølser af mange forskellige slags. Til dette arbejde var vognmand

Pandekagehuset, der lå ved vejen, der fører op til Wesselsminde, fotograferet kort før nedrivningen 1939.

Jensens kone en særdeles energisk medhjælper. Vognmanden havde sin stald i den vestre ende af den store bygning. Han havde kun en hest, som han brugte til lidt vognmandskørsel for beboerne; og på søn- og helligdage kørte han kaperkørsel i Dyrehaven med sin gamle kalechevogn. I modsætning til sin langt yngre og livlige kone var han yderst fåmælt.[7]

Fabriksbygningerne

På den anden side af Svenskevejen, der hvor den drejer brat mod syd langs Mølledammen, lå fabriksbygningen, der var opført i 1875. På hjørnet ses endnu fundamentet af fabriksbygningen med frivandsslusen, der fører vandet ned til åen, som derfra løber videre mod Rådvad. I forlængelse af denne bygning lå den hvide fabriksbygning. Den var bygget i 90'erne, efter at kornmøllen var nedrevet. Hele fabriksområdet, der også havde maskinhus og andre mindre bygninger, var omgivet af et plankeværk med indgang for arbejderne ved et lille, hvidt porthus, hvor de kunne stille deres kaffeflasker til varme på et lille komfur. Lidt længere henne var porten, der blev åbnet, når vognen fra Brede kom.

Studestalde

Mor, der jo var født og opvokset på Stampen, talte tit om, at der havde været studestalde på området ind mod den hvide længe. Studene blev i gamle dage benyttet som trækkraft, når der skulle leveres varer til København eller andre steder. På en regning fra 1914 fra tømrermester Chr. Mortensen i Nærum har jeg fundet en post, der bekræfter mors ord, nemlig arbejde ved »nedbrydning af gammel studestald«.

Den hvide længe

For enden af plankeværket omkring fabriksgrunden lå den hvide længe langs vejen. Den var opført i 1843 af stampet ler ligesom Ladegården. Øverst i gavlen af den hvide længe var der et ur med tunge lodder, der gik ned gennem hele bygningen. Der var lejligheder i stueetagen og på 1. sal, og loftet var beregnet til væveri. Nu stod loftet tomt. For mig havde denne bygning en særlig betydning, idet det var her mine morforældre havde haft deres lejlighed, og hvor mor var født i 1875. Far og mor havde også deres første lejlighed her, inden de i 1900 flyttede til Skodsborg. Senere efter mors død har jeg tit fortrudt, at jeg ikke i tide

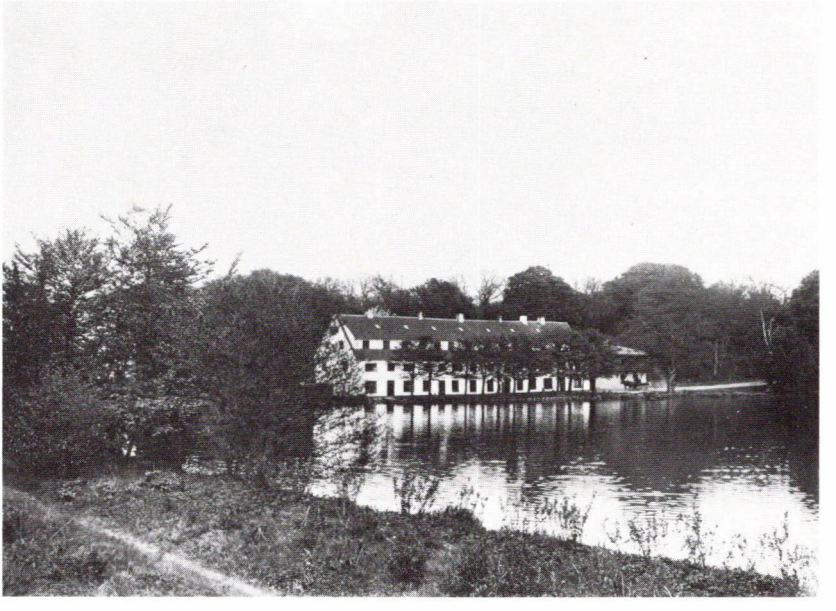

Udsigt fra hovedbygningens have til »den hvide længe« og det næsten skjulte Figaro. Foto ca. 1910.

fik spurgt hende om, med hvilke følelser hun efter 12 år i Skodsborg (vi sagde for øvrigt altid på Skodsborg) kunne vende tilbage og flytte ind i hovedbygningen på Stampen. Men det går desværre tit sådan, at man for sent tænker på alt det, man i tide skulle have spurgt om.

Lindetræsalleen

Mellem vejen og dammen stod indtil krigens udbrud i 1914 en række lindetræer. Som et led i hovedstadens forsvar, ved krigsudbruddet, blev alle træerne savet over i 1 meters højde, og der blev gravet skyttegrave langs dammens sydside. Man lod simpelt hen træerne falde ud i vandkanten, og der fik de lov til at ligge og rådne op. En lille afdeling af sikringsstyrken blev stationeret i en hytte, som de selv måtte bygge, men

Figaro eller Schweizerhuset, som det også kaldtes. Bag ved skimtes »den hvide længe« og hovedbygningen. Foto ca. 1910.

da der netop stod en lejlighed tom i Figaro, tog soldaterne med tak imod et tilbud om at benytte den i stedet for deres primitive løvhytte.

Sikringsstyrken havde sit kvarter i Feriekolonien på Wesselsminde, men i en lang periode var en af soldaterne indkvarteret hos os. I det civile liv var han brandmand i København, og vi opretholdt kontakten med ham i mange år efter krigen.

»Figaro«

»Figaro« blev også kaldt Schweizerhuset. Det var en kvadratisk bygning, og adgangen til lejlighederne på 1. sal foregik ad en udvendig trappe, der førte op til den svalegang, der gik rundt om hele huset.

Hverken »Figaro« eller den hvide længe havde egne brønde, så alt drikkevand måtte hentes ved posten uden for hovedbygningens køkkendør. Beboerne måtte i bogstaveligste forstand gå over åen for at hente vand, og for at lette den lange vandring med to tunge spande benyttede de fleste et åg.

Lejlighederne

Lejlighederne på Stampen var primitive og uden bekvemmeligheder af nogen art, men jeg erindrer ikke, at der var vanskeligheder med betalingen – som min søster førte regnskab med – af den ugentlige 2 kr. i husleje.[8] Der var heller ikke tale om misundelse over, at vi i hovedbygningen havde plads i overflod.

Vi syntes, at bygningerne på Stampen – trods alder og gammeldags byggemåde – var pæne og hyggelige og drømte ikke om, at deres skæbnetime kunne skimtes forude.

SKOLEGANG

Allerede efter sommerferien 1913 var jeg begyndt at gå i skole i København. Det var en lang skolevej, men heldigvis kunne jeg følges med mine store søskende. Far ønskede, at vi skulle have den bedst mulige uddannelse, derfor valgte han af naturlige årsager den tyske St. Petri Realskole i Larslejstræde, hvor vi samtidig med dansk fik et godt kendskab til tysk, men sproget i hjemmet var altid dansk.

Befordringsmidler til toget var der ingen af, så vi måtte trave gennem skoven til Rådvad, forbi Karussedammen syd for fileværket, hvor der nu er sportsplads, gennem den røde port og ud over Eremitage-Sletten til

Kystbanen

Springforbi, hvor der dengang var kystbanestation. I krigens tid var toggange meget sparsom, og når skolen sluttede kl. 1, var der kun lokaltog til Klampenborg. Så måtte vi enten vente på Klampenborg station den time, det varede, inden vi kunne komme videre med kystbanetoget, eller begive os på den lange vandring gennem Dyrehaven og hjem, og det tog lige så lang tid, som hvis vi havde ventet. Om efteråret i kron-

hjortenes brunsttid var vi ikke glade for turen og måtte tit gå store omveje for ikke at komme i nærheden af de brølende hjorte.

BRANDEN 1914

To år efter vores ankomst til Stampen indtaf den begivenhed, som skulle blive begyndelsen til udslettelsen af det fredelige lille samfund. Natten mellem den 6. og 7. marts 1914 brændte fabrikken. Hele fabriksbygningen var omspændt af flammer, da vi blev vækket af det buldrende bål. Hovedbygningen lå kun få meter fra ildhavet og var i særlig grad truet, men vi slap med skrækken. Vinden bar heldigvis fra, men da det blev morgen, stod kun de røgsværtede mure af den grå fabriksbygning tilbage, og vi hørte, at en af brandmændene under slukningsarbejdet var blevet dræbt under en nedstyrtende mur. Den hvide fabriksbygning fra 1890'erne, der lå i forlængelse af den grå fabrik, blev skånet ved branden bortset fra tagetagen. Den fik senere bræddetag, som måtte fornyes, da det under en voldsom storm blev revet af og smadret mod maskinhuset, der lå bagved. Det skete under 1. Verdenskrig, og jeg husker, at der i lang tid blev renset brædder og rettet søm, for at de kunne bruges igen. En regning fra den tid viser, at tømrer Mortensen fra Nærum klarede reparationen for 1700 kr.[9]

Til Brede

Det var en katastrofe for beboerne, at deres arbejdsplads var gået op i luer, men de fleste fik ansættelse på Brede, som jo ejede Stampen. Far blev leder af bomuldsvæveriet på Brede, men vi blev boende på Stampen indtil 1918.

Da far begyndte på Brede, måtte han lære at køre på cykel, og han kørte til Brede alle de år, vi endnu boede på Stampen. Efterhånden fik vi alle cykler, og det var en stolt dag, da vi alle for første gang var på cykeltur. Trafikken voldte os ingen bekymringer, men dæk og slanger var tit et problem på de dårlige veje.

Under krigen blev en del af hovedbygningen lejet ud til apoteker

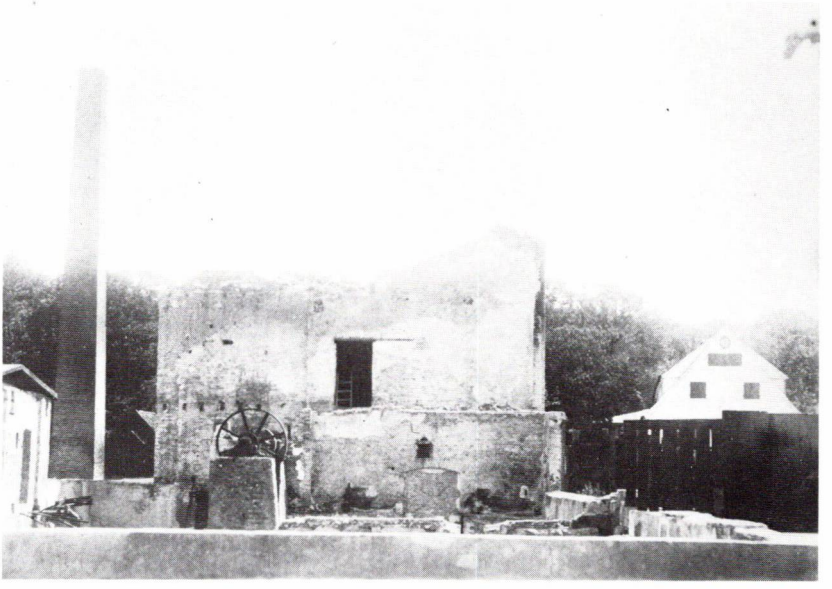

Der er ryddet op efter branden i 1914. Man ser fundamentet af fabriksbygningen. Til højre gavlen af »den hvide længe« med uret.

Filmoptagelse ved Stampen 1916

Meyer, en broder til skuespilleren Johannes Meyer, og det var i sommeren 1916, at et filmselskab optog film i frivandsslusen. Der blev bygget en slags jernbanevogn nede i udløbet, man åbnede slusen, så vandet steg i kupeen, men de forfærdede skuespillere reddede sig med livet i behold. Senere fik vi fribilletter til filmen, men var meget skuffede over, at optrinet med det stigende vand i jernbanekupeen kun varede ganske få minutter.

Selv om den daglige tur til København tog lang tid, var der dog også god tid til leg, og der var masser af spændende muligheder – enten med

en enkelt kammerat eller i flokke. Vore legekammerater – både drenge og piger – løb barbenede fra forår til efterår.

Jeg var endnu for lille til at være med, når de store drenge spillede fodbold i den gamle grusgrav bag »Figaro«, men måtte nøjes med at være tilskuer. De store havde skrabet penge sammen til en fodbold, og så gik det på livet løs, men når ærkefjenden Rådvaddrengene skulle bekæmpes, måtte alle reserver i ilden, og så gik det hårdt til. Jeg fik mange timer til at gå med mit kære trillebånd, og når storebroder Hans tilbragte det meste af sin fritid på Wesselminde avlsgård – på mejeriet eller hos gartner Rasmussen – fulgte jeg tit med. I de somre var der tit polske piger på Wesselsminde. De arbejdede hårdt i marken, og vi undrede os over deres nøjsomhed og yderst spartanske levevis. For dem var hovedformålet med sommerens slid at tjene penge til familien derhjemme.

I Lyngby bio

De store drenge på Stampen, der gerne ville opleve noget, besluttede af og til at trave til Lyngby for at gå i biografen søndag eftermiddag. Det var en lang vej. Først til Hjortekær og Lundtofte, og så ad den uendelig lange og øde Lundtoftevej og gennem Bondebyen til biografen på Jernbanevej i Lyngby. Det var ikke underligt, at en sådan ekspedition varede mange timer, men så var der heller ingen grænser for, hvad der var oplevet på turen, og beretningerne om udflugten var fantastiske og farverige og blev slugt med alle sanser af os, der endnu var for små til at være med.

Efter nøjagtig seks år på Stampen flyttede vi i 1918 til Brede. Selv efter de mange år, der siden er gået, står årene på Stampen i en særlig glans, og når vi passerer pladsen, hvor vor bolig dengang lå, vælder minderne om en lykkelig barnetid frem.

Stampen i dag

Alle bygningerne på Stampen, som gennem århundreder havde været rammen om et lille samfunds skiftende levevilkår, er nu borte, og de besøgende, der kommer denne vej, har svært ved at forestille sig, hvordan der har set ud, da stedet endnu var beboet. Vores gamle have er nu tilgroet og er ved at vokse sammen med skoven; resterne af terrassehaven

Et minde om Stampen, maleri af O. Hartig, dateret 1929, i familiens eje.

kan endnu skelnes, men vil snart forsvinde sammen med minderne om gamle – måske tit vanskelige, men også mindeværdige og hyggelige tider. Stampen, og det liv der har rørt sig der, er nu blevet historie. Det ender vel også en dag med, at det sidste af fabriksfundamentet forsvinder til fordel for en regulering af det bratte vejsving.

Fabrikant Chr. Nielsen på Strandmøllen, der i 1918 havde købt Stampen, var ikke interesseret i at vedligeholde beboelsesbygningerne, så det var muligt at bevare dem. En nyopført bygning blev først anvendt som

grynmølle – senere blev fabrikken anneks for hans iltfabrik på Strandmøllen.

Stampens endeligt

I 1922 var »Den hvide længe« udtjent. Efter at den midterste del af bygningen var skredet sammen, måtte beboerne evakueres, og huset blev revet ned.

I 1928 blev »Figaro« fjernet. Det var efterhånden så ødelagt og faldefærdigt, at det var uegnet til beboelse.

I 1939 forsvandt »Pandekagehuset« og samme år magasinet eller »Ladegården«, som i nogle år havde tjent som husvildebolig for Søllerød kommune.[10]

I 1942 kom turen til hovedbygningen. Der blev gjort ihærdige forsøg bl.a. fra Nationalmuseets side på at få den statelige bygning restaureret og bevaret for eftertiden, men det mislykkedes.[11]

Nu var der kun den hvide fabriksbygning og den fabriksbygning, som fabrikant Chr. Nielsen havde ladet opføre efter 1918 tilbage. Begge disse bygninger blev bortsprængt i 1972.

For at bevare erindringen om stedets betydning som industrisamfund og for at udnytte vandkraften har Nationalmuseet på den gamle fabriksgrund ladet opføre et lille uldspinderi, som er flyttet hertil fra Rebstrup i Himmerland.

Parkeringsplads

Nu da alle bygningerne på Stampen er borte, fører en sti tværs over hovedbygningens tidligere forplads, videre gennem vores tidligere have med resterne af de gamle terrasser og langs dammen ind i Ridebroskoven. Hvor hovedbygningen og den store bygning bagved lå, er der nu indrettet parkeringsplads for de skovgæster, der vil se sig om i det smukke område.

Jeg håber, at jeg gennem disse optegnelser har været med til at bevare mindet om det lille samfund og den industrivirksomhed, som ikke kunne klare overgangen til den moderne tid.

Ladegården opført 1842 endte sine dage som husvildebarak, en faldefærdig idyl, foto ca. 1940.

NOTER

1. Stampens historie er skildret af Gunnar Sandfeld: Søllerød som det var engang, bd. 7, 1980, s. 167-199 (for den nyere histories vedkommende delvis på grundlag af nærværende forfatters meddelelser). Om Stampens historie se endvidere Jan Møller: Mølleåen fra Frederiksdal til Strandmøllen, 1971, s. 100-107. Niels Peter Stilling: Rawert i Søllerød. Af en dansk rejsendes billeddagbog fra industriens pionertid. Søllerødbogen 1985, s. 65-102. Samt Svend Aage Larsen: Drengeår på Stampen og i Raadvad. Lyngby-bogen 1972-73, s. 5-91.
2. Min far har efterladt sig i alt 3 dagbøger fra perioden 1884-1895. Han begyndte at føre dem som stor skoledreng (15 år gammel) og frem til og med soldatertiden. Han opholdt sig i Rusland i 1888-1890 og skildrer ud over industriforholdene på de russiske fabrikker også mødet med den russiske kultur i museer og kirker. En oversættelse af de tyskaffattede dagbøger er under udarbejdelse af nærværende forfatter.
3. Om strejkerne og forholdene på Skodsborg klædefabrik, efter at fabrikken i 1904 var blevet et aktieselskab, A/S J. P. Johnsen Skodsborg Klædefabrik, se også Gunnar Sandfeld: Søllerød som det var engang, bd. 6, 1979, s. 38-39.
4. Min fars brev er dateret den 30. juli 1909. Den omtalte skovfest er formodentlig med den lokale socialdemokratiske partiafdeling.
5. De indrammede vægfelter befinder sig nu på Nationalmuseets møllelaboratorium i Fuglevad, mens fotografiske gengivelser af dem sammen med andre billeder og papirer med tilknytning til Stampen og min familie er overladt til Byhistorisk Arkiv på Gl. Holtegaard.
6. Prins Valdemar (1858-1939) foretrak livet som søofficer i Danmark frem for den usikre tilværelse som konge af Bulgarien, som han ellers havde fået tilbud om i 1886, da han efter Alexander af Bulgariens abdikation blev valgt til dennes efterfølger. Faderen, Christian IX, afslog på sønnens vegne at modtage valget.
7. En model af Ladegården befinder sig på Søllerød Museum på Mothsgården.
8. Svend Aage Larsen nævner i sine erindringer fra Stampen (se note 1), at nye tider vedr. opkrævningen af huslejen oprandt, efter at Christian Nielsen fra Strandmøllen havde overtaget Stampen i 1918. Svend Aage Larsen, s. 34-37.
9. Tømrermester Niels Chr. Mortensen, Nærum. Hans regnskabsbøger, korrespondance og private papirer befinder sig på Byhistorisk Arkiv på Gl. Holtegaard (1984/63). Se også sønnens erindringer, Jørgen Mortensen:Fra min barndom i Nærum. Søllerødbogen 1986, s. 128-159.
10. Se note 7.
11. Nationalmuseet foretog dog ved ingeniør Anders Jespersen en opmåling i 1942, der viser ruminddeling og ejendommens udseende.

Fra Skagen til Søllerød

Af Bodil Weise

Jeg er født i Skagen i 1916 og er på mødrene side af gammel fiskerslægt. Trods min omskiftelige tilværelse er jeg stadig skagbo med liv og sjæl. Jeg elsker at stå på en klit og høre tordenen, når de høje bølger knuses mod stranden. Jeg elsker duften af Skagens Hede en varm sommerdag, når man går derude og plukker tranebær og blåbær og fylder maven med revlinger.

Jeg var kun godt 4 år, da far, der var linieopsynsmand ved Statstelegrafen, blev forflyttet til sin fødeby Fredericia. Hver sommer i hele min barndom var mor og jeg i Skagen og boede hos mine dejlige bedsteforældre. Jeg husker stadig slagbænken, hvor jeg sov og kan stadig mindes kutternes tøffen, når de stod ud eller ind af havnen, og lugten af fisk og rådden tang. Det var skønt, og erindringen herom kan stadig betage mig.

Fredericia

I Fredericia boede vi, indtil jeg var 13 år. Det var rolige og fredelige år, hvor jeg travede til pogeskolen i den anden ende af byen de to første år; så blev vi flyttet til nogle lokaler i Teknisk skole i to år, indtil vi fra 5. klasse kom til den store skole midt i byen – to store bygninger og med to skolegårde – en for drenge og en for piger.

Vi boede dengang i en stor ejendom med mange lejligheder og mange børn. Far var højst hjemme fra lørdag aften til mandag morgen, og da mine to voksne søstre ikke altid var hjemme om aftenen, var mor og jeg meget alene. Det var derfor ikke svært at overtale mor til at lade mig

Mine bedsteforældre i Skagen, ca. 1920.

Morfar binder vod omkring 1920. Det gav til det daglige brød, da han ikke mere kunne tage på havet.

invitere 3-4 af mine veninder til syaften fra 7-9 engang imellem. Vi sad så rundt om spisebordet og strikkede og syede, mens vi sludrede. Det blev nu sjældent til ret meget med mit håndarbejde, for en af de andre piger skulle nok få spurgt, om jeg ikke havde skrevet en ny historie. Det havde jeg selvfølgelig, og så læste jeg op af stilehefter om prinser og prinsesser, fæle trolde og uhyggelige drager. Jeg kan tænke mig, at der har været stavefejl i historierne, men eftersom det kun var mig, der så heftet og læste op, skete der jo ikke noget ved det.

Det var noget andet, når det drejede sig om fristilen til skolen, som jeg fik ros for og skulle læse op for klassen, så måtte der også tænkes på retstavningen.

Det blev en brat opvågnen til en helt anden tone, da far i 1929 blev

Ålborg

forfremmet til overmontør og forflyttet til Ålborg. Der gik drenge og piger sammen. Det var forfærdeligt for mig, der ikke kendte til klø eller øretæver, at se på, når lærerne svang spanskrøret på drengene, og pigerne fik lussinger. Alle disse optrin gjorde, at jeg kun ønskede at komme ud af skolen – desværre, kan jeg sige nu, men dengang så jeg ikke anden udvej.

Jeg syntes ikke rigtig om Ålborgpigerne. Mange af dem var skrappe, både i sprog og i handling. De tjente deres penge i den store industriby, som både havde sprit- og tobaksfabrik. Mellem forskellige jobs i forretninger bev jeg uddannet i husvæsen hos min mor, som faktisk var min eneste veninde.

Dansk Vandrelaug

Jeg savnede jævnaldrende kammerater at komme sammen med, men så var chancen der pludselig. I avisen stod, at en ung københavnerlærer, Knud Weise, nu ansat i Nørresundby, havde oprettet en afdeling af Dansk Vandrerlaug i Ålborg og Nørresundby, så jeg travede til Nørresundby og blev meldt ind i foreningen. Det gav en masse dejlige oplevelser med de unge mennesker, jeg lærte at kende. Formanden havde hurtigt fattet, at jeg kunne bruges i arbejdet, så foruden at deltage i de ugentlige ture i det skønne Himmerland og Vendsyssel og være aktiv i underholdningen på laugsaftenerne – både med at skaffe foredragsholdere og selv optræde, skrev jeg referater til byens tre aviser.

Det blev nogle forrygende år. Afdelingen købte en gammel vandmølle ved Nibe og indrettede den til vandrerhjem. For at skaffe penge spillede vi i tre vintre revy i Håndværkerforeningen for et stort publikum. Det var udelukkende vandrerne selv, som optrådte – arbejdede bag kulisserne og spillede til sangene. En af vandrerne, den senere kendte maler Carlo Vognsen, malede i sene nattetimer kulisser i Nørresundby skoles gymnastiksal og satte i scene til alle tre revyer. Vi fik stor succes – og for øvrigt var det mig, der var forfatter.

På besøg i København

Kort før Dansk Vandrerlaug greb ind i min tilværelse, havde jeg som 20-årig for første gang været i København for at besøge en veninde. Der

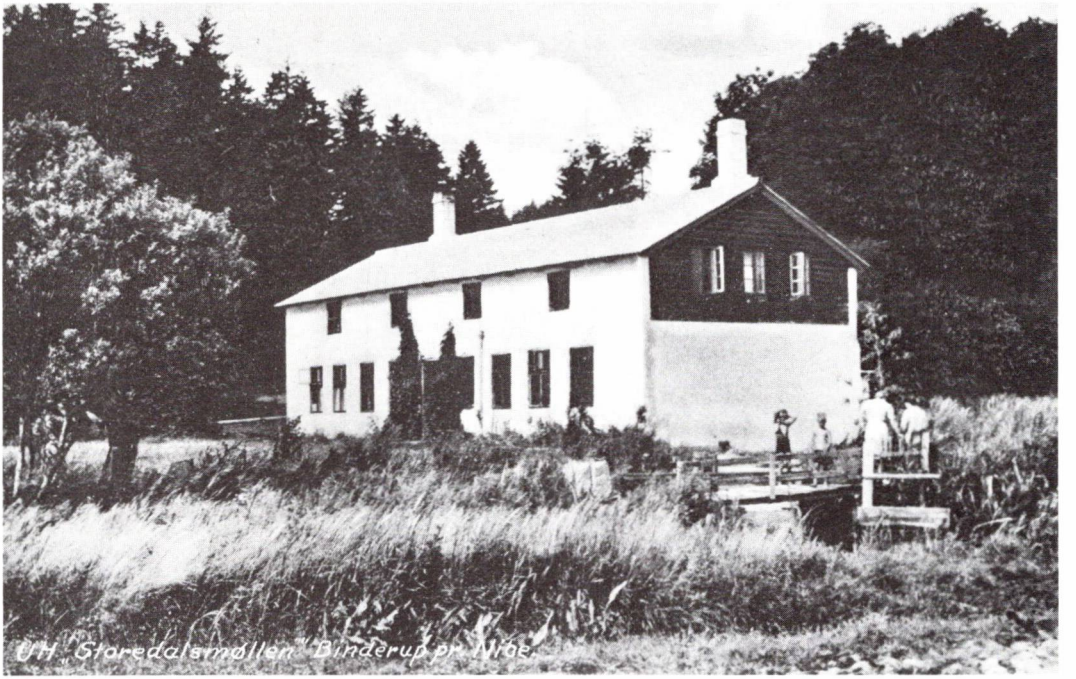

Ålborgvandrernes højborg »Storedalsmøllen« ved Nibe. Vandrernes tilflugtssted, når der var flyverangreb på Ålborg. Postkort ca. 1940.

var en ting, der slog mig med undren: Hvorfor i alverden rendte de alle for at nå en sporvogn, en bus eller et S-tog, når der jo var mange andre, som kørte få minutter senere. I den uge, jeg var i byen og skulle opleve København både forfra og bagfra, havde vi hele dagen for os, og dog rendte vi livet af os for at se bagenden af den sporvogn eller det S-tog, som vi lige netop ville have været med. Jeg har jo nok som kronjyde irriteret min veninde meget, men jeg var hjemmefra vant til, at man

startede i god tid og sagtens nåede det tog eller den bus, man ville med, men vi havde selvfølgelig heller ikke så mange af dem.

Trods en vis usikkerhed over for københavnere – det er der stadig mange jyder, der føler – forelskede jeg mig dog i Knud Weise, og mine næste ture til Sjælland blev til Søllerød som forlovet med »københavneren«. Vi tog herover med min forlovedes skoleklasse, boede på vandrerhjemmet på Mothsvej, som han selv havde oprettet i 1933. Vi »gjorde« Nordsjælland på cykel og København med S-tog, og der var ingen problemer med børnene. De allerfleste kom fra rolige, borgerlige hjem, hvor far tjente pengene, og mor passede hus og hjem.

Giftermål 1938

Vi blev gift i 1938, men allerede i 1939 blev meget anderledes. Knud passede sin skole og alle sine fritidsinteresser, og jeg passede hus og fungerede som værtinde for vandrerkammerater, som gerne spadserede aftentur over Limfjordsbroen for at drikke aftenkaffe hos os – desuden var jeg Knuds sekretær for Vandrerlauget og telefonsvarer, når det drejede sig om vandrerhjem og mange andre ting, som kunne aflaste Knud. Det gik altsammen fint – og så blev det pludselig 9. april 1940.

Knud blev husvagt og som distriktskonsulent uddannet til at lære folk at slukke brandbomber, hvis altså –, og jeg blev gennem Danske Kvinders Beredskab »chef« for et hold på 4-5 damer, som ved en kort, men grundig undervisning på et børnehjem, blev dygtige til at tage sig af små børn. Vi havde vore senge at lægge dem i og en stor kasse med tøj, vi selv havde syet og strikket. Vores kælder var velegnet som beskyttelsesrum. Der kom sandsække for vinduerne, og alt var parat. Heldigvis blev der ikke brug for det. Så fik vi selv en lille pige, og det blev hende, vi bragte i kælderen, når der var luftalarm, eller som det hændte flere gange, at Ålborg blev bombet.

Til Søllerød

Da Knud i 1945 fik stilling ved Gl. Holte skole, skete der pludselig en masse. Knud rejste herover og fór rundt og så på huse, mens jeg og vores 2-årige datter begyndte at pakke med mormors og morfars hjælp. Vi havde en dejlig, moderne bungalow i Nørresundby med udsigt over

Bodil og Knud Weise som nygifte i 1938.

fjorden og Ålborg. Det hed sig, at vi boede i »Byen på solsiden«. Nu skulle andre bo i vores hus, og Knuds beskrivelse af de huse, han fandt til salg, var ikke lystelige. Enten var de gode, men alt for dyre, eller også var de dårlige. Endelig kunne han berette, at han havde købt et træhus med mange rum og en dejlig have – på det, der dengang hed Nærumvej

– senere Skodsborgvej. Det havde først været averteret til 24.000 kr., men røg ned til 19.600 kr., fordi efterspørgslen efter huse lige efter befrielsen i maj 1945 var lille – og fordi det var et træhus, som havde svært ved at leve op til de forventninger, man stillede til en bolig. De penge, vi sparede på købet, gik til reparationer – både ude og inde. Jeg må sige, jeg blev chokeret, da jeg så huset: gammelt og med bittesmå ruder, en kakkelovn i spisestuen og en i soveværelset. Der var indlagt vand og WC, men ellers ingen komfort.

Det første hus på Skodsborgvej

Ved mit første besøg stod murernes kalkbaljer direkte på det nyferniserede gulv, så gulvene måtte slibes ned. Da vore ting kom fra Nørresundby, måtte vi stille så meget som muligt i det rum, der senere blev børneværelse, men der regnede det ned, så både billeder og spejle blev ødelagt. Taget måtte repareres. Man havde lokket Knud til at lave pigeværelset bag køkkenet til badeværelse, men vi blev hurigt klar over, at et brugbart badeværelse ville vælte vores budget. Der skulle være centralvarme og varmt vand, der skulle isoleres meget kraftigt, og det havde vi ikke råd til. Men som spisekammer kunne det vel bruges – men nej, der var så koldt, at mælken stod som en isprop op af flaskerne ved den mindste smule frost, og æggene slog revner. Ikke engang som køleskab kunne det benyttes.

I 1946 fik vi vores lille søn, og nu måtte der stilles en spareheks op i køkkenet. På den blev der vasket daglig. Selv storvask blev vasket i små portioner i køkkenet. Bagefter blev det bragt ud i haven, og med en slange fra køkkenvasken blev det skyllet og senere hængt til tørre mellem et par træer. Det var drøjt efter de moderne forhold i Jylland, og rent galt blev det om vinteren, når jeg fyrede med tørv alle tre steder for blot at få nogenlunde varme. På denne måde gik der 6 år.

Huset på Skodsborgvej blev navngivet af vores søn, da han kunne snakke. Det hed aldrig andet end »Smadderslottet«.

Vi havde trods alt nogle dejlige år på Skodsborgvej. Haven var herlig for børnene, og der var heldigvis andre unge med børn, så liv i vores

Knud og Margrethe foran »Smadderslottet« i sommeren 1945.

Landlig idyl

have savnedes ikke. Vejen udenfor var endnu en ret stille vej, ingen havde jo benzin, så bager og fiskemand kom med hestevogn, og mælkemanden på cykel. Det var landlig idyl for alle pengene, og når morfar kom på besøg, brændte han lupinfrø i haven for at strække kaffebeholdningen, og vildfarne frø gav haven et ekstra flor af lupiner i alle farver.

Skulle vi lidt af sted, var det på »gåben« til Holte eller til »Grisen«s trinbræt ved Egevang. Indkøb og lægebesøg i Nærum foregik også til fods. Bussen gik ikke ret tit, og der var efterhånden to børn, som jeg ikke kunne have på en cykel.

Lille Flemming leger i haven på Nærumvej 240, omkring 1950. Adressen blev senere ændret til Skodsborgvej 212.

Knuds søster var i mellemtiden flyttet fra det nedlagte vandrerhjem på Mothsvej i Søllerød til »Troldehøj« ved Ørholm i Lyngby-Tårbæk kommune. Det var en lang tur, når vi besøgte hende – med to børn, en i barnevogn og en ved siden af, gennem Svalegabet og ad den gamle

Mormor og morfar kommer på sommerbesøg, 1946. Knud og børnene til venstre.

hulvej til Nymølle og videre over banen og op ad Kulsviervej. Men vi var heldigvis gode til at gå, og en dag kom bilen ned af klodserne, og så blev livet jo lidt lettere.

I 1951 fortalte en af min mands kolleger på Gl. Holte skole, frøken Tora Rasmussen, at det hus på Rudersdalsvej i Holte, hvor hun havde en lejlighed, var til salg. Vi blev interesseret i at købe det, men var nervøse for, om vi kunne få solgt »Smadderslottet« til en rimelig pris. Vores blikkenslagermester, Evald Nielsen i Nærum, som min mand kendte fra sin ungdom, mente, det var umuligt, men så brød Koreakrigen ud, og nu var der pludselig købere. Jeg fandt aldrig ud af, hvorfor

Koreakrigen havde indflydelse på vores hushandel, men hovedsagen var jo også, at vi kom af med huset til en god pris, så vi kunne købe huset på Rudersdalsvej, og Evald Nielsen måtte indrømme, at den sidste idiot ikke var født endnu.

Som jeg før har nævnt, syntes jeg dengang – og for øvrigt stadig – at der er stor forskel på jyder og københavnere. Vi jyder er vist lidt langsommere i optrækket og har ikke så let ved at grine stort og bredt ad det, som københavnerne morer sig over. Allerede som barn mærkede man forskellen. Vi i Jylland kunne råbe efter feriebørnene fra hovedstaden: »Københavner, du savner ...«. Det var selvfølgelig grimt gjort, men feriebørnene var ikke bedre. De kaldte os jyder for bondeknolde, selv om mange af os aldrig havde sat vore ben i en bondegård. Sproget har selvfølgelig haft en del af skylden: der er mange dialekter rundt om i landet. I mit hjem fik vi ikke lov at tale dialekt, men jeg kendte den jo og nød at høre den, men vi syntes lige så lidt om Nørrebro-slang og Istedgade-sproget, så vi havde ikke noget at lade hinanden høre.

Københavnerne var hyggelige gæster, når de besøgte os i Jylland, og da vi flyttede herover, kom de lige så gerne her, men jeg føler, at gæstfriheden var større hos jyderne.

Til fester og i teatre morer københaverne sig tit højrøstet over ting, som vi jyder ikke engang gider trække på smilebåndet ad, men det er måske os derovre fra, der er lidt tunge i det. Jeg sætter dog stor pris på københavnerne. Man skal bare indse, at det spændende ved os alle er vort særpræg.

Trods min ængstelse for ikke at kunne klare mig mellem dem, gik det alligevel godt, og i dag kunne jeg ikke tænke mig at flytte tilbage til Jylland. Knud fortsatte med sine fritidsinteresser, og jeg fulgte trop og tog ivrigt del i hans arbejde, stegte og kogte til de mange gæster, passede hus og børn og syede og strikkede alle de ting, som vi ikke havde råd til at købe.

Samtidig med sit arbejde for vandrere og vandrerhjem gik Knud nu

Villaen på Rudersdalsvej 76, hvor vi boede fra 1951 til 63.

Søllerød Sommerlejr

ind i arbejdet for Søllerød Sommerlejrforening. Søllerødlejren lå dengang ved Udsholt Strand. Selv om Udsholtlejren havde været der først, var naboerne begyndt at klage over, at børnene larmede, og da de omkringboende benyttede lejrens plæne til boldspil og badede fra lejrens strand, begyndte man at se sig om efter andre muligheder.

Bestyrelsen fandt frem til et husmandssted på 13 tdr. land tæt ved Gniben på Sjællands Odde. Det blev besluttet at købe stedet, og nu gik lørdage, søndage og andre fridage med at køre til Odden og arbejde. På de tider var Søllerød kommunes årlige tilskud på 1.500 kr., så det var med gratis arbejde over hele linien.

Det var nødvendigt at skaffe penge til ombygning og indretning af den nye lejr, så vi besluttede at være med til at arrangere Børnehjælpsdag på Nærum Ungdomsgård.

Det gav meget arbejde til både børn og voksne. I vores afdeling lavede vi smukt malede gibsfigurer og ørenringe. Vi fik foræret en masse pæne knapper, øjet blev nappet af og en clips limet på. Ørenringene blev parvis sat på pap ligesom i forretningerne – og det er såmænd ikke mere end nogle måneder siden, jeg så en dame med et par af »vore« ørenringe.

Så tog Dora Hansen, der aktivt deltog i skabelsen af den ny Søllerød-lejr, og jeg til København og fik prisen på dukker i alle størrelser pruttet ned, og mange damer blev sat i sving med at lave dukketøj. Der blev strikket, hæklet og syet, og mange af pigerne nåede op over 30 flot pyntede dukker. En ekspeditrice, som boede hos os, fik hos sin chef en mængde stofrester, og resultatet blev et stort antal forklæder, havebords-duge, sommernederdele og meget mere.

Vores del af overskuddet fra børnehjælpsdagen og den årlige lodseddel blev så brugt til at gøre lejren færdig. Dora og jeg skaffede mere stof, og så blev der syet gardiner til hele lejren.

På Sjællands Odde

Jeg tror nok, at vi ikke blot var glade, men også stolte, da vi kunne byde det første hold velkommen på Sjællands Odde. Ganske vist var det efter de nye tider primitivt – i starten med en række »dasser« i gården, alt vand hentet fra pumpen i gården og et stort gammelt komfur i køk-kenet, men det var vores, og vi nød det lige så meget som alle de glade unger, som frit kunne tumle sig på det store område uden vrøvl med naboer.

Det var travle tider. Hvert ledigt minut blev brugt til at gøre lejren endnu bedre. Vi nød kammeratskabet og alle de glæder, der var ved at se, at arbejdet lykkedes til glæde for endnu flere. I år, da lejren fejrer 50 års fødselsdag, er det jo en helt anden lejr, moderne overalt, men det er en anden historie.

Det var dejligt, de år vi var på Søllerødlejren i sommerferien og på

Søllerødlejren på Sjællands Odde efter udvidelsen. Lejren afløste Udsholtlejren i 1950.

Børnene

lejrskole forår og efterår. På lejrskoleturene sørgede en sød gammel tante af familien og jeg for den daglige bespisning af 32 personer. Op kl. 6 for at hente mælkejungen ind, og så i gang med morgenmaden og senere forberedelse til middagen, mens lærere og elever var på spændende ture. Så bagte vi kage til eftermiddagsmåltidet, og lidt senere var vi i gang med smøre 32 tallerkener med mindst 10 forskellige stykker på hver. Børn i 14-års alderen er altid sultne, og det var en fryd at se maden ryge ned – og bagefter vankede der ekstramadder.

Det var dejlige unger, men hvor var der stor forskel på dem. I ferien var der gerne omkring 60 børn på holdene. Halvdelen kom fra almindeli-

Lejrtanterne Else Christensen, Mariane Nielsen og Bodil Weise, ca. 1960.

ge hjem og halvdelen fra de mange børnehjem her i kommunen. Ens hjerte krympede sig, når man så børnehjemsbørnene stå med ryggen mod muren for at føle sig sikre. Ingen forældre kom og besøgte dem, ingen sendte dem pakker med slik til uddeling mellem kammeraterne. Jeg bebrejder ikke børnehjemmene noget, de er jo nu engang institutioner med mange børn, og det er ikke nogen let opgave at skulle erstatte far og mor. Der kan ikke blive megen tid til og omsorg for hvert enkelt barn, og hvor var det synd. De fleste kom fra opløste hjem, eller fra hjem, hvor den ene drak eller på anden måde ikke kunne give børnene det, de havde mest brug for: kærlighed og tryghed.

Det kan endnu løbe mig koldt ned ad ryggen, når jeg tænker på tiden efter krigen. Når vi kom gående gennem Nærum efter skoletid, kunne vi møde børnene fra Nærumgårds børnehjem alle iført grønne uniformskapper. Det var selvfølgelig den mindste størrelse, men nåede alligevel de fleste børn til anklerne. Måske var kapperne varme, men jeg må stadig tænke: hvad syntes de store børn om den form for påklædning, værnemagtens kasserede tøj, for det var det vel? Sådan var det dengang. Forhåbentlig er det bedre i dag!

Øverød skole

Mens vi boede på Rudersdalsvej, flyttede Knud fra Gl. Holte skole til Nærumgårdskolen i 1952 og kom derfra som inspektør til Øverød skole i 1963. Her boede vi i den gamle hyggelige inspektørbolig i 6 år. Vi nød vores hjem og den store have, men da pensionisttiden nærmede sig, så vi os i god tid om efter et »aftægtshus«. Vi fandt det i Bistrup i 1970, men det gik slet ikke. Vi længtes tilbage til Søllerød og var så heldige at finde vor nuværende bolig på Borgmester Schneidersvej i 1972 tæt ved Skovlyskolen, som havde afløst den gamle Øverød skole i 1970. Efter en begivenhedsrig arbejdsperiode begyndte vi vor pensionisttilværelse i 1974 og bruger nu tiden til at dyrke alle de interesser, vi ikke nåede før.

Hyldest til Søllerød

Lad mig slutte med en lille hyldest til Søllerød. Jeg hører desværre ikke til dem, der kan stortude og på den måde få luft for sorgen, når jeg er ked af det. Det er vel en arv fra fiskerslægten, at vi ruller de personlige gardiner ned og lukker sorgen inde i os selv, men da Knuds søster i 1945 ringede til os i Nørresundby og fortalte, at Knud havde fået stilling på Gl. Holte skole, og han blev så usigelig glad over at skulle hjem, da gik jeg ud i køkkenet og græd. Nu skulle jeg altså derover og leve mellem mennesker, som tænkte og talte helt anderledes, og over til et blidt og blødt landskab med masser af bøgetræer, jeg, der elskede at trave i Rold skov og bakkerne ved Vodskov med skønne duftende graner. Det syntes meget trist altsammen, men selvfølgelig måtte jeg pakke vores kram og tage derover.

Nu har jeg boet her siden 1945, og det har været skønt. Her er masser

af søde mennesker, som jeg har lært at kende og sætte pris på, og der er da også graner mellem bøgene. Når vi går tur i de dejlige skove ved vintertid, og der er grønne pletter under træerne, så siger jeg hver gang: Nu kommer anemonerne snart!

Ja, der er skønt i Søllerød – hele året – og alle årene.

Stammebådsprojektet på Vedbækfundene 1986

– et praktisk undervisningstilbud og arkæologisk eksperiment

Af Søren Moses

Lige siden Søllerød Museum i foråret 1984 åbnede sin nye stenalderafdeling på Gl. Holtegaard med udstillingen »Vedbækfundene, et jægerfolk for 7000 år siden«, har der stået en ny stammebåd øverst på museets ønskeliste. Med støtte fra flere fonde og en økonomisk garantiramme fra kommunal side gik ønsket sidste forår i opfyldelse, og det er om denne begivenhed, der her skal berettes.

Baggrunden for projektet

Tanken om en ny stammebådskopi til Vedbækfundene opstod allerede i udstillingens opbygningsfase. Rekonstruktionsværkstedet, som i henved 17 måneder var tilknyttet museet, havde fået til opgave at søge tilbage i de gamle håndværksteknikker, som for 7000 år siden var livsgrundlaget i jæger/samlerøkonomien.

I disse måneder blev der drevet omfattende grundforskning, en, for uindviede, til tider mistænkelig disciplin. Det måtte personalet på Mothsgården sande, da værkstedet i vinteren 82/83 havde taget »boplads« i det gamle køkken. Her blev man dagligt mødt af nye overraskelser, som f.eks. stanken fra våde råskind og afpillede dyrelemmer, samt tykke kvælende harpiksdampe fra limfremstillingen. Uden tvivl måneder, som på godt og ondt har indskrevet sig i museets historie.

Håndværksmæssig erfaring

I den udstrækning det var praktisk muligt, arbejdede værkstedet ud fra Vedbækjægernes egne præmisser, d.v.s. at brugen af moderne værk-

Fig. 1. Billedet viser et enkelt eksempel på rekonstruktionsværkstedets grundforskning. Her er det problemstillingen økse/skaft, forarbejdning og funktion, der undersøges. (Foto Lars Kann Rasmussen).

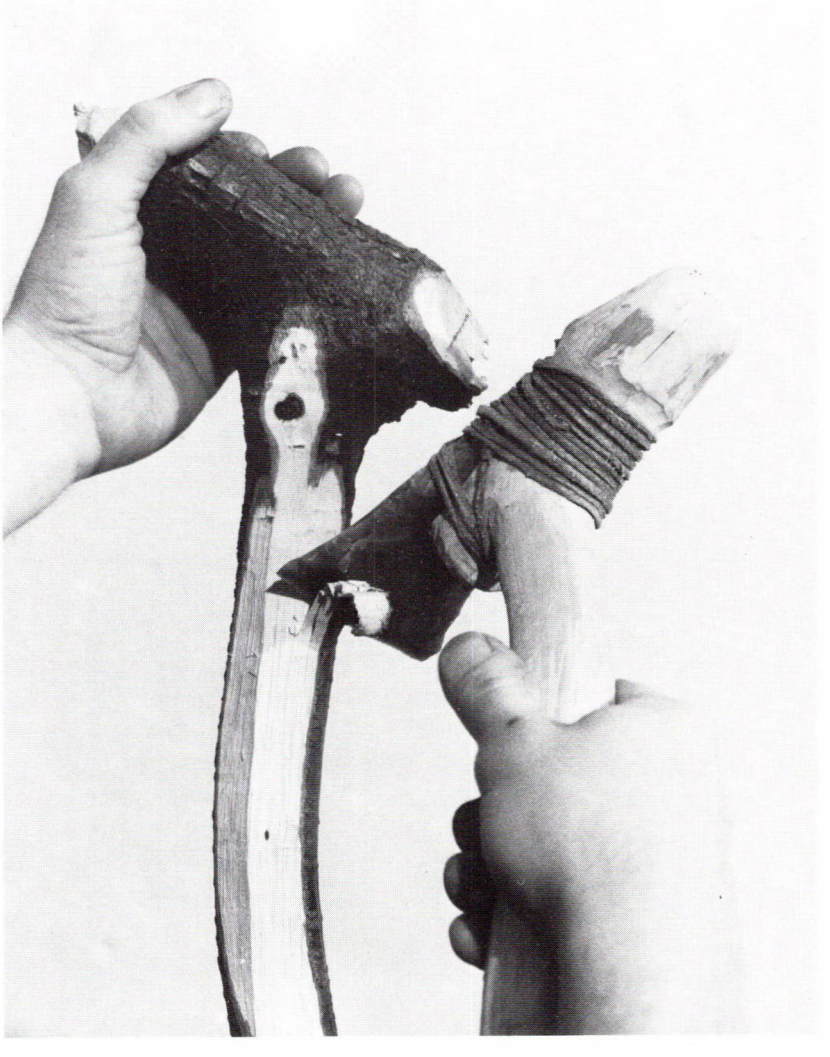

tøj og teknologi blev undgået. På denne måde er udstillingens genstande kommet til at fremtræde som ærlige produkter af 7000 gammel jægerteknologi, hver især omfattet af en stor portion håndværksmæssig erfaring.

En båd til låns

Allerede på et tidligt tidspunkt i opbygningsfasen var det blevet klart, at værkstedet ikke kunne nå at fremstille den projekterede stammebådskopi, som skulle beskrive jægernes udnyttelse af lindetræ. I stedet lånte museet en stammebåd på Nationalmuseet, hvor den var blevet udhugget i 1979.

Selv om denne ganske udmærkede kopi var behæftet med en god historie, nemlig at den i 1979 var en tur over Øresund, havde den to, for udstillingen, grundlæggende fejl. For det første var den udhugget med slebne flintøkser, redskaber, der endnu ikke var udviklet i jægerstenalderen (fra istiden til ca. 4.000 f.K.), og for det andet havde tre års ophold i Tystrup sø smykket den med en patina, som kunne bevirke, at museumsgæsten opfattede den som en 7000 år gammel oldsag, snarere end en nutidig kopi.

Således understøttet af gode argumenter måtte museet se det som sin opgave at fremskaffe en ny stammebådskopi, som kunne opfylde udstillingens grundlæggende principper.

Formidlingsprojekter

Der skulle komme til at gå ca. to år, inden projektet lå klart, men så havde tiden også arbejdet for projektet og modnet det. Rekonstruktionsværkstedets håndværksmæssige erfaringer havde i mellemtiden vist sig at rumme nye muligheder for stenalderundervisning i Folkeskolen.

I 1984 og 1985 blev der på Jagt- og Skovbrugsmuseet i Hørsholm og på Vikingeskibshallen i Roskilde gennemført praktiske arbejdsprojekter, hvor skoleelever bl.a. udhuggede stammebåde med slebne flintøkser, behandlede skind, borede ild og udvandt trætjære og skar redskaber i ben og tak.

De pædagogiske aspekter i undervisningstilbudene var entydige, for her blev stenalderen virkelig nærværende for eleverne. Egenoplevelsen, selve det at kunne tage et stenalderredskab i hånden og prøve at arbejde

med det, fremmer i allerhøjeste grad personens evne til at kunne fornemme menneskelivet bagved det ellers så tavse oldsagsmateriale.

Projektet tager form

På Søllerød Museum kunne man nu begynde at planlægge et kommende projekt – og hvorfor ikke invitere 800 skoleelever og lærere fra Københavns Amt til stammebådshugning på Gl. Holtegaard?

DET ARKÆOLOGISKE EKSPERIMENT

Alle tidligere stammebådsudhugninger var blevet gennemført med bondestenalderens (ca. 4.000-ca. 1.800 f.Kr.) slebne flintøkser og havde efterhånden rokket ved den gamle og velanskrevne teori om, at man i stenalderen havde været nødt til at udbrænde bådene. En teori, som gennem mange år havde fundet næring i den antagelse, at bådebyggerne ikke havde ordentligt værktøj, for økser af flint var sikkert sløve og gik let i stykker.

Bondens økse

I dag er vor holdning til dette ændret radikalt. Praktiske huggeforsøg med slebne flintøkser har nemlig bevist,at to mand, hver udstyret med et par slebne økser og trækiler, ville kunne fremstille en 6-8 m lang stammebåd på 3 uger, uden overhovedet at se skyggen af tekniske problemer.

Jægerens økse

Men ét er bondestenalderens store veltilhuggede og slebne flintøkser, noget andet er jægertidens mere beskedne øksemateriale. Her lå stammebådsprojektets eksperimentelle del begravet, for ville det være en overkommelig opgave at udhugge en stammebåd med uslebne flintøkser, grønstensøkser og hjortetakøkser? Det var aldrig i nyere tid blevet afprøvet! –

Centrale spørgsmål

Under projektets forberedelsesfase blev der m.h.t. øksematerialet trukket på erfaringerne fra Vedbækudstillingen, hvor der med stor succes var blevet kopieret økser og hugget i træ. Men økserne var ikke blevet afprøvet på større tømmerhåndværk, så følgende spørgsmål trængte sig på:

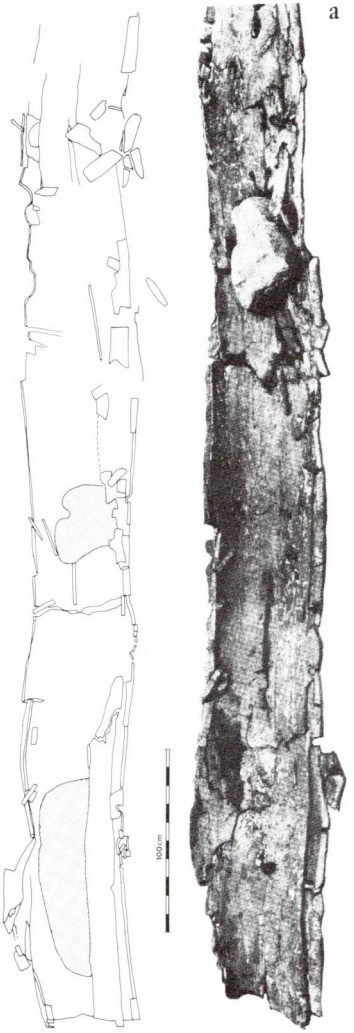
a
100 cm

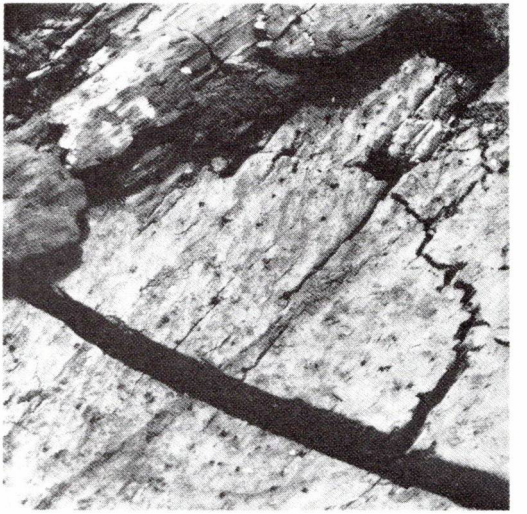
c

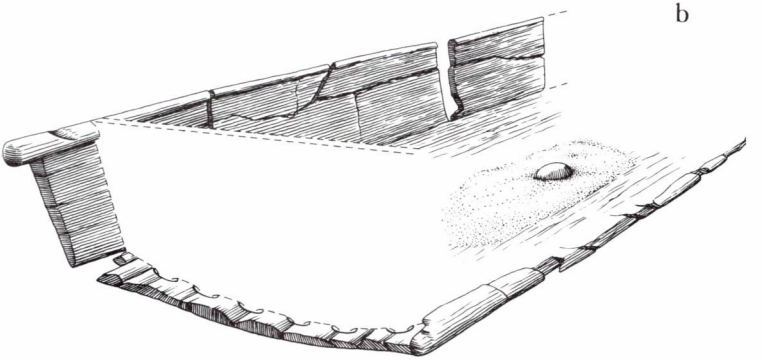
b

Hvor mange uslebne kerneøkser skulle der bruges?

Hvordan arbejdede grønstensøkserne i stort tømmer?

Havde hjortetakøkserne nogen håndværksmæssig betydning, når der skulle tages ordentligt fat?

Ville skolebørnene kunne magte opgaven, en i sidste ende alt afgørende faktor for projektets resultater?

At projektet både kom til at besvare spørgsmålene positivt og tilmed gav et spændende indblik i jægerstenalderøksernes træteknologiske formåen, vil forhåbentlig fremgå af følgende!

STAMMEBÅDE

Udgravningerne i den nu tørlagte Vedbækfjord havde kun givet et spinkelt signalement af jægernes både i form af to fragmenter, men i 1983 kom så det sensationelle bådfund. På den undersøiske jægerboplads ved Tybrind Vig i Lillebælt udgravede dykkere en 9,5 m lang stammebåd, hvor kun det yderste af stævnen manglede. Dette bådfund blev forbillede for projektets kopi, blot skulle sidstnævnte forkortes ca. 3½ m, for at den senere kunne indpasses i udstillingsrummet.

Stenalderens stammebåde er, på nær nogle ganske få undtagelser,

Fig. 2. Den efter omstændighederne velbevarede båd fra Tybrind Vig.

a) Lindetræsbåden set fra oven, endnu liggende in situ, med agterenden til venstre og den beskadigede stævn til højre. P.g.a. jordtryk og erosion er den noget fladtrykt, hvorfor det er usikkert, hvor høje siderne har været. Længde ca. 9,5 m, største bredde 0,6 m, anslået sidehøjde 0,2-0,25 m, og side- og bundtykkelse henholdsvis 1-2 cm og 3-5 cm.

b) Detalje af agterenden. Rekonstruktionstegning. Som det kan ses, har agterenden været udhulet helt igennem, hvorefter den er lukket med en træplade (skot) v.h.a. beg. Desværre er skottet ikke bevaret.

c) Detalje af forarbejdning. Overalt ses tydelige hugspor.

(Efter Søren H. Andersen, Antikvariske studier 4 og 6).

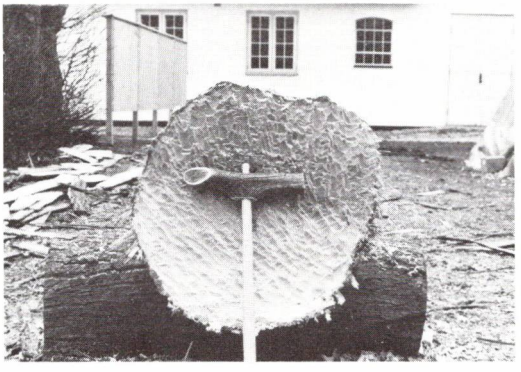

Fig. 3. Projektets første spændende overraskelse. Den 7 m lange og på dette sted 0,6 m tykke lindestamme blev afkortet 1 m med hjortetakøkse nr. 5. Arbejdstid: lidt under to timer! Det virkede lovende for hjortetakøksernes huggeevne.

Fig. 4. Med retøkserne, i dette tilfælde en kerneøkse, blev der hugget riller på tværs af stammen.

Træet

fremstillet af linde- og elletræ, begge bløde og lette træsorter. Langt hovedparten af de godt 35 stammebåde, der er bevaret fra bondestenalderen, er udhugget af disse træsorter, hvorimod jægerstenalderens både foreløbig kun er repræsenteret i lindetræ.

Vi må gå ud fra, at det i jægerstenalderen har været en nem opgave at finde et velegnet lindetræ blandt storskovens mange kæmper. I dag har en sådan opgave vist sig at være overordentlig vanskelig, for ikke at sige nærmest umulig, men når nøden er størst, er hjælpen som sagt nærmest.

Med stor velvilje og interesse for projektet løste Københavns Statsskovdistrikt problemet, og med en perfekt lindestamme på 7 m og en største diameter på 0,60 m var grundlaget for stammebådsprojektet en realitet.

Fig. 5. Træet mellem rillerne blev afspaltet med trækiler og køller, en fantastisk effektiv metode. I alt blev der brugt ca. 50 kiler.

Fig. 6. Efter 40 skoleklassers indsats eller omkring 80 effektive arbejdstimer var båden klar til finhugning.

UNDERVISNINGSPROJEKTET

Selve det praktiske undervisningsprojekt blev gennemført fra den 21. april til den 23. maj 1986 med deltagelse af 38 skoleklasser. Hver klasse blev tilbudt et tre timers forløb, fordelt med en time i udstillingen og to timer på arbejdsprojektet. Her blev der i halvtimemoduler arbejdet i fire værksteder:

Skindværkstedet

Med flint- og benskrabere rensede eleverne skind fra kronhjort, rådyr og pighaj, og der blev garvet skind under anvendelse af hjernemasse, en indiansk og samisk garvningsmetode.

Træværkstedet

I træværkstedet fremstillede eleverne grene til fiskelystre, d.v.s. de blev udhugget med tværskæftede kerneøkser, tilsnittet og høvlet med

Fig. 7. De to skæftede kerneøkser, som blev brugt under den afsluttende hugning. Til venstre tværøkse 13 og til højre retøkse 14.

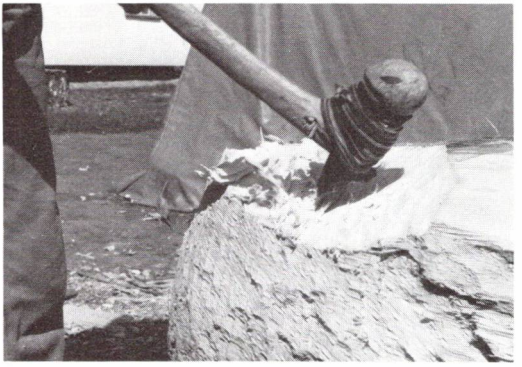

Fig. 8. Stævnen hugges på ydersiden med tværøkse 13.

Fig. 9. Bådens indersider tyndhugges med retøkse 14.

flinteflækker og afpudset med tørret pighajskind. Værkstedet frembragte også en enkelt hjortetakøkse og metervis af tre-, seks- og nislåede snore af plantefibre.

Ben- og sene-værkstedet

Her blev der med flinteknive parteret friske underben fra kronhjort og rådyr, d.v.s. eleverne skar rørknoglerne og de lange lægsener fri til videre forarbejdning. Benene blev delt op på langs med stikler – til harpuner, nåle og lysterspidser. Senerne blev tørret, banket, trevlet op, fugtet og snoet til stærke tråde.

Bådværkstedet

Stammebåden blev udhugget i to hovedfaser:

Fase 1. Det fem uger lange undervisningsprojekt, hvor 800 skolebørn og lærere foretog den grove udformning med økser og trækiler.

Fase 2. Den afsluttende finhugning og montering af agterskot.

VÆRKTØJET

For en ordens skyld bør det nævnes, at de forholdsvis spinkle skiveøkser fra jægerstenalderen ikke blev anvendt i stammebådsudhugningen, fordi man forudså, at de ville være for skrøbelige mellem hænderne på de ivrige og arbejdsomme skolebørn.

Skaftet

Vel nok et af de mest spændende fund fra Vedbækgravningerne er økseskaftet fra Maglemosegårds Vænge. Spændende, for det er kun nummer to i rækken af sikre bevarede træskafter fra jægerstenalderen.

Selv om skaftet var tomt ved fremdragelsen, giver det os alligevel et indblik i den håndværkstradition, som jægerne benyttede sig af. Den skæftede økse var jægerens forlængede arm, når der skulle fældes træ i skoven, eller når dette skulle videreforarbejdes til buer, padleårer, stammebåde, hustømmer eller for den sags skyld økseskafter til gamle og nye økser.

Kerneøkserne

Når man står med antikvariske kerneøkser i hånden, er det svært at forestille sig, hvordan de overhovedet har været til nogen nytte, så primitive som de ser ud. Men de fleste af de fundne økser har sikkert

Fig. 10. Bunden hugges ren med tværøkse.

Fig. 12. Med skivemejsel af flint udhugges falsen til skottet.

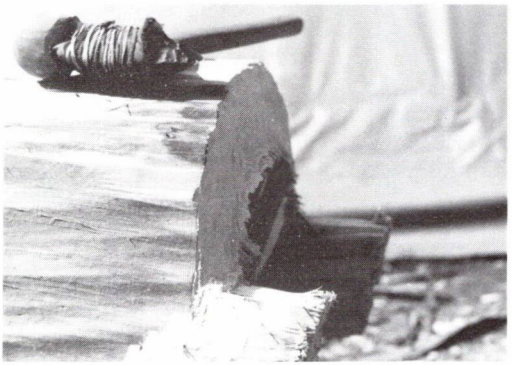

Fig. 11. Agterenden under tilhugning med retøkse 14. Bemærk øksens hugspor på ydersiden!

Fig. 13. Den færdige stammebåd klar til søsætning i Kalvemosen (»Brillerne«) efter den afsluttende bearbejdning på 20 effektive arbejdstimer. Skottet er fæstnet med en beg fremstillet af birketjære, harpiks og voks.

allerede været kasserede i stenalderen, for de var jo ikke ligefrem fremstillet til pynt, men med brug for øje. Økserne har meget sjældent bevaret æggen, øksens vigtigste del, for de fundne økser er ofte skadede, sønderknuste eller forsøgt opskærpet på ny, en ikke helt nem opgave.

Selv om det hører til sjældenhederne, så finder man dog økser, som endnu har ægpartiet intakt og dermed røber, hvorfor denne øksetype har været så populær igennem flere årtusinder i jægerstenalderen.

Som nævnt har kerneøksen ikke ægslibning, men er i stedet skærpet ved hjælp af to præcist anlagte og på tværs gående afspaltninger i ægenden, og en sådan æg er både skarp og holdbar. Forsøg med tilhugning af øksekopier har sandsynliggjort, at skal man være sikker på, at den færdige økse får en brugbar æg, gør man klogest i at starte med ægafspaltningerne og så bagefter bruge æggen som udgangspunkt for den afsluttende formgivning.

Til stammebådsprojektet blev der fremstillet 6 kerneøkser, vel vidende, at man kunne forsøge at opskærpe dem, hvis æggen blev skadet.

PROJEKTETS VÆRKTØJSFORBRUG

Hvis man lægger figurerne 7, 14, 15 og 16 sammen og tilføjer ca. 50 savskårne kiler, 1 flint- og 1 benmejsel, samt nogle solide træknipler, så har man det samlede redskabsforbrug til stammebådens udhugning.

Erkender man dernæst, at langt den største del af arbejdet blev gjort af 750 skolebørn i alderen 7-14 år, må det færdige resultat være tankevækkende og lærerigt.

Et af projektets hovedspørgsmål, om man med skolebørn som arbejdskraft kunne indhente oplysninger om stenalderøksernes reelle funktion, blev positivt besvaret.

På fig. 17 ses øksernes fordeling igennem projektets to faser, hvor der ikke blev sparet på kræfterne i de godt og vel 100 effektive arbejdstimer, det tog at fremstille båden.

Fig. 14. Fire af stammebådsprojektets seks kerneøkser, alle anvendt under udhugningsfase 1. Den skæftede økse er surret med råhudsrem af gråsæl. Alle økser er hugget over den samme læst, d.v.s. 12-13 cm lange og vejende ca. 230 g.

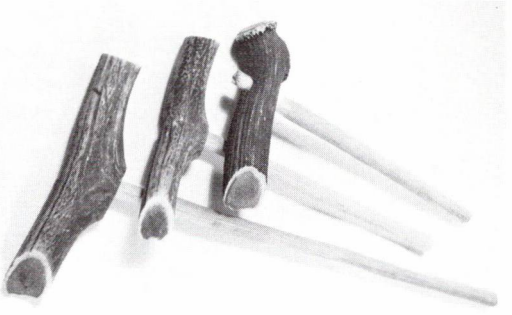

Fig. 15. Hjortetakøkserne har altid været omgivet af mystik, for hvad havde jægerne brugt dem til? At de har været anvendt som slag- og hugredskab er utvivlsomt, for de har alle skafthul og flere er fundet med skaftet endnu siddende i hullet. Jagtøkse, kampøkse, træøkse, ja forslagene har gennem tiden været mange, men nærværende projekt fik i al fald bestyrket én af teorierne, nemlig træfunktionen! På billedet ses de tre til projektet fremstillede økser, alle anvendt under udhugningsfase 1.

Fig. 16. I jægerstenalderens slutfase dukkede den slebne grønstensøkse op i to former. Dels den ofte hulslebne »trindøkse«, dels den retæggede »limhamøkse«. Af sidstnævnte type blev der til projektet fremstillet to økser, d.v.s. at de allerførst blev underlagt en formgivende hugning og knusning – »prikhugning« – og derefter slebet på en våd sandsten.

Det skal ingen hemmelighed være, at det var disse to økser, man fra projektstart satte den største tillid til. Tidligere forsøg havde vist, at økserne kunne hugge i træ, var seje og dermed yderst holdbare. Netop sidstnævnte faktor skulle danne sikkerhedsnet under udhugningsfase 1, for hvis alt andet øksemateriale pludselig var splittet for alle vinde – en situation man måtte tage højde for – ja så havde man stadig de stabile grønstensøkser at køre videre på. På billedet er vist de to økser, og man kan se, at ovennævnte formodning ikke kom til at holde stik – den ene er knækket!

		Fase 1					Fase 2		
Uge/1986		17	18	19	20	21	22	23	24
Økser									
kerneøkser	1	×	×						
	2	×	×	×					
	3				×	×			
grønsten	4	×	×	×					
hjortetak	5	×	×	×					
	6	×	×	×	×	×			
	7				×	×			
grønsten	8			×					
kerneøkser	9				×	×			
	13						×	×	×
	14						×	×	×

Fig. 17. Projektets samlede økseforbrug gennem to måneders arbejder.

ØKSERNES FUNKTION

Hjortetakøkserne

Som sagt var økserne af hjortetak effektive i det forholdsvis bløde lindetræ. Dog skulle de ofte skærpes og blev til sidst så tynde i æggen, at der brækkede stykker af. Disse makro slidspor synes at have paralleller i det arkæologiske materiale, men dette kræver en nærmere undersøgelse, hvorfor en redegørelse må vente.

Grønstensøkserne

Grønstensøkserne vandt aldrig rigtig indpas i projektet. Skolebørnene ligefrem protesterede og sagde, at økserne var sløve, specielt hvis de først havde haft en flint- eller takøkse i hånden. Da en af økserne knækkede efter ca. 3 uger, blev økserne taget ud af projektet.

Kerneøkserne

Kerneøkserne af flint var helt klart projektets bedste økser, både som ret- og tværøkser.

Økserne 13 og 14 (fig. 7) blev sat på en hård prøve under den afsluttende hugning, men var efter de 20 effektive arbejdstimer stadig fuldt funktionelle.

Beregnet fremstillingstid

Allerførst skal vi forsøge at omregne undervisningsprojektets 80 arbejdstimer til mandetimer. I gennemsnit var der konstant 4 børn i arbejde, men der blev nok hugget dobbelt så mange riller på tværs, end det var nødvendigt.

Hvis vi, alt taget i betragtning, sætter denne udhugningsfase til 60 effektive mandetimer, vil det sige to raske mænd i 14 dage. Til finhugningen blev der anvendt 20 effektive arbejdstimer og sammenlagt, inklusiv reparation af økser og skafter, fremstilling af beg etc., må det svare til to mand i en uge. Selv om beregningsgrundlaget er spinkelt bliver resultatet: et 3-ugers projekt for to mand, hvilket dog virker yderst realistisk!

SØSÆTNINGEN

Alle deltagerne i projektet blev inviteret til søsætning af stammebåden i en mose nær Gl. Holtegaard. Godt 450 mødte op for at sætte et festligt punktum for et veloverstået projekt. Fællessang, spillemandsmusik, taler, gratulationer og så var tidspunktet kommet, hvor båden skulle ud på sin jomfrusejlads! Båden lå perfekt i vandet, og med en tomandsbesætning var den næsten lige så let at padle som en moderne kano.

Ud på eftermiddagen, efter de sidste endnu syngende skolebørn var draget bort, kunne alle projektmedarbejdere få sig en velfortjent sejltur i stammebåden, en både glædelig og spændende, men også lidt vemodig oplevelse. Bådens første og indtil videre sidste sejlads var ved at være til ende, for den skulle samme dag tilbage til Gl. Holtegaard, hvor den under sikre forhold skulle opmagasineres og tørres, inden den kunne blive udstillet.

Båden udstilles

I foråret 1987 kom båden så endelig på museum, og en længe ventet brik faldt dermed på plads. I udstillingen vil den gennem de næste mange år kunne formidle en spændende viden om jægerstenalderens fartøj, den udhuggede stammebåd.

Fig. 18. Stammebåden på sin jomfrusejlads.

Nærværende beretning om stammebådens vej fra ide til permanent udstillingsobjekt rummer langt dybere træteknologiske aspekter, end det her har været muligt at uddybe.

Formålet med denne artikel har været at videregive hovedtrækkene i stammebådskopiens udhugningshistorie og primære håndværksmæssige erfaringer.

Stammebådsprojektet var i høj grad skolebørnenes projekt, og lad os som afslutning genkalde sidste vers af søsætningssangen:

»Når vi skilles om lidt,
må enhver gøre sit
for at huske, hvorfra vi er kommet i tidernes morgen.
For med økse af sten
og en hel masse ben
fik vi prøvet på kroppen, hvad datidens mennesker skulle.
De leved' et liv uden støj og computer,
et liv, der i nutiden omgis' af myter.
For med hug her på land
fik vi »Linde« i vand,
som en gæst fra en tid, der er svunden i årenes kæde!« –

Søllerød Museum

Beretning 1986

Af Nina Fabricius

Søllerød Museum har i 1986 satset på det udadvendte arbejde, ikke mindst med henblik på at inddrage flere turister blandt publikum. Foruden »stamgæsterne« har der været turister fra Danmark og udlandet, skolebørn fra hele hovedstadsregionen samt publikum med særlig interesse for museets særudstillinger og aktiviteter. Desuden har især Vedbækudstillingen jævnligt haft besøg af videnskabsfolk fra ind- og udland.

Særudstillinger

Som supplement til basisudstillingerne i Gl. Holtegaards sidelænge (Vedbækudstillingen) og på Mothsgaarden har der i årets løb været i alt seks særudstillinger. Heraf to på Mothsgaarden, tre i i Vedbækfundenes forhal og en i Gl. Holtegaards hovedbygning. Desuden har der været aktiviteter for skolebørn.

På Mothsgaarden vistes frem til april udstillingen »Danmarks rav«, produceret af Esbjerg Museum. Udstillingen fortalte om ravet som naturmateriale og som et skattet materiale til prydgenstande af både religøs og verdslig art. De mange flotte museumsstykker var udlånt af private og museer bl.a. Nationalmuseet og Rosenborg. Til udstillingen var der brochurer på dansk, engelsk og tysk.

Den 13. maj åbnede ligeledes på Mothsgaarden udstillingen »Rosen i kulturhistorien« produceret af Søllerød Museum på grundlag af stud. mag. Erik Kalsgaards store viden om emnet. Udstillingen, der fortæller om rosen som prydplante, duftmiddel og symbol fra »de gamle grækere« og op til nutiden, er blevet fulgt op med en 16 siders brochure med

tilsvarende plakat udformet af tegneren Kirsten Sahlholdt, samt et diasshow. Mothsgaardens have blev i foråret tilplantet med gamle rosensorter.

Stammebådsprojektet

I forbindelse med Vedbækudstillingen var årets største aktivitet et arkæologisk forsknings- og undervisningsprojekt med rekonstruktion af en stammebåd fra jægerstenalderen. Her deltog 750 skolebørn fra hele Københavns omegn i perioden 21. april til 23. maj.

Projektet, som blev organiseret af museumspædagog Ole Sørensen, blev gennemført under kyndig ledelse af eksperimentalarkæologen Søren Moses, manden bag de mange redskaber i Vedbækudstillingen. (Se Søren Moses artikel om projektet i denne årbog, side 148).

Ole Sørensen sørgede for fotodokumentation af hele projektforløbet samt udarbejdelse af en rapport til de deltagende skoler og til de fonde, der bidrog med økonomisk støtte, nemlig Bikuben i Lyngby's Fond, Nykredit, Dronning Margrethes og Prins Henriks fond, Københavns amts Kulturfond og Andelsbanken i Lyngby.

Fra 12. juli til 12. oktober vistes en særudstilling »Stammebåd og lind« produceret af jagt- og skovbrugsmuseet suppleret med plancher om museets eget projekt. Aktiviteter for børn blev arrangeret af museumsvært Bente Jønsson med konkurrencer og spørgsmål, som holdt børnene i ånde både i påskeferien og i efterårsferien.

Udstilling om Gudmund Hatt

I perioden 12. april til 1. juni viste museet i Vedbækfundenes forhal en særudstilling om kulturgeografen og arkæologen Gudmund Hatt i tilknytning til udstillingen i hovedbygningen om maleren Emilie Demant Hatt. Søllerød Museums udstilling var skabt i samarbejde med mag. art. Steffen Stummann Hansen.

Fra 17. november og året ud var der i Vedbækfundenes forhal en udstilling om forårets udgravning i Vedbæk by, hvorved der bl.a. fremkom flere grave fra jægerstenalderen. Ved udgravningen blev der i øvrigt arrangeret omvisning. I udstillingen var også inddraget jævngamle gravfund fra andre egne af Danmark samt fra Skåne.

Sikkim-udstilling

I perioden 12. december 1986 til 18. januar 1987 viste museet i Gl. Holtegaards hovedbygning udstillingen »Buddhistiske klostre i Sikkim«. Udstillingen var arrangeret i et samarbejde mellem Søllerød Museum og arkitekterne Svend Algren, Annelise Bruun og Birthe Stubsgaard.

Foruden de nævnte særudstillinger og aktiviteter blev der i årets løb afholdt tre lærerkurser om Vedbækfundene og Stammebådsprojektet samt yderligere fire lærerkurser om Vedbækfundene. Desuden blev der afholdt tre kurser for børnehave- og fritidspædagoger dels om udstillingen »Danmarks rav« dels om Vedbækfundene. Flere af museets medarbejdere har holdt foredrag uden for museets rammer og deltaget i radio- og TV-udsendelser om såvel arkæologiske som etnologiske emner, om museets udstillinger og om Søllerøds landskaber. Endelig har der fortsat været aftenhold om arkæologi på Mothsgaarden i samarbejde med centerskolen. Lærer er stud. mag. Hanne Wangkilde.

Forskning og vedligeholdelse

Udover disse udadvendte aktiviteter er der blevet arbejdet med forskning, vedligeholdelse og ajourføring af basisudstillinger og samlinger. Undersøgelsen af arbejdsliv i Sjællandske skove fortsætter, idet stud. mag. Lilly Wiberg foretog en grundig interview-undersøgelse på Vallø gods ved Køge og fortsatte sine undersøgelser i Søllerød. På Mothsgaarden er en fornyelse af »landliggerrummet« påbegyndt, og på Vedbækfundene er »dokumentationsrummet« ajourført og forsynet med endelige tekster. Desuden er den længe ventede rekonstruktion af den forlængst uddøde Gejrfugl kommet på plads i hovedudstillingen.

Vedbækudstillingen er blevet fint anmeldt i fagtidsskrifter bl.a. i det engelske »Antiquity« (vol. LX no. 229, juli 1986) og i det danske Museumsmagasinet nr. 36, september 1986.

Amtsmuseumsrådet

Søllerød Museum fungerer fortsat som sekretariat for Københavns amtsmuseumsråd, hvor Nina Fabricius er genvalgt som formand for rådet med en amtslig kompensation til museet for dette arbejde.

Søllerød Museum har i 1986 indtil udgangen af oktober måned foreta-

get arkæologiske prøvegravninger syv forskellige steder i Københavns amt. På to af lokaliteterne var de arkæologiske spor så velbevarede, at prøveundersøgelserne førte til egentlige større udgravninger med afdækning af store flader. På »Baldershøj« i Ishøj fandtes dels en langhøj fra yngre stenalder uden bevarede grave, dels to bronzealderhuse med spor af vægge, som formentlig er bevarede på grund af jordudflydning fra højen. I Hedehusene er fundet keramik fra yngre bronzealder og spor af et hus, som muligvis er fra samme periode. I skrivende stund er en boplads fra ældre romersk jernalder ved at blive udgravet i Farum Præsteskov. Der er foreløbig fundet brolægning, lerklining, kværnsten, keramik og stolpehuller fra en hustomt samt én eller flere grave.

Kulturhistoriske oversigter

Nina Fabricius er formand for en styringsgruppe, der forestår udarbejdelse af kulturhistoriske oversigter over Københavns amt. Projektets feltarbejde var i 1986 nået til Amager, mens et manuskript om de nordvestlige kommuner vil være parat til trykning i 1987.

I november 1986 udsendtes den første oversigt i bogform »Vestegnen – fra gartneriland til forstad« af Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen.

Landskabet fortæller historie

I september publicerede Hovedstadsrådet resultaterne af sit flerårige samarbejde med hovedstadsregionens museumsvæsen om de kulturhistoriske bevaringsinteresser i »Landskabet fortæller historie«, Meddelelser nr. 24 (39 sider). Både amtsarkæolog Eliza Fonnesbech-Sandberg og museumsinspektør Nina Fabricius samt amtsmuseumsrådets medarbejder Ena Hvidberg var blandt bidragyderne. Nina Fabricius, der er næstformand for Statens Museumsnævns referencegruppe for nyere tids kulturhistorie, har været medredaktør og medforfatter for en ny bog om bevaring af kulturminder fra nyere og nyeste tid. Bogen blev udgivet sidst i 1986 af Statens Museumsnævn under titlen »Kulturbevaring og dagligt liv« (145 s.).

Som det kan ses lægges der vægt på at søge inspiration udefra og samtidig bidrage aktivt til en øget interesse for kulturhistorien bl.a. ved

Foto fra udgravningen af stenalderbopladsen ved Stationsvej i Vedbæk, foråret 1986. Udgravningens resultater kan ses på en særudstilling på museet for Vedbækfundene.

at pege på kulturhistoriske værdier, der ligger i de omgivelser, man lever i til daglig. Museet har i 1986 haft 23.000 besøgende, heraf de 17.000 på Vedbækfundene og de 6.000 på Mothsgaarden.

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune Beretning 1986

Af Niels Peter Stilling

Tilvæksten af arkivets i forvejen betydelige fotosamling er stor og konstant. De senere års tilvækst har efterhånden sprængt de gamle rammer for fotosamlingen. Opstillet i en række brandsikre skabe i læsesalen har de besøgende haft fri adgang til billederne, der har ligget ordnet efter en

Aktiviteterne i tal ser således ud for 1986:

Tilvækst:	Fotos	Tegninger & malerier	Privat-arkiver	Institutions- & forenings-arkiver	Andet
	1682	14	44	11	45

Besøg:	Arkivets læsesal	Arkivets udstillinger og foredrag på Gl. Holtegaard
	1030	ca. 3500

Arkivets arrangementer:	Udstillinger	Studiekreds	Omvisninger og foredrag
	1	2	21

Fotosamlingen

række emneord i stil med bibliotekernes decimalklassesystem. Tilvæksten har betydet, at denne opbevaringsform på længere sigt er utilfredsstillende, dels af bevaringshensyn, dels når det gælder om at finde bestemte motiver igen. I efteråret har vi derfor igangsat en større omordning og gennemgribende registrering af fotosamlingen, der, når den i løbet af de kommende år er afsluttet, vil betyde en langt bedre opbevaring og konservering af de mange værdifulde og sjældne fotos. Registreringen vil desuden gøre det meget lettere at finde de enkelte billeder og motivsamlinger. Med omkring 30.000 fotos er der her tale om en 5-års plan, som vil gøre fotosamlingen endnu mere værdifuld og anvendelig.

Nye fotos

Blandt de nytilkomne fotos kan nævnes en række billeder fra Vedbæk Kajakklub i 1930'rne og Holte Taxa i 1920'rne til 40'rne. På loftet i det nu nedlagte børnehjem Bethlehem ved Høje Sandbjerg fandt vi ti store rammer med ikke mindre end 327 konfirmandfotos af børnehjemsbørnene fra ca. 1920-1950.

Afdøde fuldmægtig ved rådhuset på Søllerødvej, Poul Viewegs private fotoalbum har arkivet lånt af hans døtre og har kopieret en række billeder, bl.a. fra fuldmægtigens lejlighed på rådhusets første sal. Bogforlægger H. J. Strandberg har foræret os 44 fotos fra hans bog »Fra det nu forsvundne Søllerød Kommune« og endelig har vi modtaget en lang række papirer, fotoalbums og løse fotos fra tømrermester Børgesens bo på Søbakkevej i Øverød. Mange flere end de her nævnte har betænkt arkivet med fotos og andet materiale, for hvilke vi bringer en hjertelig tak.

Nye malerier

Blandt de nytilkomne malerier skal nævnes et maleri fra Rådvad (nord for Mølleåen) købt hos Arne Bruun Rasmussen og især Andreas Juuels fine lille maleri fra Søllerød kirkebakke, malet i 1857. Det har tidligere (1979) været gengivet i Søllerødbogen i farve i en artikel af Gunnar Sandfeld, men er altså nu ved køb hos ABRs auktioner kommet i kommunens eje. Som gave har vi modtaget malerier med motiver fra bl.a. vaskeriet Sødal, »Hytten i Nærum«, Frydenlund Teglværk og Aggers-

hvile samt to morsomme træmalerier indrammet i tovværk fra Vedbæk havn og hotel. De sidste har tilhørt havnefoged Knud Andersen.

Privatarkiver

Det nytilkomne utrykte arkivmateriale består som vanligt af blandet – men spændende – gods. I forbindelse med bogen »Et nyt Liv« er mange udvandrerbreve indgået i samlingerne, bl.a. breve fra Nærum-skræddersønnerne Jens og Fr. Andersen, der udvandrede i 1863. I kølvandet på 1985-udstillingen »Søllerød besat og befriet« er der indkommet en del personlige papirer og erindringer fra 1940'rnes Søllerød. Af andre privatarkiver kan nævnes: Skøder fra 1700-tallets Enrum under Fabritius de Tengnagel-familien, forskellige dokumenter og personlige breve fra Laurids de Thurah indsamlet i forbindelse med Hans Thueslevs artikel i denne årbog. Fra dette århundredes begyndelse stammer en lang række private papirer fra murerarbejdsmand Hans Chr. Christiansen og tømrermester Børgesen, begge fra Øverød.

Forenings-og institutionsarkiver

Tilvæksten af foreningsarkiver har været begrænset i år. Til gengæld er der blandt det nye materiale flere interessante sager, f.eks. et fuldstændigt arkiv fra Søllerød Sogns Husmandsforening fra foreningens stiftelse i 1917 til 1963. En morsom lille forhandlingsprotokol på vers er ligeledes indgået i samlingerne, nemlig Nærum Dameklubs »beretning om virksomheden« ca. 1880-1900.

En omfattende samling af dokumenter og fotos fra Holtegaards bryggeri skal særlig fremhæves. Materialet er indsamlet af Peter Kalko, der til denne årbog har skrevet en artikel om bryggeriet i anledning af 100-års jubilæet i 1986/87.

Kommunale arkiver

I efteråret 1984 påbegyndtes overdragelsen af de kommunale arkiver på rådhuset til Byhistorisk Arkiv. Og nu, i 1986, er stort set alt ældre arkivmateriale fra rådhuset blevet anbragt på Gl. Holtegaard. Der er tale om et omfattende og værdifuldt materiale, som efterhånden som det bliver ordnet og registreret vil kunne danne udgangspunkt for mange lokalhistoriske undersøgelser.

Til rubriceringen »andet« hører bl.a. arkitekttegninger. Specielt har

Arkitekttegninger

arkivet efter vores store udstilling i sommer HUSE HUSE HUSE modtaget en omfattende samling tegninger af bygninger i kommunen. Der er særlig grund til at fremhæve en gave fra arkitekt Evald Christensen, Øverød, nemlig 7 fine opmålinger af Gl. Holtegaard, som Christensen udførte i 1932 som opgave på Akademiet. Et eksempel på at gruppen »andet« dækker et blandet materiale, er en gave fra Erik Helmer Pedersen, bestående af tre lyd/videobånd optaget ved det succesfulde arrangement på Nærum Vænge i anledning af Nærums 800-års jubilæum den 21. oktober 1986.

Besøgende

Besøgstallet på arkivets læsesal har holdt sig stabilt på lige godt 1.000, altså omtrent som i 1985. I 1986 har arkivet kun arrangeret én udstilling. Til gengæld gav den lige så mange besøgende som arkivets to udstillinger på Gl. Holtegaard i 1985.

Arkitektur-udstillingen

Hovedmanden bag HUSE HUSE HUSE i sommerperioden 7.7.-24.8.1986 var udstillingsarkitekt Keld Nissen. Det var glædeligt, at udstillingen trods de traditionelt mindre gode udstillingsmåneder blev besøgt af over 3.000 mennesker. Til en række foredrag og omvisninger på Gl. Holtegaard har der været omkring 400 gæster. Her kan bl.a. nævnes en industrihistorisk foredragsrække i vinteren 1985/86 arrangeret i samarbejde med Historisk-topografisk Selskab. Desuden har Niels Peter Stilling holdt foredrag om Mølleåens industrier, udvandring og stationsbyer, hovedsageligt for lokalhistoriske foreninger på Sjælland, ligesom han har holdt flere foredrag om Søllerøds lokalhistorie rundt om i kommunen. Herudover har han fortsat serien af lokalhistoriske artikler i bladet Søllerød-Posten.

Folketællingen 1834

Folketællingen for Søllerød sogn (nutidens kommune) 1834 blev udsendt i foråret, ligesom arkivets medarbejdere har varetaget henholdsvis sekretariatsfunktion samt redaktion af Historisk-topografisk Selskabs udgivelser.

Endelig skal de to studiekredse omkring arkivet fremhæves. Det har været en glæde at arbejde sammen med aktive og engagerede mennesker

Studiekreds om erindringer

om Søllerøds historie i stort og småt. Den ene studiekreds, hvor deltagerne hovedsageligt er pensionister, mødes hver fjortende dag på Vangebocentret. Emnet er erindringer fra Søllerødegnen. Allerede sidste år kunne vi præsentere de første resultater af arbejdet, idet Jørgen Mortensen og Tove Bojsen-Møllers erindringsartikler i Søllerødbogen 1986 var udarbejdet efter deltagelse i studiekredsen. Også i år indeholder Søllerødbogen erindringsartikler skrevet af to studiekredsmedlemmer, nemlig Bodil og Knud Weise.

Studiekreds om Søllerøds historie

I den anden studiekreds, som foregår på Gl. Holtegaard, mødes deltagerne ca. en gang om måneden, og her er emnet lokalhistoriske projekter i bredere forstand. Udgangspunktet er i reglen arkivets egne samlinger suppleret med materiale indsamlet af deltagerne. Også fra denne studiekreds kan vi her i årbogen 1987 præsentere to artikler, nemlig Hans Thueslevs om Thurah og Gl. Holtegaard og Peter Kalkos om Holtegaards bryggeri ved Trørød. For arkivet betyder disse studiekredse meget. Dels forøges samlingerne, dels forøges vor viden, for hvem ved mere om deres egen kommune end vore ældre medborgere, der har haft hele deres liv på disse rare kanter.

Til alle, der på den ene eller anden måde har bistået arkivet i 1986, skal der herfra lyde en stor tak.

Historisk-topografisk Selskab i året 1985

Af Erik Helmer Pedersen

Formandens beretning på Selskabets generalforsamling 22. maj 1986.

For et år siden – næsten på dato – holdt vi forrige generalforsamling her i denne sal.

Det var mit første møde med medlemmerne som nyvalgt formand, så jeg var lidt nervøs ved tanken om at skulle stå frem og fortælle, hvad bestyrelsen havde at berette om arbejdet i det forgangne år og hvad vi i øvrigt tænkte på at gøre i det kommende år.

Nu kan jeg så i mere end én forstand aflægge beretning om året, der gik.

Generalforsamlingen 1985

Først en ganske kort redegørelse for forløbet af sidste års generalforsamling: Dirigent var advokat *Eigil Koefoed*, fordi vor ellers så udmærkede mødeleder, advokat *H. Bolt Jørgensen*, havde fået forfald. Efter min beretning, som i mellemtiden er blevet optrykt i Søllerødbogen for 1986, blev der fremsat et par kommentarer fra medlemmernes side. Daværende biblioteksudvalgsformand, fru *Hanne Høeg*, gjorde opmærksom på den elendige forfatning, Næsseslottet var i. Efter hendes opfattelse skulle Selskabet lægge pres på ejeren, Københavns Kommune, for at få gjort noget ved sagen. Hertil måtte vi ved formanden for vort bevaringsudvalg, arkitekt *Albert Gehrke*, svare, at vi var enige med Hanne Høeg i, at situationen ikke tegnede alt for lyst, og at vi ville forsøge at øge det pres, vi i årevis har lagt på kommunen. Vi skrev straks til Københavns kom-

Næsseslottet

mune herom, og så kom der skred i tingene, ganske vist uden vor direkte medvirken. Et privat konsortium, et anpartsselskab, erklærede sig nu villig til at overtage slottet, og i november sidste år blev der afholdt et møde herom på rådhuset. Kredsen af købere ved advokat *Stig Bendtz* fremlagde her en plan for at indrette de enkeltliggende huse til kontorlokaler under respekt for den eksisterende bygningsfredning og bygningens renovering. Parkområdet imellem bygingerne ville ikke blive afspærret. Det øvrige parkområde inklusive gartneriafdelingen vil blive offentligt tilgængeligt og tilbudt Søllerød kommune. Anpartsselskabet har derefter overtaget ejendommen pr. 1. februar i år. Iflg. sælgerens oplysning er den nye ejer blevet gjort bekendt med Næsseslottets tilstand og er indstillet på at foretage de nødvendige renoveringer under Fredningsstyrelsens opsyn.

Bog om Fr. de Coninck og Dronninggaard

Vi er meget glade for, at denne sag nu synes løst på en tilfredsstillende måde. Frédéric de Conincks smukke ejendom er et nationalt klenodie, som vi i Selskabet har en selvfølgelig pligt til at værne om. Når vi snart kan udsende en statelig bog om storkøbmandens liv og virke, vil vi også sætte ham et litterært minde – i det håb, at borgerne vil slutte op om initiativet ved at erhverve sig bogen!

Det andet og sidste spørgsmål til formanden efter sidste års beretning rettedes af hr. *Svend Erik Skovlund*, der gerne ville vide, hvor langt op i tiden Selskabet arbejdede. Jeg kunne da svare, at vi satte grænsen ved dagen af i går. Når kommunens borgere går i seng efter veludført dagværk, kan de gøre det i forvisningen om, at Byhistorisk Arkiv og Søllerød Museum vogter over de kilder, som vil gøre det muligt for en senere eftertid at skrive kommunens historie i stort og småt, og at Selskabet agter at inddrage vor egen tid i det historiske arbejde.

Samtidshistorie

Jeg er derfor glad for at kunne sige, at vi efter et års arbejde i bestyrelsen er kommet et godt stykke videre i planlægningsarbejdet. Som jeg allerede for et år siden antydede, vil Selskabet bruge 200-års jubilæet for Stavnsbåndsløsningen eller Bondefrigørelsen 20. juli 1988 til at søge til-

Stavnsbånds-jubilæet 1988

vejebragt en slags status over, hvor langt – og hvor godt – vort sogn (kommune) er kommet i arbejdet på at forvalte de frihedsgoder, bondestanden dengang fik rådighed over. I bestyrelsen har vi nedsat en række udvalg, der for områderne miljø og bebyggelse, befolkningsudvikling, kommunale forhold, kirke- og kulturlivet, erhvervssituationen og uddannelsesforholdene skal prøve på at søge tilvejebragt en status over, hvad der er sket på området gennem de 200 år. Disse beretninger, som gerne skulle suppleres med personlige erindringer fra afdøde og nulevende Søllerødborgere om deres oplevelser, vil vi da søge publiceret i en eller anden form. Det er i hvert fald min drøm, at vi i 1988 vil være i stand til at kunne give kommunens borgere en folkebog i hånden, som skulle kunne give en rimelig information om livet i Søllerød gennem 200 år.

Samarbejdet med naboforeninger

Vi vil også i denne sammenhæng intensivere samarbejdet med vore naboforeninger, noget som vi satte i gang sidste sæson, og som vi har haft megen glæde af. Nu her den 10. maj havde vi f.eks. en løvspringstur under anførsel af formanden for Hørsholm Egns Museumsforening, P. Chr. Nielsen, som kyndigt og veltalende viste rundt i Rude Skov. Her lå i gamle dage det fælles overdrev mellem bønderne i Holte, Sandbjerg og Birkerød, og vi vil da også søge at grave hele sagen om overdrevets rette tilhørsforhold op i anledning af Bondefrigørelsesjubilæet – som et eksempel på et konstruktivt samarbejde mellem tre naboselskaber. Desuden har vi andre planer, udover selvfølgelig at informere hinanden, om bogudgivelser og andre former for virksomhed.

Apropos 1988-jubilæet så kan jeg ikke komme ind på alle de enkeltprojekter, vi har drøftet i mere eller mindre uforpligtende form i bestyrelsen og dens forskellige udvalg, men kan da nævne, at kirke- og kulturudvalget til efteråret vil søge afholdt en endags kulturkonference med deltagelse af alle foreninger og dertil svarende i kommunen. Her vil vi prøve på at virke som et lokomotiv for alle de gode kræfter, som er enige med os i det nyttige i at få skabt en oversigt over kommunens folkelige og kultu-

relle liv gennem 200 år og i at få et tættere samarbejde i stand mellem alle de kræfter, der rører sig i vort lokale folkedyb. Kort sagt regner vi med, at året 1988 bliver fuldt belagt med aktiviteter, der på den ene eller anden måde har sit udgangspunkt i Bondefrigørelsesjubilæet. Gennem en særlig logo vil Selskabet også i grafisk forstand forsøge at ridse begivenheden et værdigt eftermæle. Herigennem håber vi at kommunens daglige aktiviteter, ikke mindst på skole- og uddannelsessiden, må få præg af den begivenhed, hvis følgevirkninger rækker helt til dagen af i dag.

Ny logo

Men Selskabet har da også foretaget sig andet i løbet af 1985 end at tænke på bondejubilæer. Oprindelig havde vi tænkt os, at den traditionelle sensommerudflugt i 1985 skulle være gået til Mølleåen, men uforudsete hindringer lagde sig her i vejen – uden at Selskabet i øvrigt har opgivet tanken om at vandre langs den smukke grænselinie til naboselskabet i Lyngby-Tårbæk. I stedet foretog vi en byvandring 15. september 1985 i det smukke Søllerød under ledelse af Nina Fabricius og Niels Peter Stilling. Det faldt sammen med åbningen af udstillingen på Gl. Holtegaard »Huse omkring Søllerød Gadekær«, som Byhistorisk Arkiv arrangerede i samarbejde med Selskabet, og som atter var koordineret med udgivelsen af Viggo Steen Møllers lille bog med samme titel – og som i parentes bemærket blev udsolgt på noget nær rekordtid. Vi har her noteret os, at der synes at være et godt marked for små og mindre kostbare bøger om lokalhistoriske emner.

Sensommerudflugt

Huse omkring Søllerød gadekær

Udover denne bog har Selskabet udgivet Søllerødbogen 1986, som De har modtaget i forbindelse med indkaldelsen til årets generalforsamling. Lad mig her sige, at den som sædvanlig optræder som en særdeles nydelig og givende publikation, som redaktøren, Niels Peter Stilling, sammen med de enkelte bidragsydere, har stor ære af. Men vi har en række bogprojekter på trapperne. Jeg har allerede nævnt bogen om de Coninck på Dronninggaard. Et andet projekt handler om Rude Skov i fortid og nutid, og det venter vi os meget af, om vi blot kan få det

Søllerødbogen 1986

realiseret på en for alle parter tilfredsstillende måde. Desuden vil vi gerne udgive flere billedbøger om vor lokalhistorie. Vi har altid haft den tradition, at vi selv udgav de bøger, vi på den ene eller anden måde var parthavere i.

Søllerøds industrihistorie

Som vi bekendtgjorde sidste år ved generalforsamlingen, afholdt vi en foredragsrække i oktober-november 1985 over emnet »Søllerøds industrihistorie fra det 18. til det 20. århundrede«. Om foredragene som helhed var en succes, er jeg næppe den rette til at vurdere, eftersom jeg holdt det indledende foredrag, men jeg kan i hvert fald bevidne, at fhv. skoleinspektør Knud Weise fortalte særdeles spændende og levende om sin barndom ved Mølleåen. Vi håber at kunne fortsætte denne virksomhed i samarbejde med de øvrige oplysningsforbund her i kommunen, men det er svært at tage konkurrencen op med de moderne massemedier og med underholdningsindustrien. Det skal da nok kombineres med besøg på den historiske scene. Deltagernes fantasi og indlevelsesevne tages da bedre i brug end ved et tørt foredrag.

Et arrangement, vi havde særdeles megen glæde af, fandt sted den 28. februar i år. Jeg ved godt, at jeg herved går lidt uden for den tidsramme, vedtægterne afstikker, men jeg kan altså ikke lade være ...

Borgermøde i Nærum

Ved denne lejlighed holdt vi et historisk borgermøde med Nærums beboere. Det skete i samarbejde med Søllerød almennyttige Boligselskab ved dets afdelingsbestyrelse i Nærumvænge, som vederlagsfrit stillede selskabslokalerne på Nærumvænge Torv til rådighed for formålet. Først gav jeg en kort oversigt over Nærums historie fra stenalderen og til 1930'rne, derefter viste Werner Ruff dele af sin Søllerødfilm og endelig causerede vor kommende kasserer, Niels Brühl livfuldt over Nærums nyeste historie, sådan som han har oplevet den eller i hvert fald tilegnet sig den gennem studier i Nærum Grundejerforenings arkivalier. Stemningen blev tilsidst så god, at de tilstedeværende begyndte at berette interessante og perspektivrige historier fra deres egen tid i Nærum. En herlig aften, hvor historien så at sige swingede. Det er vort store håb, at

vi må kunne gentage successen i andre af sognets »landsbyer«. Nu til oktober er det i øvrigt vor tanke at grave endnu dybere i Nærums snart årtusindgamle historie. Den 21. oktober er det nemlig 800 år siden, navnet »Nærum« blev nævnt første gang, og det er i noget så fornemt som et paveligt stadfæstelsesbrev, udfærdiget af pave Urban 3 i anledning af, at ærkebiskop Absalon til overdragelse efter sin død har skænket borgen Havn (= København) til kirken i Roskilde med tilliggende gods i de omkringliggende landsbyer, heriblandt Høsterkøb, Virum og altså også Nærum. Niels Brühl, bestyrer Bent Madsen fra Bikuben i Nærum og undertegnede er i fuld gang med planlægning af begivenheden. Eksempelvis vil vi skrive en lille bog om Nærum i samme format som Viggo Steen Møllers »Huse omkring Søllerød gadekær«. Vi håber at se rigtig mange af vore medlemmer fra hele kommunen ved den lejlighed. Årets sensommerudflugt vil også gå til Nærum, idet vi der kan byde på en række attraktioner omkring gadekæret og ved grænsen mellem bondelandsbyen og statsskovvæsenet i Nærums østkant. Vi håber også til den tid at kunne gennemføre den byvandring i Vedbæk, vi egentlig skulle have afholdt nu i dette forår. Men det er ikke nemt at nå det hele.

Nærums 800-års jubilæum

Vort selskab hedder som bekendt Historisk-*topografisk* Selskab for Søllerød Kommune. Dermed er topografien, miljø- og landskabsbeskrivelsen en vigtig del af vort arbejdsområde. Her har vi, som De vil vide, nedsat et særligt bevaringsudvalg under Albert Gehrkes formandsskab. Jeg skal her tillade mig at citere dele af udvalgets omfattende rapport om virksomheden i det forløbne år. Jeg må her indskyde den bemærkning, at udvalget arbejder særdeles engageret og dygtigt under Gehrkes ledelse. Ikke færre end 20 gennemførte lokalplaner er gennemset af udvalget. I fire tilfælde har man fremsat bemærkninger til disse, og uden at gå i detaljer kan jeg sige, at det i alle tilfælde har drejet sig om den planlagte bebyggelses tætte komprimering i forhold til det omgivende miljø. I et enkelt tilfælde, nemlig lokalplan 49.1, for et område ved Rønnebærtoften, lykkedes det ikke for udvalget at opnå indflydelse på den bebyggel-

Bevaringsudvalget

sesform, der var angivet i lokalplanen. Det er med beklagelse, at udvalget og dermed Selskabet må se mange større ejendomme blive udparcellerede i mindre lodder, hvorved de hidtidige landskabsværdier går tabt. Til gengæld må man sige, at kommunens store landskabstræk er blevet bevaret i et sjældent omfang. Af endnu *ikke gennemførte lokalplansforslag* har udvalget arbejdet med ni og her fremsat bemærkninger til de to, nemlig Vedbæk havn, hvor udvalget har peget på værdien af at bevare så mange gennemkigsmuligheder som muligt fra Strandvejen til bådehavnen og til Øresund, og lokalplan 70: det sydlige Vedbæk, hvor man har påpeget offentlighedens ret til at opholde sig på stranden uanset den planlagte bebyggelse af de lavtliggende grundarealer bag stranden mellem Lokeshøj og Struckmannsparken.

Den ny folder

Jeg må slutte nu med at gøre opmærksom på den smukke nye folder, vi har fået udarbejdet om vort selskab og dets mange kvaliteter – synes vi da selv! Vi håber, De vil gøre en kraftanstrengelse for at hverve nye medlemmer og at De i hvert fald vil finde det ulejligheden og pengene værd fortsat at støtte vort snart 50-årige selskab. Når vi i 1992 fejrer dets halvhundrede år, skulle det gerne være som et blomstrende og iderigt foretagende med masser af aktiviteter – og medlemmer.

Selskabets regnskab 1985

Af Werner Ruff

Resultatopgørelse for tiden 1. januar–31. december 1985

1984			
102.827	Kontingenter		99.490
45.404	Salg af bøger		33.485
49.000	Tilskud, Søllerød kommune		35.000
197.231			167.975
(58.129)	Udgivelse af bøger excl. årbog	(29.615)	
(115.534)	Udgivelse af årbog	(101.926)	
(34.304)	Omkostninger	(48.978)	(180.519)
(10.736)			(12.544)
12.896	Renteindtægter		16.926
2.160	*Årets overskud*		4.382

Til disposition:	
Kapitalkonto pr. 1. januar 1985	290.790
Årets overskud	4.382
	295.172
Der foreslås anvendt således:	
Overført til kapitalkonto	295.172
	295.172

Balance pr. 31. december 1985

1984	*Aktiver:*		
	Omsætningsaktiver:		
279.405	Kasse-, sparekasse- og girobeholdninger		288.527
960	Tilgodehavende kontingent		720
95.634	Boglager		93.676
6.351	Tilgodehavende vedrørende salg af bøger		5.167
382.350			388.090

	Passiver:		
	Kortfristet fremmedkapital:		
1.560	Skyldig merværdiafgift	2.918	
90.000	Afsat til udgivelse af årbog (trykkeudgifter m.v.)	90.000	92.918
	Egenkapital:		
290.790	Kapitalkonto		295.172
382.350			388.090

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med foreningens bogføring.

København, den 21. februar 1986

Schøbel & Marholt
Niels O. Marholt
statsautoriserede revisor

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE

lektor, dr. phil. Erik Helmer Pedersen, formand, tlf. 02 80 03 82
stadsbibliotekar Karen Lunde Christensen, sekretær, tlf. 02 80 04 86
arkivleder, cand. phil. Niels Peter Stilling, redaktør, tlf. 02 80 01 69
statsaut. revisor Niels Brühl, kasserer, tlf. 02 89 42 44
museumsinspektør Nina Fabricius
arkitekt m.a.a. Albert Gehrke
advokat Eigil Koefoed
skolekonsulent Anita Mikkelsen
skoleinspektør Jørgen Schunck
lektor Hans Snitker
lærer Ole Sørensen

UNDERUDVALGET TIL VARETAGELSE AF LANDSKABSBEVARENDE OPGAVER

arkitekt m.a.a. Albert Gehrke (formand)
ingeniør Werner Ruff (næstformand)
museumsinspektør Nina Fabricius
advokat Eigil Koefoed

FORFATTERE TIL SØLLERØDBOGENS ARTIKLER 1987:

Hans Thueslev, fhv. assistentshusdirektør, Holte
Peter Kalko, salgsdirektør, Birkerød
Knud Weise, fhv. skoleinspektør, Øverød
Bodil Weise, Øverød
Søren Moses, eksperimental arkæolog, »Forhistorisk Teknologi«, Lejre